

Historická geografie

40/1
2014

Z OBSAHU: Rekonstrukční virtuální modely města Brna ■ Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnam krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti ■ Historické hranice v prostředí GIS: správní regiony v Česku 1920–2012 ■ Výzkum zločinu v Česku z pohledu geografie

Historická geografie
40/1 (2014)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
40/1 (2014)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D. (r_simunek@lycos.com)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

doc. Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty

Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Ryszard GŁADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

doc. RNDr. et. Mgr. Peter CHRASINA, Ph.D., Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
v Praze

RNDr. Zdeněk KUČERA, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky,
v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 283 882 138

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

40/1

Historický ústav

Praha 2014

ISSN 0323–0988

© Historický ústav, Praha 2014

STUDIE

Vilém Walter*

REKONSTRUKČNÍ VIRTUÁLNÍ MODELY MĚSTA BRNA

RECONSTRUCTION VIRTUAL MODELS OF CITY BRNO

Keywords

Virtual model
Sketchup
Visualization
3D
Brno
Google Earth

Abstract

The article addresses three virtual reconstruction models of the city Brno for years 1400, 1645 and 1749. Attention is devoted not only to their characteristics, but also the sources, on which they were based, and their contemporary contexts. It also mentions the software used for the creation and presentation of these models.

* Mgr. Vilém Walter, Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno. E-mail: walterv@centrum.cz.

Úvod

Jedním z nejnázornějších způsobů prezentace poznatků o historické podobě a urbanistickém vývoji měst jsou bezpochyby rekonstrukční virtuální 3D modely. Minimálně v posledních deseti letech se díky možnosti využití kvalitního volně dostupného softwaru tvorba podobných modelů stala dostupnou (de facto) pro každého, kdo by chtěl touto cestou své poznatky prezentovat. Zatím patrně nejrozsáhlejší z nich – model antického Říma – byl pro veřejnost zpřístupněn v aplikaci Google Earth v roce 2008.¹ Některé z řady dalších rekonstrukčních 3D modelů, které jsou v současné době k dispozici, uvádíme níže.

Z českého prostředí můžeme zmínit virtuální model zaniklého města Přísečnice (vytvořený pro dvě časová období) nebo vizualizaci taktéž zaniklé obce Čistá.² V některých případech se předlohou 3D modelu nestalo celé město (příp. historické jádro města), ale pouze jeho specifická část – z této kategorie uveďme např. virtuální 3D model barokního bastionového opevnění města Olomouce nebo model zaniklých částí města Dobříš.³ Alternativním způsobem získání dat pro virtuální model je pak digitalizace již existujícího „fyzického“ modelu, jako tomu bylo například v případě Langweilova modelu Prahy.⁴

V zahraničí vzniklo, krom již výše zmíněného modelu Říma, také množství dalších rekonstrukčních modelů měst. Z okolních zemí může uvést třeba soubor virtuálních 3D modelů polského Lublinu, který zpracovává čtyři historická období, nebo taktéž soubor modelů německého Hamburku, pokrývající dokonce šest období, při jehož tvorbě byla z části využita metoda digitalizace „fyzického“ modelu (podobně jako při tvorbě zmíněného virtuálního Langweilova modelu Prahy). Z mimoevropských rekonstrukčních modelů uveďme alespoň soubor modelů japonského města Kjóto.⁵

¹ Více informací o projektu Rome Reborn na <http://www.romereborn.virginia.edu/>.

² Tomáš ORŠULÁK – Jana CEEOVÁ – Pavel RAŠKA – Martin BALEJ, Virtuální 3D vizualizace zaniklého města Přísečnice, HG 37, 2011, s. 153–166. – Pavla DĚDKOVÁ, 3D vizualizace zaniklé obce a její hodnocení z hlediska uživatelské kognice, bakalářská práce PŘF UPOL, Olomouc 2012.

³ Stanislav POPELKA – Alžběta BRYCHTOVÁ, Metody virtuální rekonstrukce zaniklé pevnosti Olomouc, HG 37, 2011, s. 213–230. – Lucie KOUČKÁ, 3D rekonstrukce zaniklých částí města Dobříš, bakalářská práce, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2011.

⁴ Papírový model Prahy z let 1826 až 1837 (srov. <http://www.langweil.cz/>).

⁵ Více informací na webu projektu Lublin 2.0 – Interaktywna rekonstrukcja dziejów miasta (<http://teatrnn.pl/przewodniki/strona/71>). – Friedrich KELLER – Jérôme SÄNGER – Thomas KERSTEN – Jochen SCHIEWE, Historical 4D City Model of the Free and Hanseatic City of

Tvorba modelu

Roku 2009 jsme začali vytvářet virtuální model města Brna zachycující jeho podobu za švédského obléhání roku 1645, později jsme takto zpracovali ještě dvě další období – a sice roky 1400 a 1749. Modely vznikaly v rámci projektu *Internetová encyklopedie dějin Brna* ve společnosti Archaia Brno.⁶ Na zrodu modelů se podílel čtyřčlenný tým ve složení Vilém Walter, Marek Peška, David Merta a Václav Kolařík.

Důvodem, proč byl nejdříve zpracován model právě pro rok 1645, nebyl jen jeho historický význam pro město Brno, které se tehdy ubránilo osmnáctinásobné přesile obléhatelů, ale také dostupnost vhodných ikonografických a dalších pramenů, z nichž se dalo vycházet. Ty z velké části vznikly právě v souvislosti s oním obléháním města. V roce 2011 se pokračovalo s tvorbou modelů pro další dvě zmíněná historická období. Vedle ikonografických pramenů byly dalším důležitým zdrojem informací, z nichž jsme při tvorbě modelů vycházeli, výsledky archeologických a stavebně-historických výzkumů. Často se jednalo o záchranné výzkumy prováděné naší společností v posledních patnácti letech v souvislosti četnými rekonstrukcemi inženýrských sítí, komunikací a staveb v historickém jádru města Brna. Geodetické zaměření těchto novějších výzkumů již bylo k dispozici v digitální podobě ve formátu dgn, což usnadnilo jejich využití při tvorbě virtuálních 3D modelů.⁷ Dále byla využita dostupná zaměření vybraných existujících i zaniklých objektů, a to především z archivu Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště Brno. Další prameny a jejich možnosti využití pro jednotlivá historická období jsou zmíněny v následujícím textu.

Modely byly vytvářeny pomocí volně dostupného programu Google Sketchup.⁸ Oproti sofistikovanějším způsobům (např. za využití dat uložených v geodatabázi a procedurálního modelování v ESRI CityEngine⁹) se jedná o prostou tvorbu jednotli-

Hamburg – Automated Generation and Presentation within the Google Earth Engine, PFG Photogrammetrie, Fernerkundung, Geoinformation, 2011, č. 3, s. 155–169. – Yutaka TAKASE et. al., Virtual Kyoto: visualization of historical city with 4dgis, virtual reality and web technologies, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Vol. XXXVII. Part B5. Beijing 2008, s. 975–980.

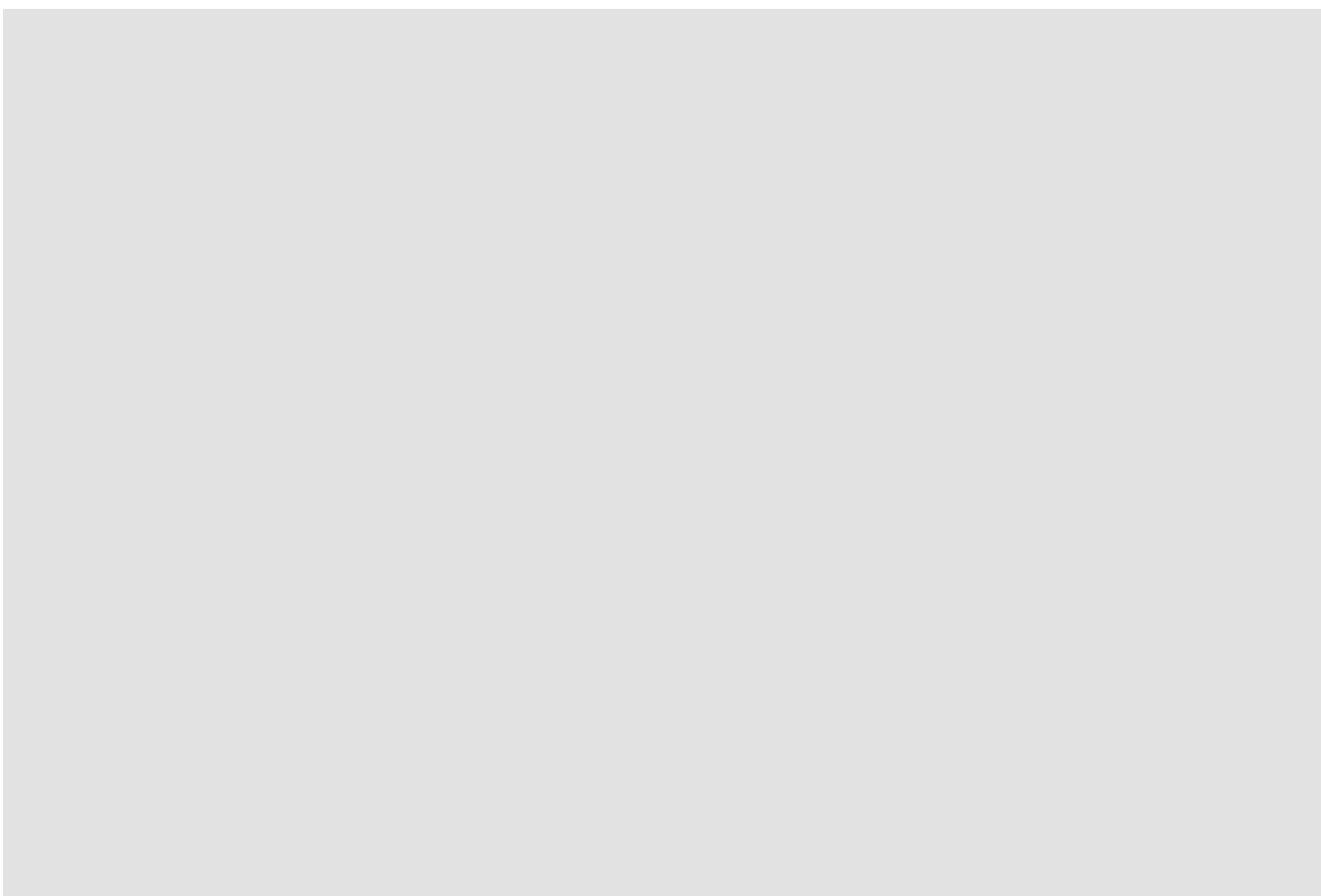
⁶ <http://encyklopedie.brna.cz/>. – Archaia Brno je obecně prospěšnou společností se zaměřením na provádění záchranných archeologických výzkumů a popularizaci témat souvisejících s archeologií a památkovou péčí.

⁷ Dgn je nativním formátem CAD aplikace Bentley Microstation.

⁸ Od května 2012 po akvizici společností Trimble program přejmenován na Trimble Sketchup.

⁹ Software pro procedurální modelování měst vyvinutý společností ESRI.

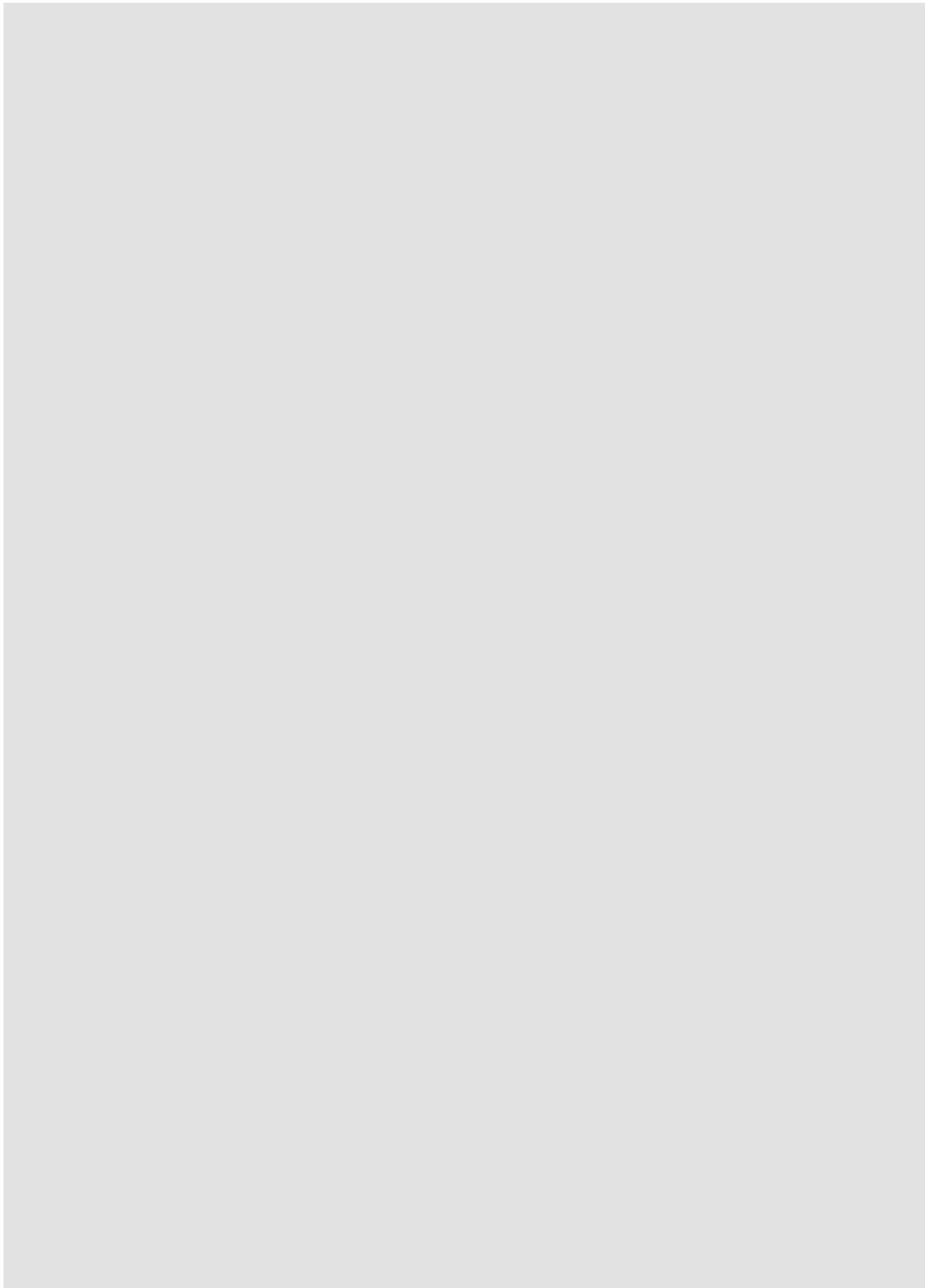
vých objektů, resp. domovních bloků, které byly následně sestaveny do jednoho celku. Nevýhodou použitého postupu jsou mj. omezené možnosti automatizovaných editací modelu, výhodou pak mj. nezávislost tvorby na využití nákladného komerčního softwaru. Virtuální model lze v programu Sketchup umístit do souřadného systému WGS84 a exportovat do formátu KML/KMZ, což umožňuje následné zobrazení vytvořeného modelu v aplikaci Google Earth na odpovídajícím místě.¹⁰ Takto je poté možné např. provádět porovnání virtuálního rekonstrukčního modelu s podkladovou ortofotomapou zobrazující téže území v současnosti.

Model města Brna pro rok 1400

Pro vytvoření modelu Brna, jak vypadalo okolo roku 1400, bylo získání potřebných spolehlivých podkladů a informací, z nichž bychom mohli vycházet, o poznání problematičtější než u zbývajících dvou modelů zachycujících pozdější období. Nejstarší vyobrazení města Brna je k dispozici až z konce 16. století (obr. č. 2), je tedy

¹⁰ Keyhole Markup Language je aplikací metajazyka XML primárně určenou pro publikaci a distribuci geografických dat.

o necelých 200 let mladší, než bychom pro náš účel potřebovali. Stejně tak nám pro starší období scházejí i staré mapy a plány, jichž jsme hojně využívali u obou dalších modelů. Výsledná podoba některých objektů¹¹ v modelu je tak spíše hypotetická a vychází jednak z archeologicky zkoumaných částí staveb, zachovaných v mnoha případech pouze pod úrovní terénu, a jednak z analogií s obdobnými objekty dochovanými na jiných lokalitách.

Protože středověká parcelace se v Brně z větší části nezměnila až do 19. století, nejužitečnějším zdrojem informací o její podobě se (pro všechny tři modely) ukázaly mapy stabilního katastru z roku 1825.¹² Starší plány (přibližně od poloviny 17. století) sice také existují, ale jejich geometrická přesnost není vyhovující, resp. znázornění jednotlivých domovních bloků je na nich pouze schematické. Území města bylo již od 13. století jasně vymezeno opevněním sestávajícím z hlavní hradby, doplněné přibližně 50 obrannými věžemi, parkánové hradby a příkopu. Přístup do města umožňovala pětice bran (Běhounská, Měnská, Židovská, Brněnská a Veselá) a „branka“ v ústí Koblišné ulice. Výškovou úroveň maximálně jednopatrové obytné zástavby přesahovaly v podstatě pouze sakrální objekty. Tři z nich pak tvořily součást klášterních areálů (minoritů, dominikánů a kláštera herburského). Těsně za hradbami na severní straně města se pak nacházel augustiniánský klášter s kostelem sv. Tomáše.

Model města Brna k roku 1645

Jak již bylo naznačeno v úvodu, získání dostatečného množství informací pro tvorbu modelu města, jak vypadalo roku 1645, nám usnadnily právě dokumenty vzniklé v souvislosti s obléháním a případně následnou obnovou opevnění města. Mezi nejdůležitější podklady, jichž jsme při tvorbě modelu k roku 1645 využili, jsou dvě rozměrná vyobrazení ze sbírek Muzea města Brna.¹³ Obě pocházejí od dvojice malířů Hieronyma Benna Bayera a Hanse Jörga Zeisera, kteří na monumentálních vedutách zachytili neúspěšné obléhání Brna švédskými vojsky vedenými generálem Lennartem Torstensonem. První z nich zachycuje město s poměrně širokým okolím z ptačí perspektivy, a to s překvapivě přesným podáním detailů, jak lze doložit porovnáním vyobrazení s vybranými stavbami, které se buď dochovaly až do současnosti, nebo

¹¹ To platí např. pro kostel sv. Jakuba Většího, který byl později vystavěn zcela nově.

¹² Stabilní katastr – k. ú. Město Brno, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, sign. B2/a/4/M2487.

¹³ Obě veduty jsou skutečně neobvykle rozměrné – pohled na město od severovýchodu a jihu 1560 × 3980 mm (Muzeum města Brna, inv. č. 2285) a pohled z ptačí perspektivy 1580 × 2540 mm (tamtéž, inv. č. 2284)

jsou alespoň zachyceny na fotografiích dokumentujících stav města před velkou asanací na přelomu 19. a 20. století. Druhá veduta se pak skládá ze dvou pohledů na město – od severovýchodu a od jihu.

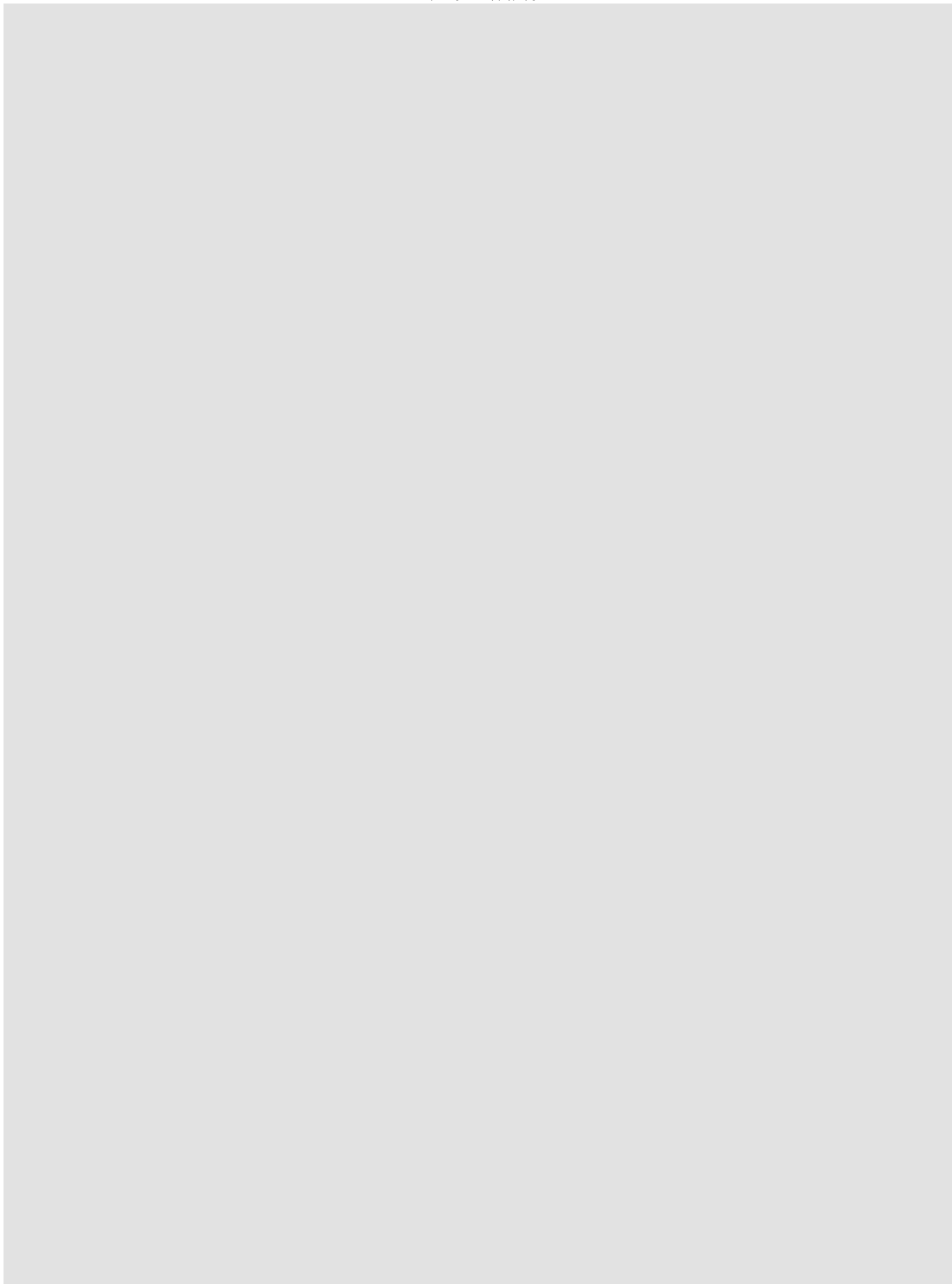
Ze 17. století máme k dispozici také dva plány města Brna, které však detailněji zachycují okolí města než samotné město uvnitř hradeb.¹⁴ Jedná se o plán z díla *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* Matouše Meriana z roku 1650 a plán obléhání města z knihy *Relazione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg* z roku 1672.

Ve městě, jež před třicetiletou válkou čítalo okolo 5 500 obyvatel a 400 domů, se již nachází několik městských šlechtických paláců (Schwanzův, Dietrichsteinský palác aj.), které svým měřítkem znatelně přesahují okolní zástavbu. Podobu dobového panoramatu Brna významně ovlivnila absence zastřešení některých významných sakrálních staveb,¹⁵ jež byla zničena v důsledku požárů, nebo bylo v některých případech v obavě před možným zapálením při obléhání města dokonce preventivně odstraněno.

Opevnění města bylo na sklonku středověku doplněno o předsunuté fortifikační prvky bran – tzv. barbakány. Barokního bastionového opevnění se pravděpodobně počátkem 17. století dočkal hrad Špilberk, vypínající se nad městem, o něco později – kolem roku 1643 získal (byť jen dřevohliněné) bastiony augustiniánský kostel sv. Tomáše, který byl do té doby ve své poloze vně hradebního okruhu (obehnan pouze jednoduchou zdí a příkopem) snadno zranitelný.

¹⁴ Tento zdánlivý paradox může mít opodstatnění u map vzniklých pro vojenské účely, kdy při obléhání města hraje důležitější roli právě to, co se nachází vně hradeb.

¹⁵ Kostely sv. Petra a Pavla (Petrov), sv. Michala, sv. Tomáše a kaple sv. Barbory.

Model města Brna k roku 1749

Nejmladším obdobím, pro něž jsme virtuální model města Brna vytvářeli, je polovina 18. století. Některé jeho části byly odvozeny z modelu pro starší období; nejvýraznější změnou, kterou město ve druhé polovině 17. století prodělalo, byla výstavba mohutného bastionového opevnění podle projektu Giovanni Tensiniho, na jehož práci dále navázali G. B. Pieroni a P. P. Bechade de Rochepine. Postup výstavby opevňovacího systému dokumentuje soubor plánů z vídeňského Kriegsarchivu.¹⁶ Významně zdokonaleno bylo i opevnění Špilberku, k jehož vizualizaci nám posloužil 3D model, který v rámci své diplomové práce vytvořil Tomáš Procházka.¹⁷

Ikonografie Brna 18. století poskytuje dostatečné množství materiálu k věrné rekonstrukci tehdejší podoby města. Mezi nejzajímavější dobová vyobrazení patří bezpochyby veduta zachycující průvod při slavnosti Božího těla roku 1748 od F. V. Korompaye.¹⁸ Tato veduta představuje neobvyklý „řez“ městem, takže na ní můžeme vidět místa, která ve skutečnosti nelze spatřit z jednoho pozorovacího stanoviště. Dále

¹⁶ Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv, fond Inland C IV alpha Brünn.

¹⁷ Tomáš PROCHÁZKA, Rekonstrukce původního opevnění hradu Špilberk, diplomová práce, FaST VUT, Brno 2009.

¹⁸ Olejomalba na plátně 1920 × 3930 mm ze sbírek Muzea města Brna (inv. č. 2283).

zmiňme ještě například soubor vyobrazení brněnských náměstí od J. Masserleho či rytiny J. K. Laidiga nebo M. Engelbrechta. Další užitečným pramenem jsou dochované dobové stavební plány, především z produkce brněnského barokního architekta Mořice Grimma, dnes uložené v Moravské galerii.

V období baroka prošla přestavbou velká část gotických sakrálních staveb, které tak získaly podobu, v níž se často dochovaly až do dnešní doby. Do prostoru uvnitř hradeb umístili svůj nový kostel a klášter kapucíni, dříve sídlící před hradbami, jezuité rozšiřují svou kolej u kostela Nanebevzetí P. Marie a vznikají další nové kláštery a kostely (sv. Maří Magdaleny, sv. Josefa). Za většinou návrhů sakrálních i světských staveb barokního Brna můžeme hledat jména dvou architektů – Jana Křtitele Erny a již zmíněného Mořice Grimma.

Závěr

Všechny tři vytvořené virtuální modely jsou k dispozici na webové stránce <http://www.brno1645.cz>. Počítá se s jejich průběžnou aktualizací, spočívající jednak v opravě chyb (na základě nově zjištěných poznatků) a jednak v postupném zvyšování jejich detailnosti. V budoucnu bychom chtěli také nahradit stávající podkladové rekonstrukční mapy, jež jsme v našich 3D modelech použili.¹⁹

Data vytvořená pro virtuální model mohou najít své další využití i pro realizaci modelu „fyzického“, což se v našem případě stalo s modelem pro rok 1645, na jehož podkladě byla vytvořena bronzová plastika města 1 : 1000, odhalená v září 2010 na Moravském náměstí v Brně. Jinou zajímavou možností je kombinace dat ze 3D modelu se současnou fotografií (příp. videem), umožňující velmi názornou prezentaci zaniklých objektů v dnešním kontextu (srov. obr. č. 9).

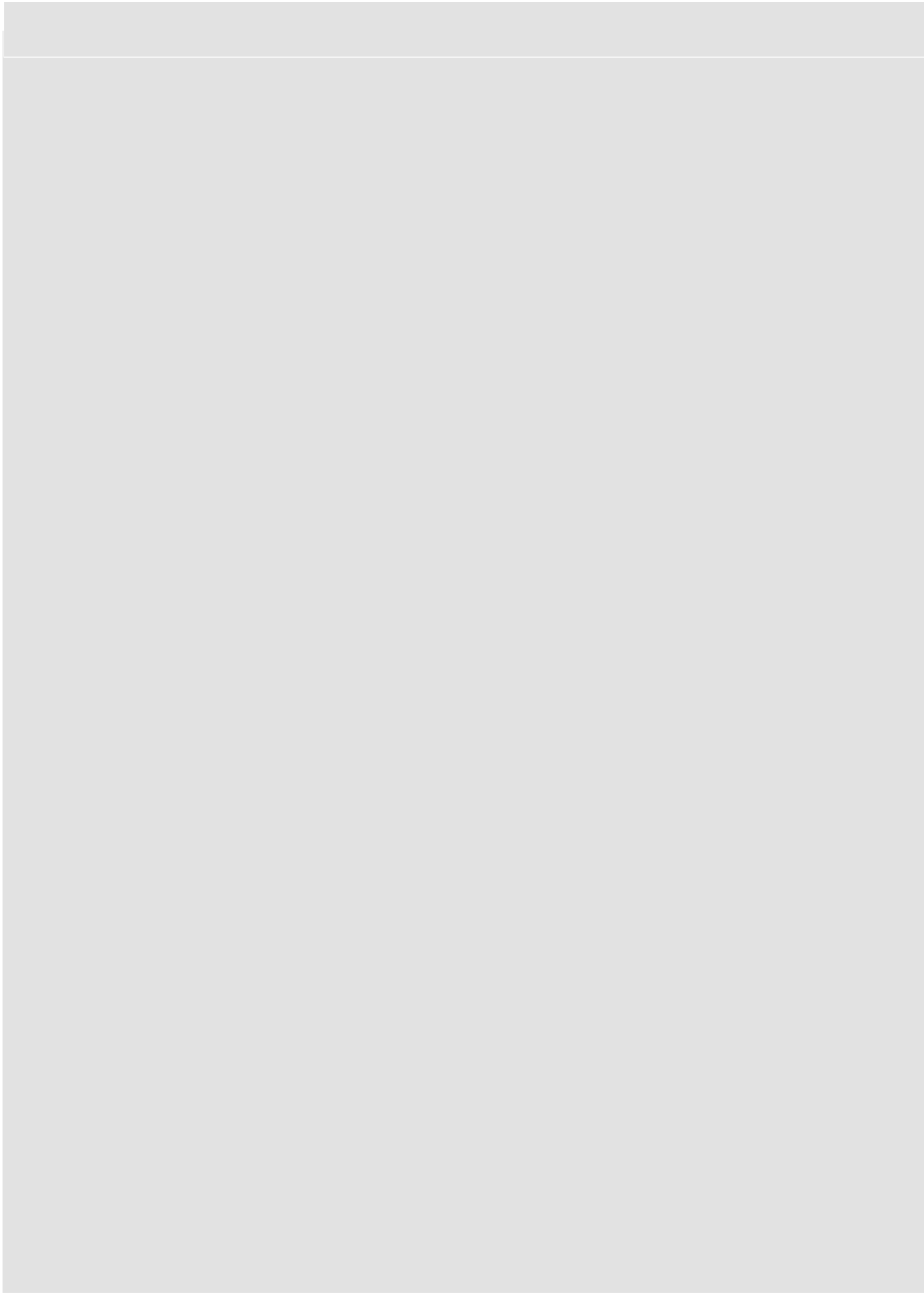
Vilém Walter

Reconstruction virtual models of city Brno

A whole number of historical reconstruction virtual models of towns – among them also this trinity of models of Brno for years 1400, 1645 and 1749 – appeared in recent years. The first part of the article introduces a selection of similar projects from the Czech Republic and abroad.

The second chapter is dedicated to the construction of the models both as regards the software used (Google SketchUp, Bentley Microstation, Google Earth) and the possibilities

¹⁹ Jedná se o soubor rekonstrukčních map Brna vypracovaných F. Čádou a O. Vičarem v 50. letech 20. století.

of the different sources of data (iconography, old maps and plans, archeological sources) that were used in the creation of reconstruction models of Brno and their interpretation.

The subsequent chapters describe the models that were constructed for the different periods and introduce specific examples of the information sources that were used. A short list of buildings that determine the urban and architectural characteristic of the town is also mentioned. These were primarily sacred buildings (churches, monasteries) and town palaces. From the medieval period on, the characteristic of the town was determined also by city walls, whose development can be studied on the set of reconstruction models – from medieval city walls to elaborate Baroque star fort.

The article's conclusion lists other possibilities for application of this model, for example using photographs or video footage that would combine the virtual model with contemporary reality.

Václav Matoušek – Šárka Koukalová – Marcela Šášinková*

**LETNÍ A CELOROČNĚ OBÝVANÉ VILY
A VILLEGIATURY V OKOLÍ PRAHY NA KONCI
19. A V PRVÝCH DESETELETÍCH 20. STOLETÍ.
PŘÍSPĚVEK K PROMĚNÁM KRAJINY ČECH
V PROCESU MODERNIZACE ČESKÉ SPOLEČNOSTI**

SUMMER AND ALL-YEAR VILLAS AND VILLEGIATURAS IN THE VICINITY OF PRAGUE AT THE END OF THE 19TH CENTURY AND THE FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURY. CONTRIBUTION TO THE CHANGING LANDSCAPE IN BOHEMIA AS FUNCTION OF MODERNIZATION OF THE CZECH SOCIETY

Keywords

Villa
Villegiatura
Second half of the
19th/beginning of
the 20th century
Prague
Bohemia

Abstract

The earliest villegiaturas emerged in the vicinity of Prague from the beginning of the 1850s – recreation villa colonies for Prague's upper middle class. Rural villegiaturas were a peculiar mass manifestation of the life-style of the modern, especially Czech, bourgeoisie as well as an important step towards urbanization of rural landscape. Recreation rural villegiaturas emerged usually in close connection with older rural residences in romantic landscapes, featuring river valleys, abundance of forests, rock formations, ruins of medieval castles and so on. Easy accessibility from Prague provided by modern means of transportation, such as railroads and, to a lesser extent, steamboats, were an important pre-condition for the existence of villegiatura.

* Prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc., katedra Sociální a kulturní ekologie FHS UK, U kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice a katedra Archeologie FF ZČU v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň. E-mail: matousek@fhs.cuni.cz. – Mgr. Šárka Koukalová, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, 130 11 Praha 3 – Žižkov. E-mail: koukalova.sarka@npu.cz. – Mgr. Marcela Šášinková, historička, Středočeské muzeum v Rožtokách u Prahy, Zámek 1, 252 63 Rožtoky. E-mail: sasinkova@muzeum-roztoky.cz. – Základem předloženého textu je přednáška, kterou proslovil V. Matoušek na XV. Mezinárodní konferenci historické geografie, 6.–10. srpna 2012 v Praze. Příspěvek vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK) v rámci sekce P02 Environmentální výzkum. – Za cenné konzultace a pomoc děkujeme Daně Fialové a Jiřímu Vágnerovi z Katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PrF UK.

Předmět studia, prostorové a časové vymezení

Počínaje 2. polovinou 19. století začaly na okrajích velkých průmyslových a obchodních center i v jejich vzdálenějším okolí vznikat první letní a celoročně obývané vily a villegiatury. Agrární krajina vytvořená v průběhu raného a vrcholného středověku¹ a tradovaná bez podstatných změn ještě v 1. polovině 19. století se během několika desetiletí v blízkosti velkých měst změnila ve specifické rekreační zóny. Cílem předložené studie je shrnout dosavadní poznatky o kořenech a počátečním vývoji tohoto transformačního procesu české krajiny a naznačit směry dalšího bádání. Přednostní pozornost věnujeme fenoménu „villegiatur“. Tj. uceleným komplexům vilových staveb ve venkovské krajině, budovaných a využívaných primárně k rekreačním účelům, sekundárně též k trvalému bydlení.

Studie vznikla v rámci projektu systematického studia vlivu procesů industrializace na proměny české krajiny.² Na projektu spolupracují interní i externí pedagogové a studenti Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy a Fakulty stavební ČVUT a badatelé z dalších institucí. Jako vzorovou oblast jsme zvolili Prahu a její nejbližší okolí.³ Chronologicky je náš zájem ohraničen vznikem první venkovské villegiatury v Roztokách u Prahy na počátku 50. let 19. století na straně jedné a obdobím 2. světové války na straně druhé. Válečné události sice rozvoj villegiatur nezastavily, významně však jejich vývoj poznamenaly. Politické, ekonomické a společenské změny po roce 1948 potom posunuly další existenci života v příměstských vilách a venkovských villegiaturách na úroveň nesrovnatelnou s obdobím předválečným.

Stručný nástin dosavadního domácího bádání

Téma stálých sídel individuální rekreace není u nás nové. Systematicky a dlouhodobě je pěstováno na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Toto pracoviště se soustředí především na problematiku druhého bydlení v období poválečném,⁴ zohledňuje však také historické

¹ Srov. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005.

² Projekt je součástí Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK), konkrétně Centra pro komplexní studium materiálních a krajinotvorných aspektů industrializačních procesů při FHS UK.

³ Mimořádné postavení Prahy ve vývoji vilového bydlení a rekreace bylo již v minulosti v odborné literatuře zdůvodněno – srov. Slavné vily Středočeského kraje, red. Rostislav Švácha, Praha 2010, s. 9–10.

⁴ Srov. např. Ivan BIČÍK a kol., *Druhé bydlení v Česku*, Praha 2001; Jiří VÁGNER – Dana FIALOVÁ a kol., *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*, Praha 2004; Jiří VÁGNER –

kořeny druhého bydlení.⁵ Sociálně geografická linie studia zahrnuje jak problematiku vil a villegiatur, tak chat a chatových kolonií.

Důležité poznatky přinášejí také průzkumy architektury 19. a 20. století, které systematicky provádí od roku 2005 Národní památkový ústav. Tyto výsledky byly zčásti prezentovány v publikační řadě *Slavné vily*, která se zaměřuje na typ vilové architektury. Shrnutí v širším měřítku, kde se zkoumaly také celé vilové lokality, přinesla publikace z této řady *Slavné vily Středočeského kraje*. V naší práci využíváme především výsledky průzkumů pojednávající o vilové architektuře v Praze, Středočeském kraji a o vilách na území celé České republiky.⁶ Vedle architektury je v této publikační řadě věnována pozornost také hledisku uměleckohistorickému a urbanistickému. Součástí představení jednotlivých villegiatur jsou také relativně obsáhlé pasáže historické a sociálně historické.

Komplexně, v širších historických a kulturních souvislostech je vznik a počáteční etapa vývoje bydlení a rekreace ve vilách v naší odborné literatuře zatím zpracována jen stručně a spíše v obecné rovině.⁷ Množství cenných poznatků však přinášejí kvalitní bakalářské a diplomní práce zaměřené na vybrané lokality.⁸ Uži-

Dieter K. MÜLLER – Dana FIALOVÁ, Second home tourism in light of the historical-spatial and socio-geographical development of Czechia and Sweden, *Geografie* 116, 2011, s. 191–210.

⁵ Historické kořeny jsou důkladně pojednány zejména v pracích Václava GARDAVSKÉHO, *Rekreační zázemí Prahy*, disertační práce, Přírodovědecká fakulta University Karlovy, Praha 1968 a Zuzany KUCHAROVÉ, *Rekreační zázemí hl. města Prahy*, diplomní práce, Přírodovědecká fakulta University Karlovy, Praha 1984.

⁶ Přemysl VEVERKA a kol., *Slavné pražské vily*, Praha 2008; *Slavné vily*, red. R. Švácha (jako pozn. 3), s. 9–14; *Slavné vily Čech, Moravy a Slezska*, red. Vladimír Šlapeta – Pavel Zatloukal, Praha 2010.

⁷ Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2009, s. 275–276.

⁸ Např. k Všenorům Tomáš HAŠKOVEC, *Všenory. Architektonický a urbanistický vývoj villegiatury v 60.–80. letech 19. století. Příspěvek k poznání fenoménu rekreace ve 2. polovině 19. stol. a její architektonické a urbanistické formy*, diplomová práce, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1993. K Černošicím Šárka KOUKALOVÁ, *Moderní architektura města Černošic*, diplomová práce, Vysoká škola Uměleckoprůmyslová, Praha 2008. K Senohrabům Jiřina POSLEDNÍKOVÁ, *Paňouři, trampové a netrampové. Proměny české krajiny na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“*, diplomová práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2010. K Dobřichovicím Kateřina HYNKOVÁ, *Letovisko Dobřichovice v době industrializace*, bakalářská práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2012. Ke Klánovicím Václava DRUDÍKOVÁ, *Klánovické letní vily na přelomu 19. a 20. století jako prostředky reprezentace společenského statusu jejich majitelů a jejich vztahu k přírodě*, bakalářská práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy,

tečné informace je možné hledat na webových stránkách jednotlivých obcí, a to přímo v digitální podobě nebo v odkazech na regionální literaturu.⁹ V následujícím textu proto vycházíme především z výsledků studia konkrétních více či méně důkladně zpracovaných lokalit: Roztoky u Prahy, Černošice, Všenory, Dobřichovice, Řevnice, Zbraslav u Prahy, Hradištko, Senohraby a Klánovice (obr. č. 1).

Praha 2012. Obecně k dané problematice např. Jiří ŠOUKAL, Fenomén letních bytů v 1. polovině 20. století, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2011.

⁹Např. historii letoviska Klánovice je možné nalézt na následující webové stránce: www.klanovice.ic.cz/uvod.html/historie (cit. 3. 2. 2012). Na velké množství regionální literatury odkazuje např. R. Švácha v práci Slavné vily, red. R. Švácha (jako pozn. 3).

Vily, vilové čtvrti, villegiatury, město, venkov, „ne-město“

S odkazem na J. S. Ackermanna spatřuje R. Švácha v kořenech obliby života ve vilách tzv. „vilovou ideologii“. „Víru, že jen uprostřed venkova a přírody se městský člověk dokáže zregenerovat a upevnit tam své ctnosti“. ¹⁰ Důraz na více či méně důsledně realizovaný obdiv k životu na venkově/v přírodě ovšem zcela nepostihuje podstatu „vilové ideologie“. Počínaje oblibou vil v antickém světě až po dnešní dobu je na místě zdůraznit především klíčovou roli městského prostředí a městského způsobu života. Nikoliv na venkově nebo v přírodě, nýbrž ve městě vzniká za příhodných okolností a v určitých společenských vrstvách a skupinách potřeba zpravidla okázale demonstrovat nezávislost na městském prostředí. Vyznavač „vilové ideologie“ dává svému okolí najevo zhruba toto: moje moc a síla je taková, že ovládám město, aniž bych zde musel být fyzicky přítomen. ¹¹ K demonstraci svého postavení si „vilař“ vybírá prostředky, které na prvý pohled zřetelně kontrastují s postavením nižších městských vrstev. Jestliže níže postavený obyvatel města je nucen žít v městském prostředí, vilař se stěhuje za hranice města. Jestliže městský člověk z nižších společenských vrstev se při občasných výletech za hranice města musí obejít bez vlastního přístřeší, nejvýše se musí spokojit s pobytem v pronajatém rekreačním zařízení, vilař má i na venkově svůj vlastní dům a pozemek. Ovládá tedy nejen město, ale i venkov. Hovořit v souvislosti s „vilovou ideologií“ o venkově, natož o přírodě je zavádějící. Majitel vily je i za hranicemi města bytostně spojen s městským prostředím. Prostor za městem není pro majitele vily skutečným venkovem, ani skutečnou přírodou. Je to především evidentní protipól města, pro nějž J. Posledníková navrhuje výstižný termín „ne-město“. ¹²

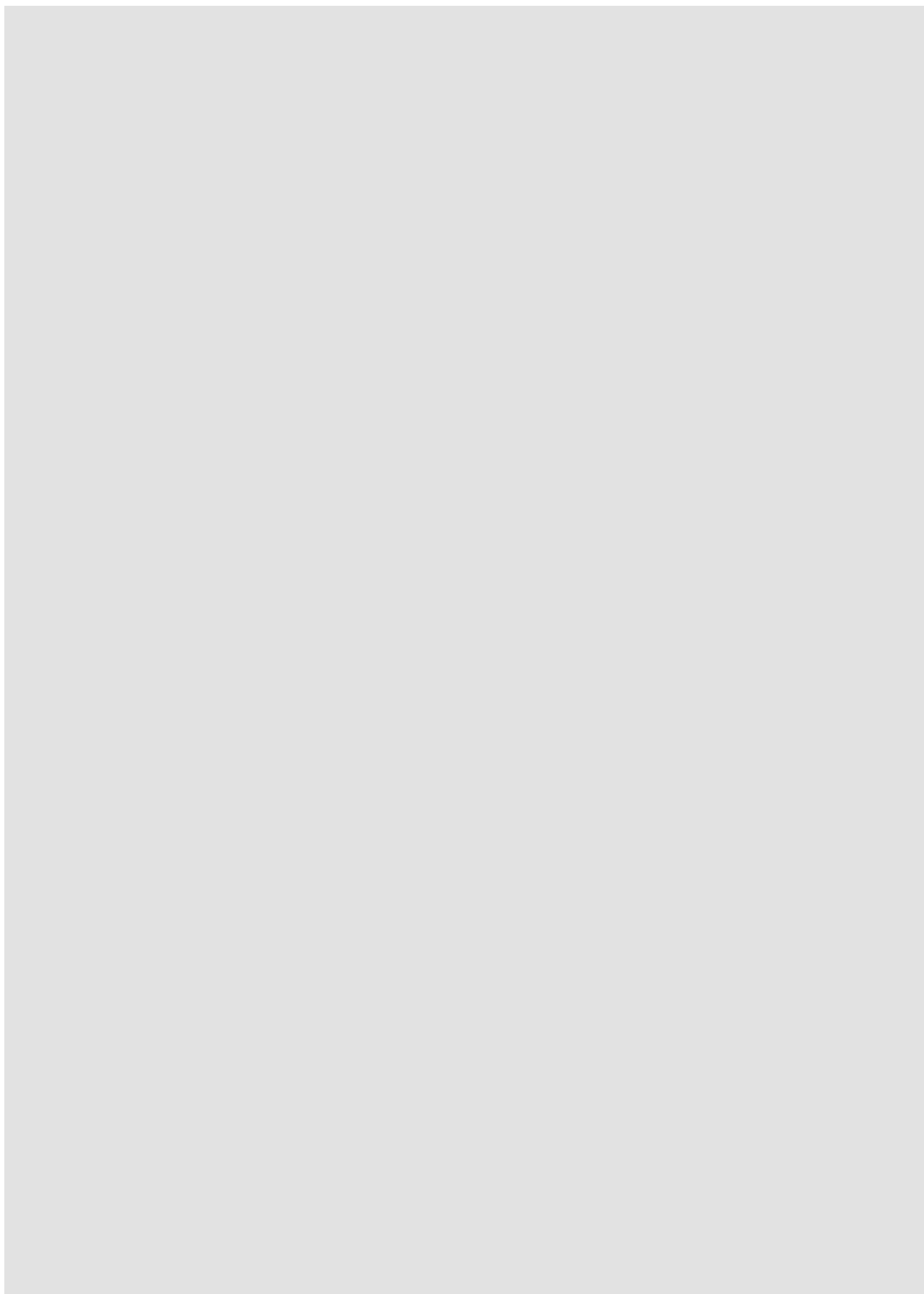
Důležitým úkolem dalšího studia je proto důkladně zkoumat vztah standardní městské zástavby a vilových aglomerací, ať již těsně za hranicemi města nebo ve vzdálenějším okolí; sledovat vzájemné vztahy městských a „venkovských“ vilových čtvrtí; studovat společenské postavení majitelů vil. ¹³

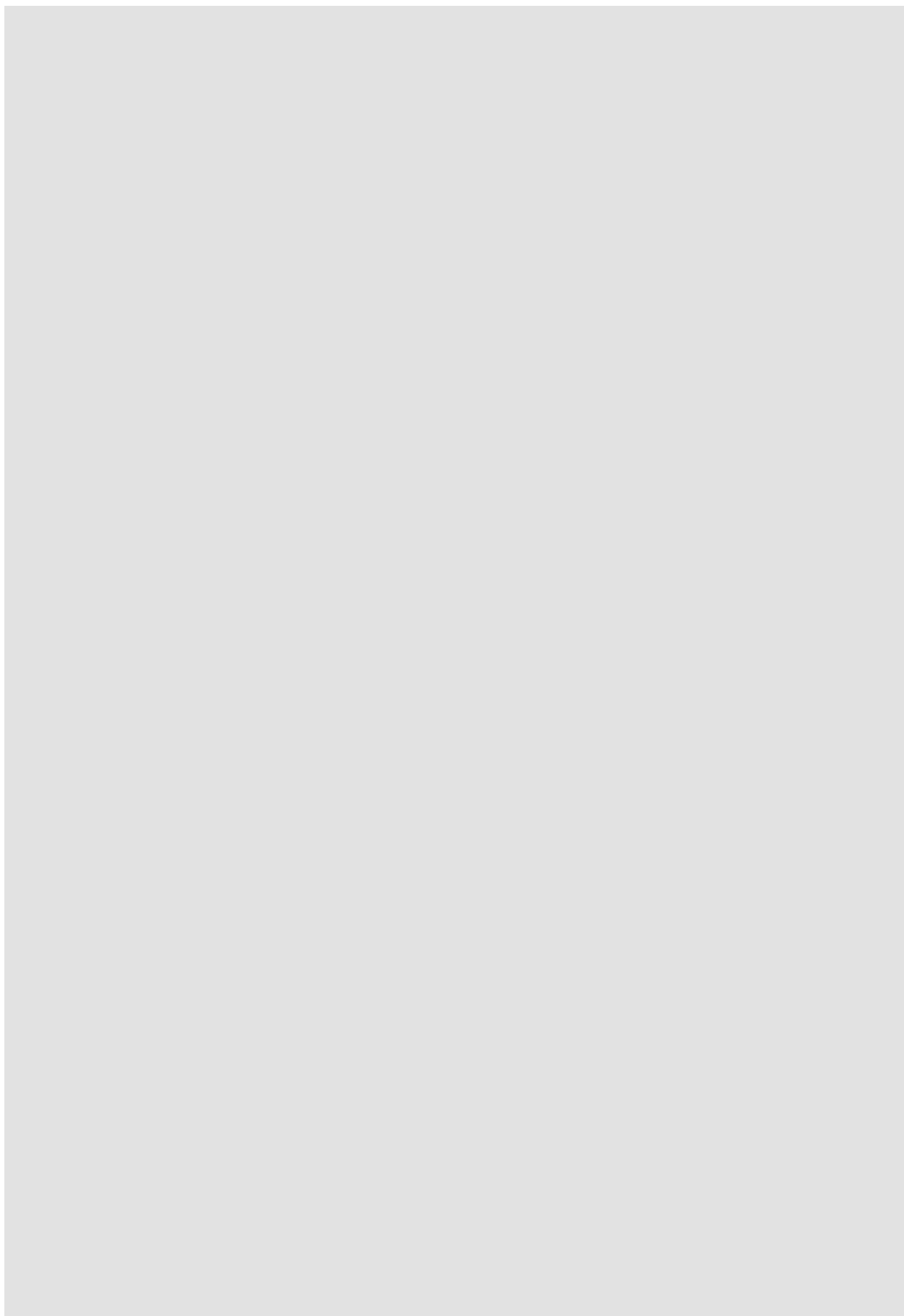
¹⁰ Slavné vily, red. R. Švácha (jako pozn. 3), s. 10. – James S. ACKERMANN, *The Villa: Form and Ideology of Country Houses*, Princeton 1990.

¹¹ Podrobně in: Robert FISHMAN, *Bourgeois utopias: The Rise and Fall of Suburbia*, New York 1987. K aplikaci Fishmanových teorií na poměry v Čechách v době industrializace se vrátíme v závěru této studie.

¹² J. POSLEDNÍKOVÁ, *Paďouři* (jako pozn. 8), 51–52.

¹³ Zvláštní pozornost je třeba v budoucnu věnovat také otázkám terminologickým. V současné odborné literatuře se pro jednotlivé fenomény masové a individuální rekreace zpravidla používají pojmy převzaté z historických pramenů. V některých případech se však jedná o pojmy, které měly již v minulosti ne zcela vyhraněný obsah (srov. „letovisko“). Jindy byl pojem původně

Geografické a technické podmínky zakládání vilových aglomerací

Vilaři si pro svá trvalá i letní sídla vždy vybírali nápadně podobné krajinné scenérie. V bezprostředním okolí Prahy volili vždy lokality v okolní zemědělské krajině, dostatečně vzdálené od průmyslových periferií. V některých případech se jednalo o romantické scenérie na svazích nad řekou. Příkladem jsou vilové čtvrti Baba, Barrandov, Hlubočepy, Santoška.¹⁴

Villegiatury vzdálenější od města, s větším důrazem na rekreační aktivity, nacházíme především v širokém oblouku jižně od Prahy ve vzdálenosti do 30 km od centra. Z hlediska přírodních podmínek je charakterizuje umístění v říčních (kaňonovitých) údolích nebo jejich blízkosti, v krajině výrazně členité, hojně zalesněné, skalnaté, nezděná v blízkosti významného a romantického historického objektu.¹⁵

Do této skupiny můžeme zařadit veškeré villegiatury na dolním toku Berounky, na střední Vltavě od soutoku se Sázavou níže ku Praze a na dolním toku Sázavy, včetně přilehlého okolí (Senohraby). Náleží sem i vilové komplexy v Tiché Šárce i villegiatura v Tichém údolí u Roztok nad Vltavou. V Jevanech nahrazuje vodní tok soustava rybníků, nechybí zde rozsáhlý lesní komplex, ani relativně členitá krajina. Výjimku potvrzující pravidlo představují Klánovice, kde absenci členité morfologie a výrazné vodoteče nebo vodní plochy nahrazuje poloha obklopená rozsáhlým lesním komplexem.

zřetelně vymezen, dnes však svůj jednoznačný význam pozbyl (srov. „letní byt“). V úvodu proto upřesňujeme, v jakém smyslu používáme několik základních pojmů v této studii. Pojem „villegiatura“ jsme vysvětlili již v úvodu. „Vilař“: majitel/uživatel venkovské rekreační vily. „Letní byt“: místnost nebo soustava místností ve venkovském stavení, v domě na maloměstě, v rekreační vile pronajímaná příležitostně a dočasně (původně v letních měsících) k rekreačním účelům. Letní byt je třeba odlišovat od zařízení budovaných primárně k pravidelnému pronajímání (srov. penzion, hotel). Z hlediska majitele objektu lze letní byt charakterizovat jako „přivýdělek“, penzion a hotel jako standardní podnikání. „Letovisko“: tento pojem má od samého počátku značně široký obsah. Označoval lokalitu obecně známou jako venkovské rekreační středisko, které zpravidla nabízelo koupání, doplněné o kombinace další rekreačních možností – výletní restaurace, penziony, hotely, lázně, chatovou kolonii i villegiaturu. Zjednodušeně lze říci, že každá villegiatura byla letoviskem, ovšem ne každé letovisko muselo obsahovat villegiaturu.

¹⁴ K tomu podrobně např. Blahomír BOROVIČKA – Jiří HRŮZA, Praha – 1000 let stavby města, Praha 1983; Veronika ŠENKÝŘOVÁ, Vilové čtvrti Prahy: případová studie Hanspaulka, magisterská práce, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2010; Ctibor VOTRUBEC, Praha. Zeměpis velkoměsta, Praha 1965, obr. 48 uvádí, že v meziválečném období vzniklo v Praze celkem 37 velkých vilových souborů.

¹⁵ Např. Levý Hradec u Roztok, poutní místo Skalka a zřícenina hrádku Karlíku v blízkosti Všenor, Dobřichovic a Řevnice, zřícenina hradu Zlenice u Senohrab aj.

Z hlediska sídelně geografického je třeba připomenout vazbu villegiatur na starší osídlení. S výjimkou Klánovic založených v roce 1878 doslova na zeleném drnu se všechny ostatní venkovské villegiatury rozvíjely v těsné návaznosti na starší sídla vesnická (např. Senohraby, Černošice, Dobřichovice) nebo maloměstská (např. Řevnice, Zbraslav).

Zvláštní pozornost je třeba věnovat dopravě. Jednou z klíčových podmínek existence venkovských villegiatur byla blízkost železniční trati, resp. železniční zastávky. V roce 1851, kdy byla dokončena Severní státní dráha spojující Prahu se severními Čechami, vznikla nejstarší přípražská villegiatura v Roztokách u Prahy. Villegiatury na dolní Berounce navazovaly na zastávky České západní dráhy z Prahy do Plzně otevřené v roce 1862. Na dráhu císaře Františka Josefa z Prahy do Čerčan (1871) přímo navazoval vznik villegiatury v Senohrabech. Dolní tok Sázavy otevřela výletníkům mezi lety 1897–1900 trať spojující Prahu a Čerčany – „Posázavský pacifik“.¹⁶ O významu železniční dopravy pro život villegiatury výmluvně svědčí počátky Klánovic. Když V. Klán koupil v roce 1873 pro budoucí letovisko les Vidrholec, ihned začal jednat o zřízení železniční zastávky na Severní státní dráze, která touto lokalitou procházela od roku 1845. Povolení ke zřízení zastávky získal v roce 1878 (od tohoto roku se datuje stavba prvních vil), zastávka byla ovšem zprovozněna až v roce 1883. Region střední Vltavy zpřístupnila od roku 1865 Pražská společnost pro paroplavbu na řece Vltavě.¹⁷ O popularitě lodní dopravy v úseku Praha – Štěchovice svědčí i skutečnost, že zpočátku jezdily na této trati parníky s kapacitou 200 osob. Od roku 1887 byl lodní park posílen i o lodě s kapacitou 800 osob.¹⁸ Lodní doprava byla důležitá i pro spojení z Prahy do Roztok.

Nedostatečná pozornost zatím byla věnována roli tradiční dopravy. Tj. využívání kočárů a další povozů tažených zvířecí silou, dále významu přívozu a brodů. Namátkou lze jen připomenout, že přívoz hrál důležitou roli pro výletníky např. na Berounce v Dobřichovicích, na Sázavě mezi říčními lázněmi pod hradem Zlenice a villegiaturou Zlenice. V Pikovicích do roku 1937 zajišťoval přívoz a brod spojení

¹⁶ V této souvislosti by si zasloužily hlubší studium zvláštní služby poskytované rekreatantům ze strany železnice. Např. časopis Lumír lákal již 1. května 1851 Pražany na speciálně vypravené parovlaky směřující do Roztok na tzv. Slavnosti květin. K výletním vlakům v období meziválečném Jan ŠTEMBERK, Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu, Pelhřimov 2009, s. 124–125.

¹⁷ Význam paroplavby pro rekreační aktivity na střední Vltavě svérázně ilustruje humoristická knížka Vlastimila RADY – Jaroslava ŽÁKA, Budulínek a Matlafousek aneb vzpoura na lodi primátor Dittrich, Praha 1930.

¹⁸ Blíže k paroplavbě na střední Vltavě Miroslav HUBERT, Dějiny plavby v Čechách II., Děčín 1997, s. 89–90.

villegiatury se železniční zastávkou.¹⁹ S rozvojem automobilové dopravy po roce 1900 souvisí i snahy místních podnikatelů usnadňovat výletníkům dopravu nabídkou vlastních dopravních prostředků.²⁰

Moderní hromadná doprava umožňovala Pražanům pohodlný přesun v poměrně krátké době (zhruba 60 minut) do relativně velké vzdálenosti od Prahy (až 30km). Tuto tezi je však ještě třeba upřesnit detailním studiem dopravní dostupnosti jednotlivých villegiatur.

Založení letoviska

V dalším textu se již soustředíme výhradně na problematiku venkovských rekreačních villegiatur. Svěbytné téma představuje proces zakládání rekreačních vilových čtvrtí. Již jsme zmínili developerský projekt V. Klána. Častěji však nastoupili developeři se svými projekty teprve poté, co byla lokalita pražskými výletníky již „objevena“. K tomu bylo třeba splnit několik podmínek. Výše naznačený primární komplex příznivých okolností – romantická venkovská scenérie, snadná dopravní dostupnost, zázemí v podobě venkovské lokality – musel být doplněn o iniciativy podnikavých jedinců. Místní i pražští podnikatelé rozšiřují síť restaurací, penzionů a hotelů, místní lidé pronajímají svá obydlí jako letní byty. Příklad Roztok u Prahy naznačuje, že tato „přípravná iniciační etapa“ mohla začínat již desítky let před stavbou prvních letních vil. Teprve po polovině 19. století zakupují první Pražané pozemky nebo místní stavby a přestavují je na rekreační objekty nebo spontánně budují prvé letní vily. Developeři (místní i pražští) přicházejí až v situaci, kdy je lokalita dostatečně známá jako oblíbené „letovisko“. Kromě zmíněných Roztok je tento proces také popsán např. v Senohrabech.

Vznik villegiatur na dolním toku Berounky je příkladem řetězové reakce, kdy z epicentra všensorské villegiatury, záměrně budované v 70. letech J. Nolčem, majitelem všensorského panství, se vilová vlna postupně šířila do sousedních Dobřichovic a Řevnic. Zajímavou posloupnost je možné sledovat při vzniku meziválečného letoviska v Hradištku nad soutokem Vltavy a Sázavy. J. Herold, hospodářský správce Kanonie premonstrátů na Strahově, jezdil nejprve ve 20. letech 20. století do Hradištku na letní byt. Následně si zde postavil rekreační vilu a začal podnikat. Vybu-

¹⁹ V Roztokách byl v provozu přívoz do Klecan už v roce 1871 a jeho kvalita se stále vylepšovala. O důležitosti této dopravy vypovídá i několik úprav cest k němu vedoucích (1896, 1907). SOKA Praha-západ, fond AO Roztoky.

²⁰ Např. v Senohrabech zřídil majitel hotelu Valencia pro výletníky víkendovou kyvadlovou dopravu Senohraby – Praha (J. POSLEDNÍKOVÁ, Paďouři (jako pozn. 8), s. 82). Podobně např. mezi luxusní vilovou čtvrtí Barrandov a Prahou, resp. mezi Barrandovskými terasami a Lucernou, zprostředkovávaly dopravu po celý den autobusy provozované firmou Havel – www.atlasceska.cz/praha/terasy-barrandov-barrandovske-terasy/ (22. 4. 2012).

doval hotel, restauraci a začal organizovat parcelaci a prodej zdejších pozemků kanonie na výstavbu rekreačních vil a chat. Z Heroldovy iniciativy nakonec Kanonie předala v roce 1937 Svazu letovisek, léčebných a výletních míst republiky Československé do prodeje celkem 134 parcel.²¹

Nelze opomíjet ani otázky kdo, proč a jaké pozemky na výstavbu vil a vilových souborů prodával. A také, jak se postupně vyvíjely vztahy původních majitelů k villegiatuře. Všenory, Klánovice nebo Hradištko jsou příklady parcelace majetků velkých pozemkových vlastníků. V Dobřichovicích jako první nabízeli k prodeji své pozemky na pravém břehu řeky místní rolníci. Řád křižovníků se na formování villegiatury začal významně podílet až ve 20. letech 20. století, kdy znehodnotila křižovnícké lesy kalamita mnišky a následně požár a řád se snažil lesní pozemky rozparcelovat a prodat.

Většina villegiatur se rozvíjela podle regulačního plánu – Dobřichovice od poslední třetiny 19. století, Horní Černošice od první třetiny 20. století. V Roztokách byly vypracovány postupně tři regulační plány (1894, 1930 a 1936). Hradištko nad soutokem Vltavy a Sázavy je příkladem plánovitého rozvoje villegiatury od samého počátku. Toto téma však ještě vyžaduje další bádání.

Důležitým faktorem rozvoje villegiatury a tím i jejich rozrůstání byl věhlas odvíjející se od přítomnosti známých osobností. V Roztokách malířka Z. Braunerová, která do svého ateliéru zvala množství významných umělců, nebo cestovatel J. Hloucha, iniciátor stavby pozdější japonské restaurace Sakura. V Senohrabech vlastnila vilu herečka J. Šejbalová, ve Zbraslavi V. Vančura, S. Rašilov, v Černošicích provozoval penzion herec J. Steimar, ve villegiatuře žili i komici F. Futurista a J. Kohout a další umělci.²² V Jevanech se na rozvoji vilové lokality podílel známý architekt J. Fanta, který zde měl jednu z prvních letních vil, a spisovatelka G. Preissová, další významná osobnost Jevan.²³ Známostí přípražských villegiatur byl herec V. Burian, který se zde zúčastňoval exhibičních sportovních akcí. Např. v Senohrabech skoků na lyžích na místním skokanském můstku, v Dobřichovicích a v Řevnicích tenisových turnajů. Nelze samozřejmě opomíjet význam příbuzenských a dalších vazeb mezi rekreanty. O tom se zmíníme v následující kapitole.

²¹ Národní archiv Praha, fond Řád premonstrátů Strahov, karton 939, č.j. 227/42, v Praze 1. 6. 1942, Ústřední kancelář královské kanonie Premonstrátů na Strahově potvrzuje Svazu letovisek předání parcel do prodeje.

²² Š. KOUKALOVÁ, *Moderní architektura* (jako pozn. 8), s. 45.

²³ *Slavné vily*, red. R. Švácha (jako pozn. 3), s. 40.

Život villegiatury²⁴

Majitelé vil v jednotlivých villegiaturách vytvářeli od počátku svébytné komunity. Tato společenství mohla vznikat do jisté míry spontánně (např. v Hradištku od 30. let 20. století na základě inzerátu).²⁵ Komunity černošické, dobřichovické nebo řevnické popisují historické prameny z 2. poloviny 19. století naopak jako uzavřené společnosti udržující pravidelné kontakty i v Praze. Ve villegiaturách se specifickým způsobem odráželo i česko-německé napětí i zvláštní postavení dalších složek tehdejší společnosti v české kotlině. V Černošicích je zdůrazňováno vyhraněné české vlastnictví, v Roztokách je doložen významný podíl židovských „vilařů“. Černošice byly v meziválečném období jednou z řady lokalit v okolí Prahy, kde se usazovali ve zvýšeném počtu ruští a ukrajinští emigranti (též v Malé a Velké Chuchli, Radotíně, Zbraslavi, Všenorech, Dobřichovicích, Řevnicích, Roztokách, Klánovicích, Úvalech, Říčanech a dalších lokalitách).²⁶ V letech 1927–1937 bylo pro ukrajinské studenty zřízeno v Řevnicích speciální gymnázium.²⁷

Vztahy vilařů a původních majitelů pozemků a původního obyvatelstva

Vztahy původních majitelů pozemků ke vznikajícím villegiaturám se různily. Poměr knížete Lichtensteina k villegiatuře klánovické je v pramenech líčen jako jednoznačně pozitivní. Příznivá situace panovala pravděpodobně i v Dobřichovicích, kde křížovníci zřídili pro villegiaturu v roce 1928 vodovod (důvody tohoto kroku však mohly být zcela pragmatické – připravit pro potenciální kupce parcel výhodné podmínky). Postoj Kanonie premonstrátů strahovských k letovisku v Hradištku lze na základě písemných pramenů charakterizovat jako pragmatická obchodní jednání. Pokud jsou zaznamenány vztahy negativní, pak tehdy, kdy vilaři (ale i další výletníci) vstupovali na okolní pozemky, zvláště do lesů. Spory s majiteli lesů v okolí Černošic ve 20. letech 20. století zaznamenala Š. Koukalová. Ředitelství zbraslavských lesů ves ohradilo a navrhovalo zájemcům vstup na vstupenky. Zastupitelé obce naopak

²⁴ Ze zahraniční literatury lze doporučit k tomuto tématu disertační práci Silke EBSTER, „Ein treuer und dankbarer Freund Vöslaus“. Mietvillen, ihre Besitzer und Gäste im Kur- und Sommerfrischeort Bad Vöslau während der franzisko-josephinischen Epoche (1852–1918), Wien 1996. Později Silke EBSTER – Nicole GEBHART, Bad Voslau. Eine Zeitreise in Bildern, Erfurt 2006.

²⁵ Národní archiv Praha, fond Řád premonstrátů Strahov, karton 939, nedatovaný prospekt Budujeme „vzorné letovisko“ na Hradištku n./Vlt. Jedna strana strojopisu formát A4.

²⁶ Š. KOUKALOVÁ, Moderní architektura (jako pozn. 8), s. 46.

²⁷ Bohdan ZILYNSKIJ, Ukrajinské reálné gymnázium v Řevnicích, In: Řevnice 750 let, red. Karel Janků, Řevnice 2003, s. 151–155.

požadovali přístup do lesa pro stálé obyvatele a úpravu vyhlídkových stezek s lavičkami pro rekreanty.²⁸ Podobná situace se zpřístupněním lesa veřejnosti byla i ze strany J. Ledra, majitele panství v Roztokách. Když se na Kanonii premonstrátů obrátil v listopadu roku 1941 Klub českých turistů s žádostí o obnovení značení turistických cest Pikovice – Medník – Chlum – Třebšín a Hradištko – Chlum, dostalo se mu odmítavého stanoviska, v němž Kanonie poukazuje na nebezpečí lesních požárů a doplňuje další argumenty: „*na turistických pěšinách hádky, okolí poválené od pražáků, les poházený papírem, neomezený přístup veřejnosti, divokých trempů a různé branže*“.²⁹

Již jsme zmínili těsnou vazbu venkovských villegiatur na starší domácí osídlení. Podrobně se tomuto aspektu života rekreačních lokalit věnovala J. Posledníková při studiu oblasti Senohrab a Hrusic. Řadu poznatků obsahují historické prameny i k dalším villegiaturám. Stručně bychom mohli vztahy domácích obyvatel a výletníků označit jako ambivalentní. Obě strany měly tendenci sebou navzájem pohrdat. Pražští rekreanti viděli v domácích nekulturní venkovské burany. Místní naopak posuzovali vilaře (ale později také chataře, turisty a trampy) jako povaleče a narušitele tradičních pořádků. „*V létě je na polích největší práce a takový Pražák (lufták) si leží na slunci, čte si nebo se koupe, nebo nedělá vůbec nic*“.³⁰ Na obtíž byly zejména hlučné zábavy, zvláště když byly prodlužované do pozdních nočních/ranních hodin. I malířka Z. Braunerová si ve své korespondenci stěžovala neteři J. Pellé na neustálý rámus z restaurace Sakura a hledala v srpnu 1928 ke své práci klidnější lokalitu.³¹ V pozdějších letech vadil místním také zvýšený automobilový provoz.³²

O povýšeném vztahu majitelů vil k původním obyvatelům vypovídají záznamy z pamětní knihy Dolních Mokropes. „Vilaři“ se od počátku chovali k starousedlíkům „odstředivě“. Již v roce 1905, kdy v Dolních Mokropesech nebylo vystavěno ani 20 vil, žádali odtržení vilové části od obce, požadovali pojmenování vilové čtvrti „Kazínem“, ustanovení pomocníka obecního starosty, ponocného a pořízení obecní vývěsní tabule.

²⁸ Š. KOUKALOVÁ, Moderní architektura (jako pozn. 8), s. 47.

²⁹ Národní archiv Praha, fond Řád premonstrátů Strahov, karton 905, i. č. 936, 28. 11. 1941 Klub českých turistů Kanonii premonstrátů; i. č. 977, 8. 12. 1941 Kanonie premonstrátů Klubu českých turistů.

³⁰ Ze vzpomínek na rekreaci v senohrabské villegiatuře Vladimír VONDRÁČEK, Lékař vzpomíná (1895–1920), Praha 1973 s. 142 (cit. podle J. POSLEDNÍKOVÉ, Paďouři (jako pozn. 8), s. 84).

³¹ Literární archiv, Památník národního písemnictví Praha, fond Jarmila Pellé, Dopis Z. Braunerové J. Pellé, Přepeře 13. 8. 1928.

³² V Roztokách byl schválen v roce 1904 úplný zákaz jízdy po nové pěšině k restauraci Maxmiliánka na samém konci výletní lokality a nejvyšší povolená rychlost automobilů byla stanovena na 6 km/h (SOKA Praha-západ, fond OA Roztoky, čk. 5, zastupitelstvo 8. 6. 1904).

Realita soužití obou skupin však brzy ostré hrany prvotních konfliktů obrušovala. Nejvýrazněji z přílivu letních hostů a dalších skupin rekreantů profitovali místní majitelé hostinců, restaurací, penzionů, hotelů.³³ Na své si ovšem přišli i lidé, kteří pronajímali letní byty i ti, kteří nabízeli k prodeji potraviny, nebo drobné služby (úklid, opravy apod.). Specifickou sférou profitu z přílivu vilařů byly projektové a stavební aktivity místních stavebních firem.³⁴ Ve svém součtu pak měl pravidelný pobyt rekreantů příznivý dopad pro celou obec. Byly proto zaznamenány i případy nadstandardních vztahů obce a villegiatury.³⁵

³³ Městské zastupitelstvo v Roztokách vložilo do doplňku k protokolu ze zasedání mimo jiné i poznámku o nutnosti zřízení informační destičky na budově restaurace U Ptáka s nabídkou letních bytů – k doptání na MÚ. Zároveň upozorňuje, aby „*chodník u silnice ku Praze v lepším pořádku byl udržován, neb jest v zájmu pánů hostinských, by návštěva v zimě v Roztokách čilejší byla a má z toho nepřímo obec zisk, když se více konzumuje*“. Odkazuje zde nepřímo daň ve formě na pivního krejcaru. SOkA Praha-západ, fond OA Roztoky, čk.5, zastupitelstvo 30. 10. 1903.

³⁴ Š. KOUKALOVÁ, *Moderní architektura* (jako pozn. 8), s. 82n.

³⁵ Např. v Roztokách vilaři vstupovali do veřejného života členstvím v městské radě. Zmínit je nutno např. i JUDr. Vladimíra Braunera, který poskytoval městu právní služby nebo stálé vilaře,

Společenský a spolkový život

Významnou roli hrály zejména okrašlovací spolky zakládané společně místními občany a vily, které existovaly ve většině villegiatur. K odkazu okrašlovacích spolků se dnes hlásí zejména ochránci přírody, proto jsou popisovány především jako instituce soustředěné na „zkrášlování“ určitého prostředí, postupně i na ochranu přírody a kulturních památek.³⁶ Poznatky z historie venkovských villegiatur spíše svědčí pro

kteří přispívali na opravu kostela nebo stavbu chudobince (SOkA Praha-západ, fond OA Roztoky, zastupitelstvo, čk. 5, 30. 10. 1903). Všechny výše uvedené jevy lze v terminologii teorie cestovního ruchu vyjádřit pojmem „multiplikační efekt“, který spočívá v tom, že přímo a nepřímo ovlivňuje řadu dalších odvětví lidské činnosti. Přímo např. činnost hotelů, penzionů, kulturních a historických objektů, sportovních zařízení atd. Nepřímo pak např. rozvoj maloobchodní sítě, stavebnictví atd. Detailně in: Marie STRÍBRNÁ – Jaroslav MUŽÍK – Pavel KAJML, Spolupráce veřejné správy a privátního sektoru v cestovním ruchu, Praha 2007, s. 6–7 (podle www.mmr.cz, 31. 1. 2014).

³⁶ Např. Ladislav PTÁČEK, Okrašlovací hnutí a Svaz okrašlovací a ochranný, in: 25 let ČSOP, Sborník materiálů konference Dobrovolná ochrana přírody v ČR 16. Zvláštní vydání časopisu Veronika, Brno 2004, s. 10–21.

to, že předmětem činnosti okrašlovacích spolků byla nejenom v 19. a na počátku 20. století péče o veřejnou zeleň a budování vycházkových okruhů s lavičkami. Tyto spolky byly především standardní platformou pro zakládání a rozvoj nejrůznějších kulturních, rekreačních a sportovních aktivit. Uvedené činnosti zvyšovaly atraktivitu obce a měly proto také nezanedbatelný ekonomický význam. Charakteristickým příkladem může být okrašlovací spolek v Řevnicích, iniciovaný v roce 1882 místním starostou.³⁷ Typickou aktivitou okrašlovacích spolků venkovských villegiatur bylo zřizování a provoz říčních lázní, neboli koupališť (k tomu více v následujícím oddílu).

Další charakteristickou zábavou, jak v rámci okrašlovacích spolků i mimo ně, bylo ochotnické divadlo. Divadelní ochotníci v Roztokách, Řevnicích, Dobřichovicích, Černošicích spolupracovali hojně i s profesionálními herci a režiséry, zejména tehdy, pokud umělec byl členem dané villegiatury (např. ve 20. letech 20. století herec J. Steimar v Černošicích). Někdy bývala ochotnická představení obecně přístupná. Dobřichovické Akademie pořádané vždy poslední sobotu v srpnu však byly přístupné pouze uzavřené společnosti villegiatury.³⁸

Specifickou akcí pořádanou místním okrašlovacím spolkem v Roztokách byly Slavnosti květů inspirované orientální tradicí. Podobně jako ve městech i ve villegiaturách probíhaly v místních restauracích plesy a zábavy. Větší pozornost historického studia by si zasluhovaly soukromé uzavřené akce jednotlivých vilařů: odpolední čaje, večírky, „salony“ apod.

Sport rekreační a závodní

*„Máme-li však vytvořit na Hradištku opravdu vzorné letovisko, musíme pro ně nejdříve vybudovati základní zařízení. Tím je jednak rekreační středisko pro letní hosty a pražské majitele parcel, chat a vil spojené se sportovním hřištěm a dětským koutkem, v druhé řadě pak plovárna“.*³⁹

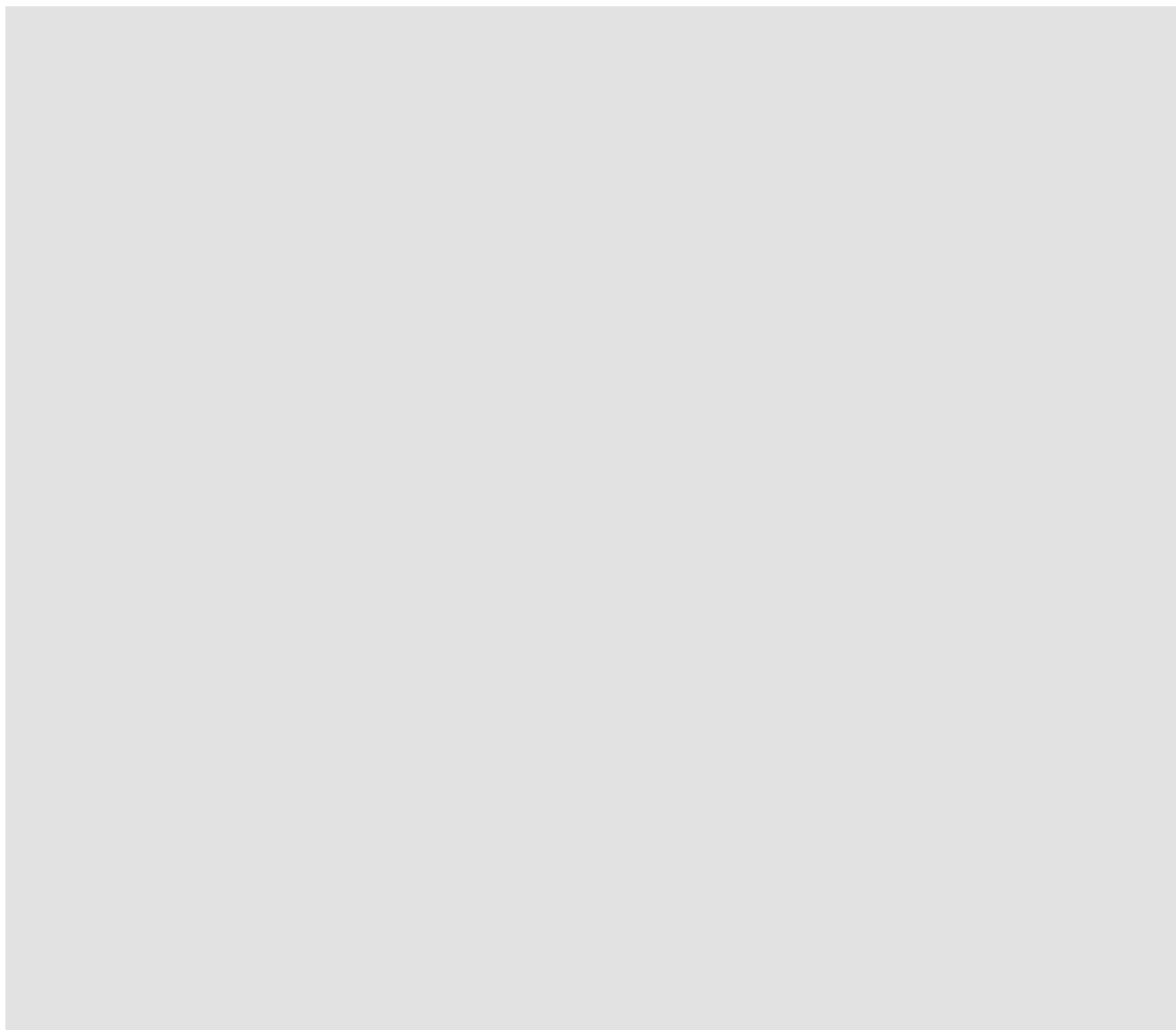
Rekreační i závodní sport patřil k nejtypičtějším aktivitám venkovských villegiatur. Všeobecně oblíbené bylo plavání, resp. koupání, zahrnující i výuku plavání.⁴⁰ Typickou součástí rekreačních vilových komplexů proto byly říční lázně (koupaliště).

³⁷ K aktivitám okrašlovacího spolku v Řevnicích Jindřich KÖNIG, Působení Okrašlovacího spolku v Řevnicích, Řevnice 2011. K okrašlovacímu spolku v Dobřichovicích K. HYNKOVÁ, Letovisko Dobřichovice (jako pozn. 8), s. 67, v Senohrabech J. POSLEDNÍKOVÁ, Paďouři (jako pozn. 8), s. 86.

³⁸ K. HYNKOVÁ, Letovisko Dobřichovice (jako pozn. 8), s. 70–71.

³⁹ Národní archiv Praha, fond Řád premonstrátů Strahov, karton 939, 14. 8.1937 Svaz letovisk Kanonii Premonstrátů.

⁴⁰ Obecní koupaliště sester Hrubých s výukou plavání i školních dětí bylo provozováno na Vltavě v Roztokách už v 70. letech 19. století.

Zpravidla se jednalo o relativně prostou soustavu dřevěných kabin a dřevěných plošin usnadňujících vstup do vody. Spíše výjimkou byly honosné lázně, které vznikly v roce 1924 v Klánovicích. Kromě bazénu nabízely lázně procházku pod kolonádou, kuželník, ubytování v penzionu a občerstvení v restauraci. Většinou si villegiatura vystačila s jedním koupalištěm. V Dobřichovicích si však konkurovaly dvoje říční lázně na protilehlém břehu Berounky, jedny provozované vilaři, druhé založené místními obyvateli.⁴¹ Díky V. Vančurovi, resp. novele *Rozmarné léto*, jsou obecně známé říční lázně ve Zbraslavi. Plavčík A. Šůra (1876–1958) zde provozoval svou živnost na levém i pravém břehu vltavském.⁴²

⁴¹ K. HYNKOVÁ, Letovisko Dobřichovice (jako pozn. 8), s. 69–70.

⁴² www.zbraslavhistorie.info/ricni_lazne_zbraslav.php (cit. 12. 5. 2012).

Z vyhraněných sportovních aktivit je na prvním místě třeba uvést velmi oblíbený tenis, provozovaný např. v Roztokách, Řevnicích, Dobřichovicích, Černošicích, Senohrabech, Klánovicích, Jevanech a dalších lokalitách.⁴³ Dalším exkluzivním sportem byl golf. Slavná je historie golfu v Klánovicích. Na pozemcích darovaných knížetem Lichtenštejnem a za finanční podpory barona Ringhoffera, J. Masaryka a dalších osobností zahájil v roce 1937 v Klánovicích Golf Club Praha provoz na hřišti o šesti jamkách. K méně atraktivním sportům patřil volejbal (velmi oblíbený též v trampských osadách), fotbal, v zimě lyžování. Od 15. ledna 1933 se mohla villegiatura senohrabská pyšnit zcela ojedinělým sportovištěm – skokanským můstkem.⁴⁴ V Klánovicích se kromě golfového, tenisového a fotbalového klubu uvádí též Klub českých velocipedistů.⁴⁵

Architektura stavební i zahradní

Již v úvodu jsme zmínili, že k nejdůkladněji sledovaným aspektům villegiatur patří jejich architektura. Je však třeba upozornit, že např. monografie ediční řady *Slavné vily* se soustředí pouze na příklady špičkové architektury, kde vynikaly především Černošice, Dobřichovice nebo Řevnice. Kromě počínů vynikajících architektů vznikala v přípražských lokalitách i díla průměrná a podprůměrná,⁴⁶ nemluvě o tom, že dosud postrádáme zhodnocení některých významných venkovských vilových komplexů jako celku – např. Senohrab. Systematickému studiu by neměly uniknout ani vily v Měchenicích, Pikovicích, Hradištku, Čerčanech, Zlenicích, Dolních Černošicích.

Zajímavé poznatky přináší studium vnitřního členění vil. Na příkladech jednotlivých staveb i celých villegiatur můžeme sledovat, jak se v průběhu času vyvíjela snaha stavebníků, resp. majitelů přenést prostřednictvím architektonického řešení exteriéru i interiéru vil do venkovského prostředí standardy městského způsobu

⁴³ K historii řevnického tenisu podrobně Jindřich KÖNIG, 100 let řevnického tenisu (1902–2002), Řevnice 2002.

⁴⁴ J. POSLEDNÍKOVÁ, Paďouři (jako pozn. 8), s. 87–88.

⁴⁵ Na zvýšené intenzitě kulturních a sportovních akcí místní obyvatelstvo do jisté míry profituje a pozvedá se tak společenská a kulturní úroveň jednotlivých obcí. Zároveň však dochází i k „dualizaci“ místní společnosti. Tj. na dělení místních obyvatel na ty, kteří z přílivu rekreatantů profitují (majitelé hotelů, restaurací, stavebních firem) a ty, kterým je zvýšený ruch v obci na obtíž. Za připomínku děkujeme D. Fialové.

⁴⁶ Podnětný je v tomto smyslu výzkum Š. KOUKALOVÉ, Moderní architektura (jako pozn. 8), která se ve studii o Černošicích pokusila postihnout celou šíři stavebních aktivit.

života vyšší střední třídy.⁴⁷ Lze pozorovat rozdíly mezi letními vilami a objekty celoročně obydlenými, mezi vilami, kde byl kladen větší důraz na soukromí, a vilami zaměřenými více na demonstraci společenské prestiže. Znalost rozvržení interiéru a poznání funkcí jednotlivých jeho složek je důležitou podmínkou pro celkové pochopení sociální a symbolické funkce vilových staveb.

Pozornost si zasluhuje i celková kompozice pozemku, kterou do jisté míry ovlivňovaly i regulační plány. Nejen jeho velikost, ale také poloha v terénu, umístění vily v rámci zahrady (vila se může nacházet v centru zahrady, v blízkosti komunikace), počet a charakter doplňujících prvků v zahradě (altánky, sochy, vodní plochy a vodoteče). Důležité je rovněž, jakým způsobem jsou vedeny na pozemku cesty. Zjednodušeně řečeno, zda jsou cesty přímé nebo se naopak pozemkem klikatí, aby si mohl majitel i návštěvník cestou k vile celý pozemek důkladně prohlédnout. Specifickou složkou vilové architektury byly (a jsou) zahrady. V jakém poměru jsou zastoupeny trávníky, záhony, skalka, stromy, keře. Jaké druhy stromů, keřů a květin nechal majitel do zahrady vysázet atd. Zatímco významným architektům bylo již v odborné literatuře věnováno pozornosti dost, zahradní architekti jsou dosud více opomíjeni. O významu zahrad svědčí i dobová odborná literatura.⁴⁸

Jenom vily a villegiatury? Ekonomické a sociální předpoklady vzniku masové rekreační kolonizace pražského okolí ve 2. polovině 19. století

Pokusili jsme se vymezit několik okruhů problematiky vzniku a vývoje vilových čtvrtí, zejména venkovských villegiatur v okolí Prahy a zároveň naznačit stav jejich poznání a otázky dalšího studia. Vraťme se však na závěr ještě jednou k obecnějším otázkám, k zařazení fenoménu villegiatury do širšího kulturně- historického, ekonomického a politického kontextu.

Nelze samozřejmě zcela bagatelizovat přirozenou potřebu městského obyvatelstva unikat více či méně pravidelně z přelidněného a mnoha dalšími způsoby stresujícího prostředí velkého industriálního centra. Venkovské scenérie s hojností lesů, vodních toků, vodních ploch, s romantickými prvky peřejí, skal, hradních zřícenin,

⁴⁷ Srov. např. studii Zuzany SCHOLZOVÉ, Proměny interiérů vilových staveb v Roztokách u Prahy druhé poloviny 19. a počátku 20. století ve světle stavební dokumentace, Středočeský vlastivědný sborník 20, 2002, 51–58; nebo diplomní práci Š. KOUKALOVÉ, Moderní architektura (jako pozn. 8) o Černošicích a V. DRUDÍKOVÉ, Klánovické letní vily (jako pozn. 8). Pozoruhodná je v tomto směru i studie Marcely ŠÁŠINKOVÉ, Několik poznámek k historii dětského pokoje, Středočeský vlastivědný sborník 26, 2008, 38–53. V zahraničí např. Wohnen im Wandel. Das Zuhause. Die Zeit. Die Wohnkultur, hg. Martina Weinland, Berlin 2000.

⁴⁸ Např. Otakar FIERLINGER, Zahrada a obydlí: základní zásady zahradní kompozice, Praha 1938.

poutních míst apod. a také se zdánlivě poklidným životem venkovských městeček, zemědělských osad, mlýnů a hájoven se musely jevit Pražanům jako ideální protipóly jejich každodenní, často neradostné městské reality. Ovšem doba ryzích romantiků počátku 19. století již dávno minula. Osamělý poutník v liduprázdné divočině nebyl v rozvinuté industriální společnosti 2. poloviny 19. století rozhodně obecně sdíleným vzorem.

Výše jsme naznačili, že výstavba vily, ať již těsně za hranicemi města nebo ve vzdálenějším okolí, je projevem snahy příslušníků určitých skupin a vrstev městského obyvatelstva viditelně se distancovat od ostatních obyvatel města. V oddíle věnovaném dopravě jsme připomenuli úzkou návaznost prvých venkovských villegiatur na železniční a částečně i lodní dopravu. Nelze přehlédnout, že jednotlivé výletní rekreační lokality vznikaly buď ihned (Roztoky u Prahy), nebo s krátkým časovým odstupem po zprovoznění určité železniční dráhy. Bylo by ovšem chybou redukovat příznivé okolnosti vzniku villegiatur pouze na technický vývoj.

Prvé venkovské villegiatury především vznikaly v období vrcholící průmyslové revoluce, v příznivém období hospodářského liberalismu.⁴⁹ Dynamické „gründerské“ období 50. a 60. let přerušila v roce 1873 hospodářská krize, ale již ve 2. polovině 70. let je možné sledovat oživení ekonomiky. Těžiště industrializace se z okrajových oblastí Čech, převážně s německým obyvatelstvem, přesunulo do nových strojirenských, železářských a uhelných a zároveň i městských center především v českém vnitrozemí. Německému a židovskému živlu začalo úspěšně konkurovat české podnikatelstvo. V průmyslových a obchodních centrech se formovala početná a vlivná moderní městská civilizace. Vzrůstal počet (a také význam) středních vrstev, zejména „nové“ městské střední třídy (úředníci, advokáti, technici). Šlechta postupně ztrácela své tradiční pozice, „jako vedoucí vrstva společnosti (byla) nahrazena průmyslovou buržoazií“.⁵⁰ Nové buržoazní elity však nenacházely uspokojení jen v podnikatelském úspěchu, ale hledaly i další cesty, jakými by mohly dát průchod svým ambicím. „Hromadění bohatství v buržoazních horních a středních vrstvách vedlo samozřejmě k projevům hédonismu a honosivosti...“.⁵¹ Střední vrstvy se ochotně otevíraly moderním společenským trendům přicházejícím původně z Anglie, kde žít

⁴⁹ V následujících řádcích vycházíme především z následujících prací: Ivan JAKUBEC – Zdeněk JINDRA a kol., Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, Praha 2006; Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha – Litomyšl 2002; Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950, Opava 2002; Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914, Praha 2010.

⁵⁰ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, Nástin (jako pozn. 49), s. 427.

⁵¹ Tamtéž, s. 433.

za hranicemi města ve vlastní vile nebo dokonce vlastnit v dosahu města (v prestižní villegiatuře) vilu určenou výhradně k rekreaci se stalo velmi důležitým projevem společenského statusu úspěšných buržoazních vrstev.⁵² Vily a villegiatury byly od počátku určeny k (okázalému) trávení volného času. Fenomén volného času, jinými slovy zřetelné oddělení času práce a volna (a také oddělení prostoru práce a prostoru, kde se člověk realizuje v čase volna) je třeba počítat ke stejně charakteristickým a významným znakům industriální doby jako parní stroj nebo tovární výrobu. Volný čas a prostory určené k trávení volného času se staly neobyčejně důležitými faktory demonstrace sociálního statusu, identifikace jednotlivce se svojí společenskou vrstvou/skupinou, případně vyjádření nároku na zařazení do určité vrstvy a skupiny.⁵³

Zatímco buržoazní elity vyšší vrstvy zakupováním aristokratických sídel ještě kopírovaly životní styl aristokracie,⁵⁴ střední vrstvy ve stejné době vytvářely svými villegiaturami nový moderní styl emancipovaného měšťanstva. Původní aristokratické vzory se v životním stylu moderní střední třídy odrážely již v míře zanedbatelné, v podobě transformované anglickou, resp. obecně západoevropskou a severoamerickou buržoazní společností. Střední třída také otevřela cestu k novému životnímu stylu nižším vrstvám. V chatařských a tramských osadách 20. století byly však antické a renesanční ideje volného času tráveného za hranicemi města transformovány prakticky k nepoznání. V neposlední řadě je třeba zdůraznit, že venkovské villegiatury 2. poloviny 19. století byly prvním projevem masové, v podstatě značně unifikované rekreace. Je proto třeba s nimi spojovat i vznik dodnes velmi úspěšného a kvetoucího odvětví ekonomiky zaměřeného na uspokojování volnočasových aktivit.

Zjevná souvislost vzniku prvních venkovských villegiatur s vrcholnou etapou industrializace také upozorňuje na potřebu detailnějšího studia vzájemných vztahů vývoje rekreačních aktivit a ekonomických cyklů, případně dalších společenských, politických událostí a kulturních událostí.

⁵² Srov. R. FISHMAN, *Bourgeois utopias* (jako pozn. 11), který popisuje vznik měšťanských suburbií na příkladu Londýna.

⁵³ K významu volného času ve Viktoriánské Anglii např. Thomas WOODY, *Leisure in the Light of History*, *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 313, 1957 (*Recreation in the Age of Automation*), s. 4–10; Mike J. HUGGINS, *More sinful Pleasures? Leisure, respectability and the Male Middle Classes in Victorian England*, *Journal of Social History* 33, 2000, s. 585–600.

⁵⁴ Srov. např. zámky Kamenice, Štířín, Pyšely a Lojovice zakoupené v průběhu 60. a 70. let rodinou strojírenského magnáta barona Ringhoffera.

Václav Matoušek – Šárka Koukalová – Marcela Šášinková

Summer and all-year villas and villegiaturas in the vicinity of Prague at the end of the 19th century and the first decades of the 20th century. Contribution to the changing landscape in Bohemia as function of modernization of the Czech society

The earliest villegiaturas emerged in the vicinity of Prague from the beginning of the 1850s – recreation villa colonies for Prague's upper middle class. The first rural villegiatura began to emerge north of Prague in the early 1850s – in the vicinity of the agricultural village Roztoky near Prague. The emergence of villegiatura, beloved especially by Jewish entrepreneurs, can be seen as directly related to the opening of the railroad from Prague to Dresden in 1851. However, the majority of other recreation villegiaturas in the vicinity of Prague was founded later, in the 1870s and 1880s by members of the Czech upper middle class. Around the same time, the first villa suburbs of Prague's middle class intended for permanent residence emerged right outside of Prague's contemporary borders. The emergence of Prague and rural recreation villa districts falls into the period of culminating industrialization and of dynamic economic growth. Bourgeoisie elites in large industrial towns in Bohemia emulated the life style of English, American or generally Western bourgeoisie. Villas, surrounded by gardens and located outside of towns, as well as conspicuously hedonistic ways of spending free time were some of the manifestations of this lifestyle.

Recreation rural villegiaturas emerged usually in close connection with older residences located in romantic landscapes. Narrow river valleys with abundance of forests, rock formations, ruins of medieval castles and so on were characteristic. Easy accessibility from Prague provided by modern means of transportation, such as railroads and, to a lesser extent, steamboats, which allowed access to the resort in under 60 minutes were an important pre-condition for the existence of the villegiatura. Villegiaturas were usually founded in localities that had often, for decades previously, served as favorite spots for daytrips for Prague's inhabitants. With ample opportunities for unexacting walks, swimming and abounding in pleasure restaurants and family hotels. Local as well as Prague developers usually participated in the building of a villegiatura. Among favorite leisure activities was swimming in rivers or lakes, sport (especially tennis) and amateur theatricals. These activities were often organized by the holidaymakers themselves together with local inhabitants through various societies.

Tomáš Burda – Zbyněk Janoušek – Pavel Chromý*

HISTORICKÉ HRANICE V PROSTŘEDÍ GIS: SPRÁVNÍ REGIONY V ČESKU 1920–2012

HISTORICAL BORDERS IN GIS:
ADMINISTRATIVE REGIONS IN CZECHIA, 1920–2012

Keywords

Administrative division
Regions
Borders
Internal periphery
GIS
Czechia

Abstract

This article discusses the methodology of demarcating administrative borders in Czechia in GIS in several chronological horizons and interprets the causes for changes in these borders between 1920 and the present. The current lack of historical administrative borders in the digital form has limited a number of scientific outputs from different disciplines. The result of this work is a database of administrative borders, which covers the territory of Bohemia and a part of Moravia and enables their application in transferring spatial data from historical sources, the creation of reconstruction maps or identification of territories of extensive internal peripheries, especially in the vicinity of regional borders.

* Mgr. Tomáš Burda, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: tomas.burda@post.cz. – Mgr. Zbyněk Janoušek, tamtéž. E-mail: zbynek.janousek@post.cz. – Doc. RNDr. Pavel Chromý, Ph.D., tamtéž. E-mail: pavel.chromy@natur.cuni.cz. – Příspěvek je výstupem grantového projektu „Výzkumné centrum historické geografie“ GA ČR P410/12/G113 a projektu SVV UK v Praze PŘF „Sociogeografické a demografické podmíněnosti vývoje územních diferenciaci a společenských transformací“ č. 267203.

Úvod

V souvislosti s posunem předmětové orientace geografického výzkumu v posledních desetiletích došlo i v české geografii k reorientaci badatelského úsilí od řešení obecných otázek geografické organizace společnosti směrem k řešení problémů a poznávání mechanismů změn socioprostorové diferenciace. Spolu s tímto posunem roste význam uplatňování vývojových hodnocení,¹ tedy metod a postupů vlastních historické geografii.² Hledání odpovědí na problémově orientované otázky, resp. hodnocení příčin, podmíněností a geneze problémů a nalézání jejich řešení pak usnadňuje i využití moderních technologií, především tvorba rekonstrukčních map v prostředí geografických informačních systémů (GIS). Vývojová hodnocení socioprostorové diferenciace a hledání kontinuity distribuce geografických jevů a procesů jsou problematické tehdy, kdy chybí v čase srovnatelné územní jednotky, ve kterých se tyto události odehrávají, příp. kdy se hodnocení změn provádějí pouze na bázi současných územních jednotek a nezohledňují skutečnost, že i ty jsou výsledkem dlouhodobého historického vývoje.

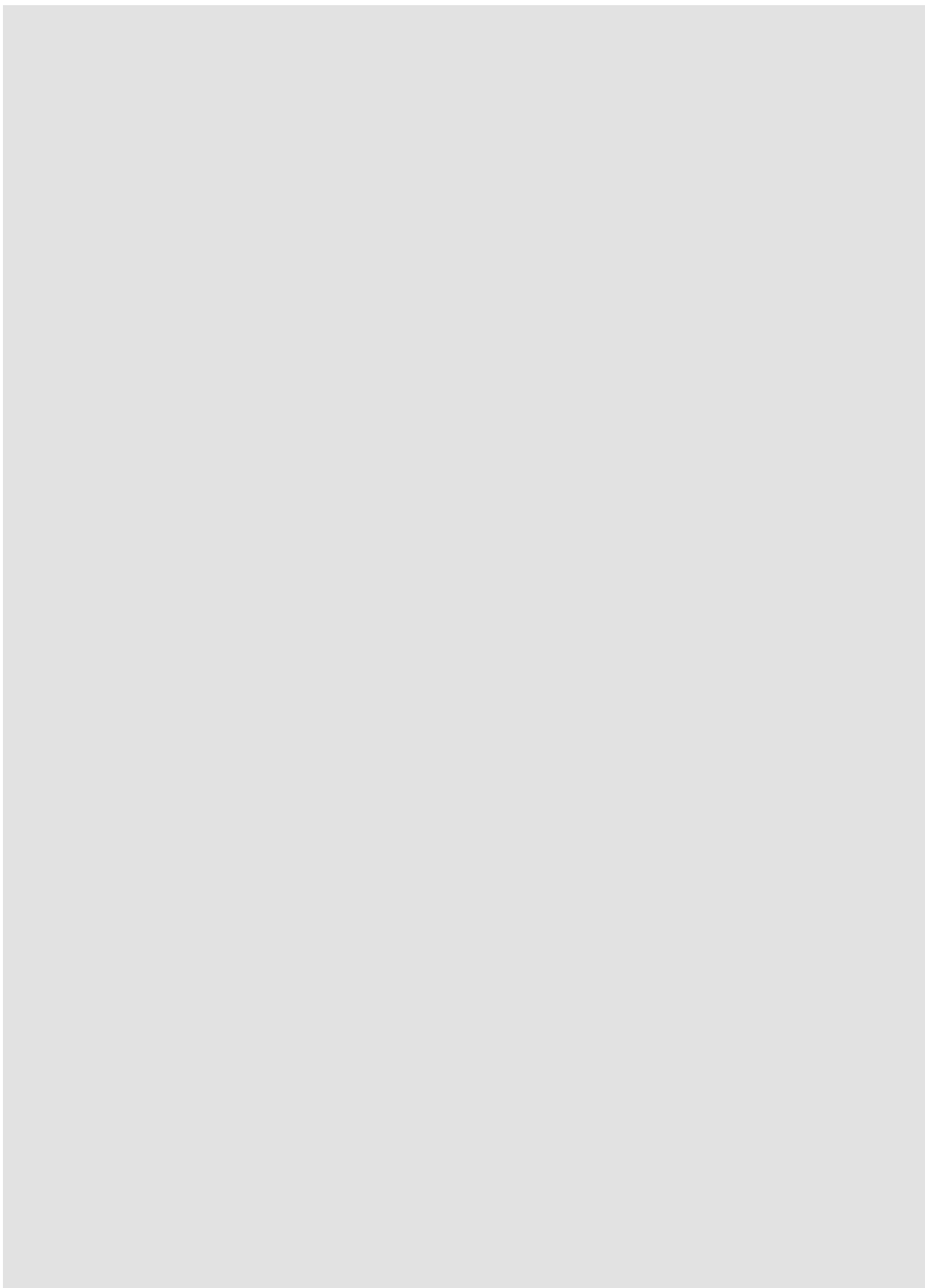
S podobnými problémy se museli geografové vypořádat například při hodnocení charakteru a intenzity krajinných změn, resp. při tvorbě Databáze dlouhodobých změn využití ploch Česka.³ Existují i další velmi rozsáhlé datové soubory, které vznikly například při jednotlivých sčítáních již od poloviny 19. století nebo jako výsledek geografických i jiných výzkumů, ale doposud nebylo možné je odpovídajícím způsobem jednoduše prostorově vyjádřit, následně analyzovat a vzájemně porovnávat tak, aby byla zohledněna dobová územní organizace společnosti. Tento nedostatek nebyl odstraněn ani při tvorbě nejnovějších kartografických děl,⁴ kde také

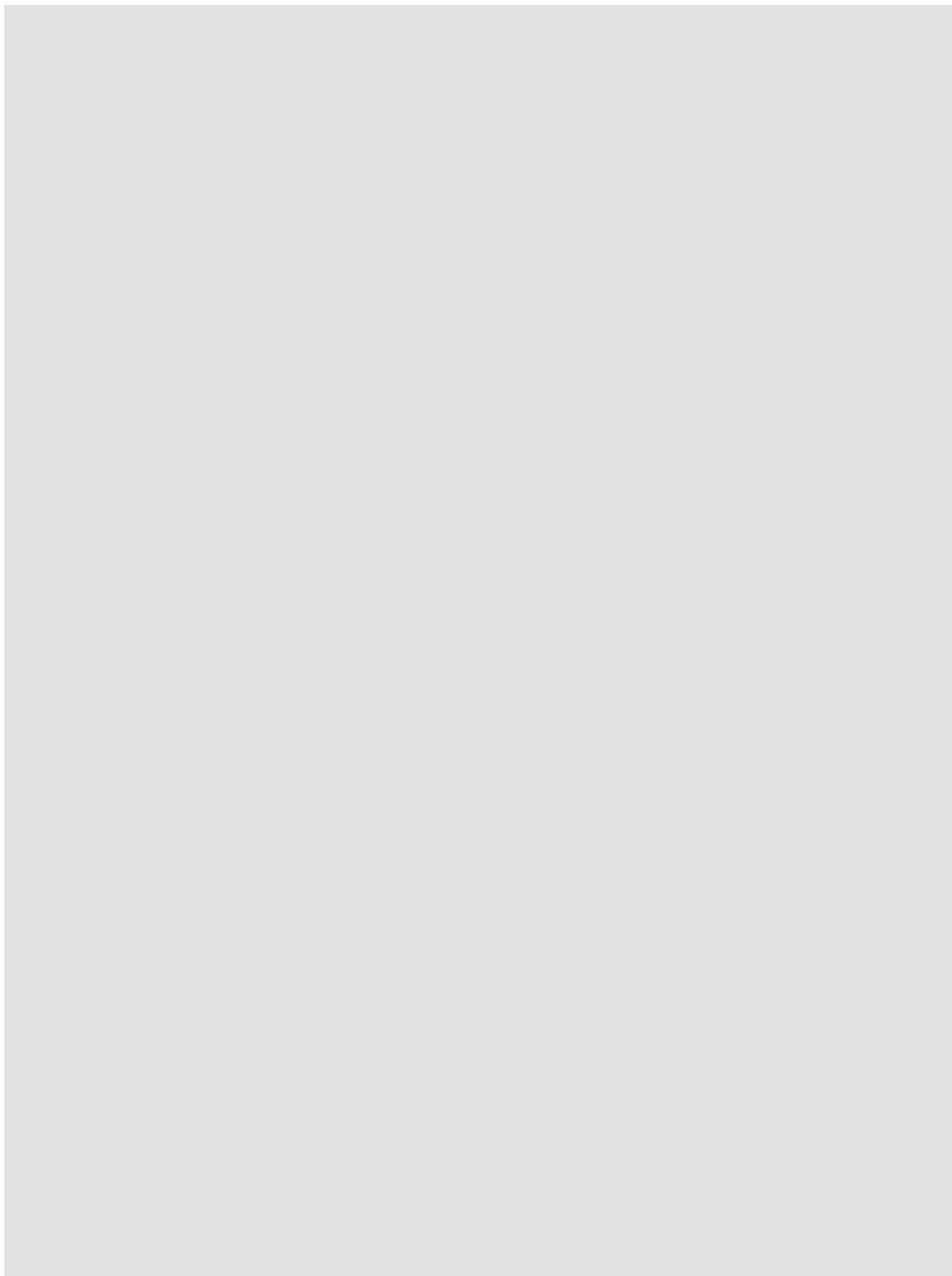
¹ Martin HAMPL – Petr DOSTÁL – Dušan DRBOHLAV, Social and cultural geography in the Czech Republic. Under pressures of globalization and post-totalitarian transformation, *Social & Cultural Geography* 8, 2007, s. 475–493.

² Pavel CHROMÝ – Leoš JELEČEK, Tři alternativní koncepce historické geografie v Česku, *HG* 33, 2005, s. 327–345; Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ, Development and current trends of the Czech historical geography, *HG* 38, 2012, s. 9–34.

³ Kvůli změnám ve vymezení katastrálních území byli nuceni je slučovat do tzv. srovnatelných územních jednotek (SÚJ), které mají téměř stabilní rozlohu v jednotlivých časových řezech, a to od roku 1845 až do současnosti. Blíže Ivan BIČÍK a kol., *Vývoj využití ploch v Česku*, Praha 2010; Ivan BIČÍK – Pavel CHROMÝ, Změny ve využití země ve vybraných modelových územích Česka, in: *Historická krajina a mapové bohatství Česka*, red. Robert Šimůnek, Praha 2006, s. 189–204.

⁴ Např. Pavel CHROMÝ – Tatiana HRNČIAROVÁ – Peter MACKOVČIN (red.), *Historická krajina*, oddíl 3, in: *Atlas krajiny České republiky/Landscape Atlas of the Czech Republic*, red. Tatiana Hrnčiarová – Peter Mackovčin – Ivan Zvara et al., Praha – Průhonice 2009, s. 73–96.

nebyly vytvořeny hranice historických územních jednotek v prostředí GIS tak, aby se s nimi dalo dále pracovat. Rostoucí význam vývojových hodnocení vyvolal potřebu vytvořit vrstvy hranic, které by umožnily jak vzájemné porovnávání územních celků v různých časových průřezech a v různých řádovostně/měřítkových úrovních, tak prostorovou interpretaci jevů a změn.

Potřeba takto zpracovaných výstupů se v poslední době ukazuje jako stále naléhavější například v řadě výzkumných projektů zabývajících se krajinnými změnami, problémy se změnou geografické organizace v postindustriálním období nebo distribucí socioekonomických jevů v období posttotalitní transformace. Přitom na význam změn hranic územních jednotek a vliv administrativních reforem na polarizaci prostoru vědci upozorňují již více než dvě desetiletí.⁵ Existuje dostatek základní literatury a prací, ve kterých jsou zpracovány závěry výzkumů vývoje sídelního systému a procesu polarizace prostoru. V nich se však pozornost věnuje především příslušnosti území k jednotlivým centrům a vliv existence např. správních hranic (a jejich změn v čase) na vývoj a rozvoj příslušných příhraničních území se zmiňuje spíše implicitně. Například Jiří Musil, který hodnotil územní diferenciaci socioekonomické vyspělosti regionů Česka, diskutoval míru problémovosti území ve vztahu k administrativním hranicím vyšších územních celků (krajů) a vymezil problémové oblasti tzv. vnitřních periferií právě v blízkosti těchto hranic.⁶ Význam politických hranic (včetně administrativních) v regionálním rozvoji území zvažovala i Andrea Komlosy při pohledu na rozdílnou socioekonomickou vyspělost regionů na příkladu česko-rakouského pohraničí.⁷ Na vliv administrativních reforem, resp. změn správní příslušnosti území a formování periferií upozornili i mnozí další.⁸ Absence histo-

⁵ Antonín VAISHAR, Region Kunštátu na Moravě – vnitřní periferie České republiky, in: *Specifika transformačního procesu v zázemí velkých měst*, Brno 1999, s. 5–14. – Antonín VAISHAR – Radomír KOUTNÝ – Oldřich MIKULÍK – Vítězslav NOVÁČEK – Jana ZAPLETALOVÁ, *The Course of Transformation in Marginal Rural Regions. The Basin of Middle Dyje River – a Case Study*, in: *Rural Geography and Environment*, Brno 1997, s. 135–142.

⁶ Jiří MUSIL, *Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení*, *Územní plánování a urbanismus* 15, 1988, č. 2, s. 67–72.

⁷ Andrea KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*, Wien 2003.

⁸ Geografové diskutují především komplexní sociálněgeografickou regionalizaci Česka a také prostory vznikající při hranicích jednotek stejného řádu. Velmi důležité se v této souvislosti jeví především vymezení a identifikace vnitřních periferií v blízkosti krajských hranic, které jsou velmi často totožné s územími často měnícími příslušnost k jednotlivým regionálním střediskům. Vymezení pohraničí na bázi administrativních jednotek (a jednotlivých reforem veřejné správy a samosprávy) diskutují např. Tomáš HAVLÍČEK, *Teorie vymezení pohraničí*, in: *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*, red. Milan Jeřábek – Jaroslav Dokoupil – Tomáš Havlíček

rických hranic vytvořených v prostředí GIS ovlivnila i výzkumy českého pohraničí.⁹ Všechny tyto výstupy pracují s prostorem a hranicemi, které jej ohraničují, aniž by měly k dispozici relevantní snadno převoditelná prostorová data a přesný zákres historických hranic. Jako klíčové se pro tento okruh problémů ukázalo vyřešení absence prostorových dat a zákres hranic jednotlivých správních celků v časové retrospektivě minimálně od roku 1930, resp. od roku 1920 v případě župního zřízení.

Vytvořit v prostředí GIS databázi hranic administrativních jednotek na území Česka (okresů, krajů, žup a dalších jednotek včetně soudních okresů) od vzniku Československa až do současnosti a připravit tak jednotlivé vrstvy pro další využití v historickogeografickém výzkumu, jakož i ve výzkumech historiků, geografů a odborníků v příbuzných vědních oborech, se proto logicky stalo jedním z cílů badatel-

a kol., Praha 2004, s. 59–66; Pavel CHROMÝ, Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí a jeho geografické analýzy, *Geografie* 105, 2000, č. 1, s. 63–76; TÝŽ, Historickogeografický pohled na české pohraničí, in: *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*, red. Milan Jeřábek – Jaroslav Dokoupil – Tomáš Havlíček a kol., Praha 2004, s. 33–44; Milan JEŘÁBEK – Jaroslav DOKOUPIL – Tomáš HAVLÍČEK – Pavel CHROMÝ – Miroslav MARADA – Petr RUMPEL – Stanislav ŘEHÁK – Petr WILAM, *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*, Praha 2004; Martin HAMPL – Karel KÜHNEL – Václav GARDAVSKÝ, Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR, Praha 1987; Martin HAMPL – Jan MÜLLER, Komplexní organizace systému osídlení, in: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*, red. Martin Hampl, Praha 1996, s. 53–90; Martin HAMPL, *Realita, společnost a geografická organizace. Hledání integrálního řádu*, Praha 1998; TÝŽ, *Geografická organizace společnosti v České republice. Transformační procesy a jejich obecný kontext*, Praha 2005; Pavel CHROMÝ, *Kam patříš Jemnicko?*, *Geografické rozhledy* 9, 2000, č. 2, s. 38–39; Vranov nad Dyjí/Jemnice: region v transformaci, red. Antonín Vaishar, Brno 2000.

⁹ Řešitelé projektů, jejichž objektem zájmu bylo pohraničí Česka, často přistupovali k vymezení a hodnocení vývoje pohraničí na bázi současných správních hranic regionů (zprvu převážně okresů z roku 1960). S vědomím specifického a složitého historického vývoje českého pohraničí v průběhu 20. století, zejména dosud patrných rozdílů mezi vývojem a rozvojem přesídlených oblastí a kontinuálně se vyvíjejícím vnitrozemím, se podobná vymezení pro účely hodnocení změn jeví jako nevhodná. V plošně rozsáhlých stávajících okresech se totiž stírá problémovost těch částí okresů, které byly přesídleny. K vymezení pohraničí na bázi např. prvorepublikových soudních či politických okresů nedošlo (mimo jiné z důvodu neexistence hranic digitalizovaných v prostředí GIS). – Tomáš HAVLÍČEK, *Teorie vymezení pohraničí*, in: *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*, red. Milan Jeřábek – Jaroslav Dokoupil – Tomáš Havlíček a kol., Praha 2004, s. 59–66; P. CHROMÝ, *Historickogeografické aspekty* (jako pozn. 8); TÝŽ, *Historickogeografický pohled na české pohraničí*, in: *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*, red. Milan Jeřábek – Jaroslav Dokoupil – Tomáš Havlíček a kol., Praha 2004, s. 33–44; Milan JEŘÁBEK – Jaroslav DOKOUPIL – Tomáš HAVLÍČEK – Pavel CHROMÝ – Miroslav MARADA – Petr RUMPEL – Stanislav ŘEHÁK – Petr WILAM, *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?*, Praha 2004.

ských aktivit Výzkumného centra historické geografie.¹⁰ Konečný mapový výstup v prostředí GIS, který je vytvořen na základě použití metod historické kartografie, historické geografie i geografických informačních systémů, bude sloužit jako základ pro vytváření vizualizací prostorových dat a interpretaci prostorových databází a převodu historických i současných pramenů do prostorových jednotek a umožní další práci s těmito daty. Umožní i hodnocení reliktních hranic územních celků v prostředí GIS, a to s větší přesností, která by byla vhodná k výzkumu změn těchto hranic v úrovni katastrálních území.

Cílem tohoto příspěvku je představit metodiku tvorby vrstev historických hranic, resp. diskutovat metodologické souvislosti rekonstrukce hranic správních regionů na území Česka od dvacátých let 20. století do současnosti. Pozornost nejprve věnujeme vymezení a zdůvodnění časového a prostorového rámce rekonstrukce hranic, následně popisujeme prameny, které byly při tvorbě vrstev historických hranic v prostředí GIS využity a postup samotné tvorby rekonstrukčních map. V závěru příspěvku se zamýšlíme nad výstupy a diskutujeme jejich možné využití jak v základním tak aplikačním výzkumu.

Časový a prostorový rámec rekonstrukce hranic správních regionů

Jako zásadní se při řešení úkolu ukázalo stanovení časového období, pro které jsou jednotlivé hranice vytvořeny, a také měřítko, resp. podrobnost jednotlivých jednotek. Důležité je zachycení změn v organizaci veřejné správy, které probíhaly na území Česka relativně často.¹¹ První moderní reformy správy byly provedeny v období přechodu od absolutistické formy vlády ke konstituční monarchii a souvisely s modernizací společnosti, s první fází průmyslové a demografické revoluce a bezprostředně pak s prvními demokratizačními snahami v Rakousku v letech 1848 až 1849. Vedle změn v oblasti hospodářské byly i jedním z mála viditelných důsledků těchto modernizačních procesů, které zůstaly v platnosti i v padesátých letech 19. století, tedy v období po nástupu neoabsolutismu a Bachova režimu. Došlo k přechodu od vrchnostenské správy na nový systém centrálně řízené jednotné správní soustavy. Tento složitý proces proběhl na tehdejší podmínky velmi rychle již v letech 1849 až

¹⁰ Grantový projekt excelence v základním výzkumu „Výzkumné centrum historické geografie“ (GA ČR P410/12/G113) je společným projektem Historického ústavu AV ČR, v.v.i., Praha a Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Hlavní řešitelkou projektu je prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.

¹¹ Eva SEMOTANOVÁ, Historické regiony Česka – součást regionální identity v evropském prostoru, *Geografické rozhledy* 22, 2013, č. 5, s. 24–27; Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007.

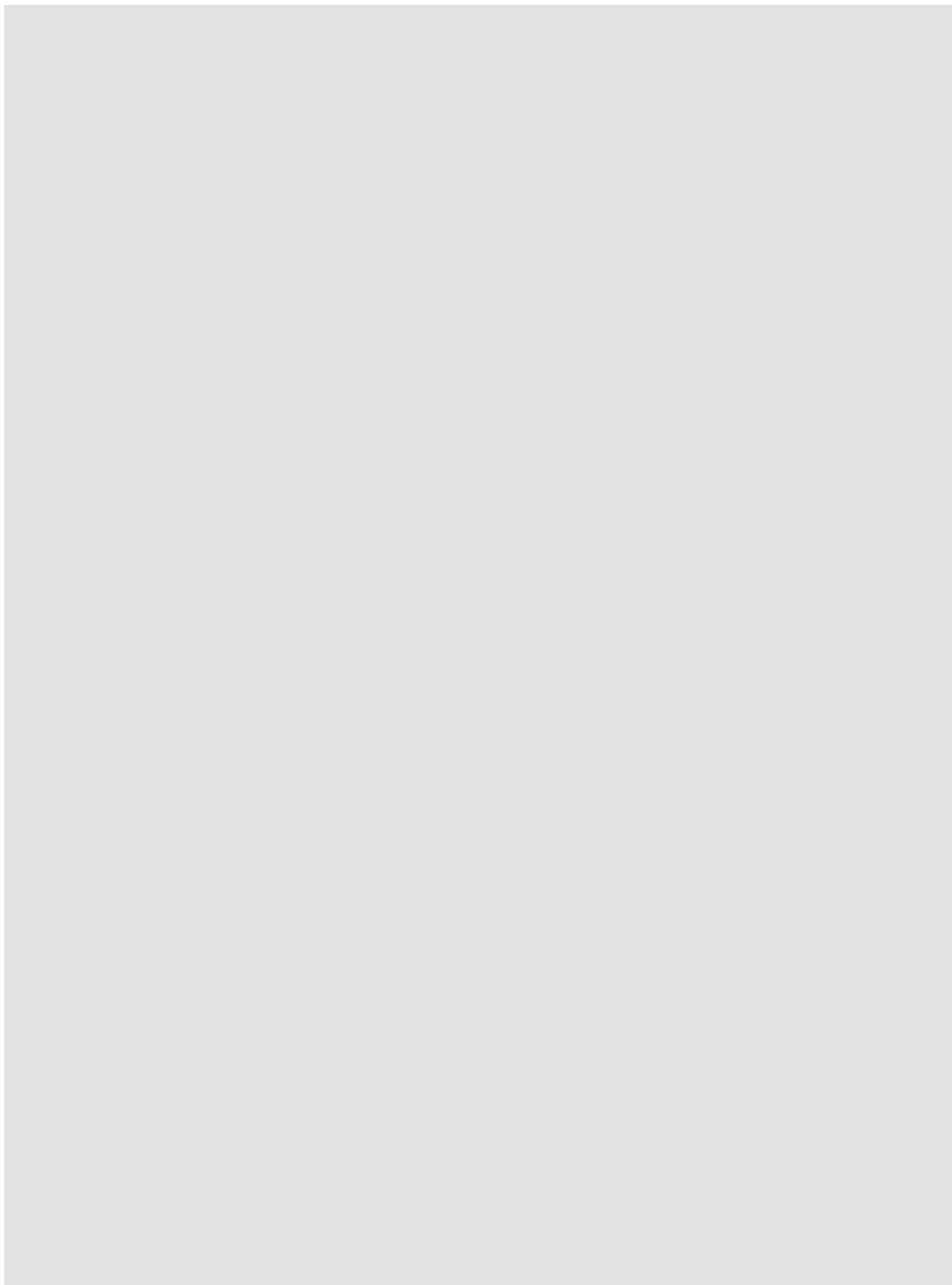
1850. Jako základní skladební jednotka správy, a to jak státní správy i samosprávy, se na území Česka již od poloviny 19. století používá okresní stupeň a nejnižší jednotkou byl soudní okres. Následné reformy se týkaly především vyšších celků (politických okresů a krajů), a po roce 1862 (resp. 1868), kdy došlo ke zrušení krajského stupně správy (v rámci soudní správy byly kraje zachovány), se ustálila na dobu téměř devadesáti let soustava soudních okresů – politických okresů (resp. okresních hejtmanství do roku 1918) – zemských úřadů, která byla jednotná pro celé území předlitavské části monarchie.¹² Tento systém byl v podstatě, co se týče počtu a podoby jednotek, převzat po roce 1918 nově vzniklou Republikou československou.¹³

K dalším změnám ve vymezení územních jednotek docházelo i v průběhu období relativně stabilní správy – především vlivem dynamického společenského a hospodářského vývoje a pokračující demokratizace a modernizace společnosti i zvyšující se polarizace území. Zvyšoval se počet jak politických tak i soudních okresů. Nové správní jednotky vznikaly především na přelomu století v oblastech s dynamicky se rozvíjejícím průmyslem a s tím souvisejícím růstem počtu obyvatel. Především to bylo v severočeském pohraničí s převahou německy mluvícího obyvatelstva (více než polovina nových soudních okresů) a v zázemí Prahy (srov. tab. 1). Tento proces pokračoval i po roce 1918, ale již s menší intenzitou odpovídající poklesu intenzity změn sídelního systému a pomalejšímu nárůstu počtu obyvatel a jejich výraznější koncentraci především v centrální části Českých zemí. Změny se děly zejména v okolí největších měst v souvislosti s utvářením tzv. velkých měst (Velká Praha, Brno, Moravská Ostrava) nebo vytvořením nových center osídlení vlivem změn v rozmístění ekonomických aktivit (např. v roce 1935 vznikl politický okres Zlín, především zásluhou růstu jeho centra, resp. rozvojem aktivit koncernu Baťa).

Pokusem o zásadní změnu v organizaci správy a o její sjednocení na celém území nově vzniklého Československa bylo zavedení župního mezičlánku mezi země a soudní okresy. Došlo tak k vyvrcholení snah o znovuzavedení středního stupně správy a v podobě župních zastupitelstev i samosprávy. Po dlouhých diskusích o počtu a podobě jednotek župním zákonem z února 1920 (zákon 126/1920 Sb.) vzniklo na území Československa celkem 21 žup, které měly začít fungovat od 1. ledna 1923 (srov. tab. 1). K zavedení tohoto zákona do praxe v Českých zemích nedošlo, především kvůli odporu některých českých politiků, kteří si uvědomili, že župní zákon ponechává samosprávu některých žup (zejména Karlovarské a Českolipské) zcela v rukou Němců. Dalšími důvody bylo i nepříliš vhodné vymezení území žup a nena-

¹² František ROUBÍK, Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850–1868. Sborník Archivu ministerstva vnitra 12, 110 s., Praha 1939.

¹³ Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, Dějiny správy (jako pozn. 11).

plněné snahy řady regionálních center o to stát se sídlem župy.¹⁴ Župní zřízení bylo nakonec uvedeno do praxe pouze na Slovensku.¹⁵

Snaha o sjednocení správy na území celé republiky, tedy i Slovenska a Podkarpatské Rusi, která používala jiné územní uspořádání vycházející ze starých tzv. služnovských žup, však pokračovala. Došlo k ní až zavedením unifikačního zákona v roce 1927 (Zákon o organizaci politické správy¹⁶), s platností od roku 1928, který rušil župy a zaváděl na celém území Československa jednotnou zemskou soustavu a také prosadil vznik systému soudních a politických okresů, totožných s tím v Českých zemích, i na území Slovenska a na Podkarpatské Rusi. Dalším důsledkem této unifikace bylo také sloučení země Moravské a země Slezské a vytvoření země Moravskoslezské (snížení počtu zemí v ČSR z pěti na čtyři a tím také faktický zánik zemské hranice mezi Slezskem a Moravou).¹⁷

Použité prameny a podkladové mapy

Pro srovnání hranic administrativních jednotek lze vycházet ze stavu k roku 1930, kdy byl správní systém, včetně rozsahu a počtu administrativních jednotek, až na některé výše uvedené výjimky, stabilizován a k následným změnám v něm docházelo jen zřídka (srov. obr. č. 1). Dalším důvodem je také dostupnost dat pro toto období, především statistických dat ze sčítání uskutečněného v roce 1930, které již podává ucelené údaje za kompletní území Československa podle jednotných správních celků.¹⁸

Pro stanovení těchto celků bylo použito Statistického lexikonu obcí v Republice československé pro Čechy z roku 1934 a pro Moravu z roku 1935, které vydaly

¹⁴ Tomáš BURDA, Nové okresy ve světle reformy veřejné správy, in: Geografie na cestách poznání, red. Vít Jančák – Pavel Chromý – Miroslav Marada, Praha 2003, s. 114–123.

¹⁵ Blíže Vladimír VOŠICKÝ, Československý župní zákon z roku 1920. Historickogeografické aspekty a souvislosti, diplomová práce, KSGRR PřF UK v Praze, Praha 1999.

¹⁶ Zákon ze dne 14. července 1927, č. 125 Sb., o organizaci politické správy.

¹⁷ Průběh hranice mezi Moravou a Slezskem byl kvůli historickému vývoji velmi složitý s existencí řady exkláv a uplatňování výkonu správy bylo spojeno na těchto územích s velkými obtížemi. Hranice ztratila svoji funkci, přesto je třeba zmínit, že ve vědomí populace stále přetrvává (Miloslav ŠERÝ – Petr ŠIMÁČEK, Perception of the historical border between Moravia and Silesia by residents of the Jeseník area as a partial aspect of their regional identity (Czech Republic), *Moravian Geographical Reports* 20, 2012, č. 2, s. 36–46). – Antonín VAISHAR – Jana ZAPLETALOVÁ – Petr DVOŘÁK, Border administrative units in the Czech Republic, *Moravian Geographical Reports* 16, 2008, No. 1, s. 46–54.

¹⁸ Vzhledem k neuskutečnění plánovaného sčítání v roce 1940 jsou data ze sčítání v roce 1930 jediným takto relevantním zdrojem pro poznání situace v celém meziválečném Československu.

ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický.¹⁹ V nich jsou mimo jiné seznamy a data za jednotlivé obce podle soudních a politických okresů ve stavu k roku 1930 (územní rozsah k datu vydání), včetně osad a samot, které k těmto obcím patří. Pro konkrétní vedení hranice pak byla použita Přehledová katastrální mapa Českých zemí z roku 1937 se zákresem jednotlivých katastrálních a administrativních hranic, tedy soudních a politických okresů. Tuto mapu vydal Reprodukční ústav ministerstva financí na základě podkladů Měřického úřadu v listovém vydání ve třech částech pro zemi Českou, Moravskoslezskou a dále ve větším měřítku jako doplňovací mapu pro Prahu a Brno. Původní měřítko této přehledové mapy je 1 : 144 000. Pro porovnání průběhu jednotlivých hranic politických okresů sloužila Neubertova mapa z roku 1936 v měřítku 1 : 200 000, vycházející z přehledných topografických generálních map, vzniklých převážně při reambulaci třetího vojenského mapování po roce 1918, kde bylo možné kontrolovat průběh administrativní hranice politických okresů přímo v terénu, tato mapa ovšem neobsahuje hranice soudních okresů.

Pro kontrolu změn a případné korekce mezi podkladovými mapami a rokem 1930 resp. 1950 byla využita práce Štěpána Mlezivy.²⁰ Pro přepis původních názvů především v německých jazykových oblastech a pro další upřesnění příslušnosti k administrativním celkům v jednotlivých obdobích byl použit Historický lexikon obcí České republiky, vydaný ČSÚ v roce 2006.²¹ Pro jednotnost soudní správy a administrativní správy na všech úrovních a ve všech zvolených časových průřezech bylo nutné k roku 1930, kdy neexistoval krajský stupeň administrativní správy, vyznačit obvody krajských soudů, které byly skladebné ze soudních okresů. Jako zdroj zde posloužil opět Retrospektivní přehled²² a také seznam okresních soudů a jejich příslušnost k jednotlivým krajským soudům v roce 1930 (dostupné na webové adrese: www.cisleithanien.eu). Ve vrstvě hranic k roku 1930 byly jako srovnávací vyznačeny i hranice žup, které byly vymezeny na základě župního zákona z roku 1920 podle jednotlivých soudních okresů.²³ Župy byly skladebné ze soudních a až na výjimky i politických okresů (srov. tab. 2 a obr. č. 2).

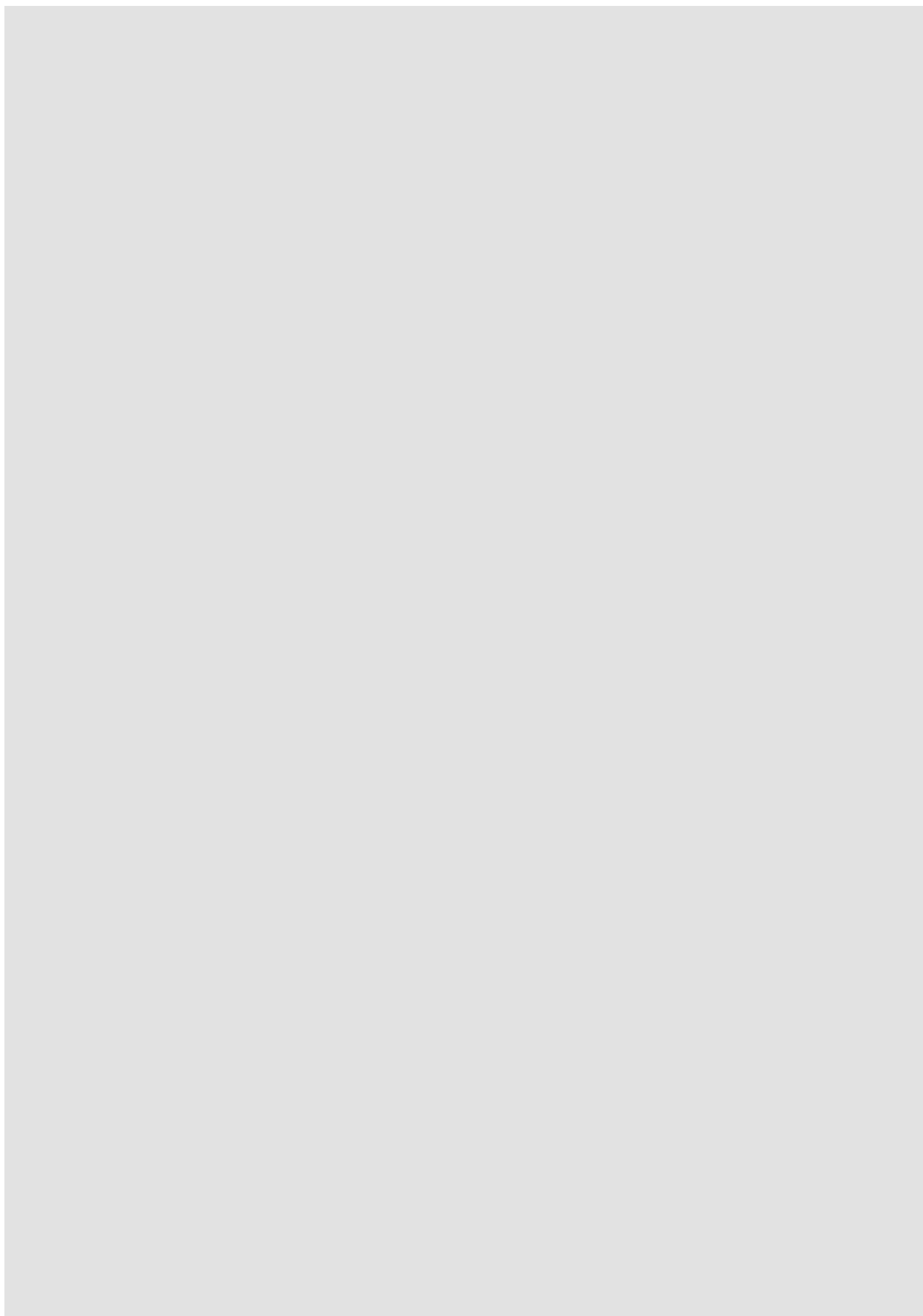
¹⁹ Statistický lexikon obcí v republice Československé. 1. země Česká, Praha 1934; Statistický lexikon obcí v republice Československé. 2. země Moravskoslezská, Praha 1935.

²⁰ Štěpán MLEZIVA, Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti, Praha 2010.

²¹ Jiřina RŮŽKOVÁ – Josef ŠKRABAL et al., Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, II. díl, Praha 2006.

²² Š. MLEZIVA, Retrospektivní přehled (jako pozn. 20).

²³ Zákon ze dne 29. února 1920, č. 126 Sb., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

Jako další vrstva byly zvoleny kraje a okresy, které vznikly při reformě v roce 1949 (srov. obr. č. 8). Došlo při ní po více než 80 letech k zřízení krajského stupně správy, ke zrušení zemí (poprvé nebyla respektována ani česko-moravská zemská hranice) a také ke sjednocení soudních a správních obvodů. Na území Česka bylo zřízeno celkem 13 krajů a 176 okresů. Podle zákona o zřízení krajských a okresních národních výborů a vymezení jejich obvodů²⁴ tyto okresy vznikly transformací politických okresů (resp. rozšířením jejich počtu a rozdělením stávajících obvodů některých politických okresů), původní soudní okresy pak po téměř 100 letech své existence zcela zanikly.²⁵

Jako podkladová vrstva byl zvolen Mapový lexikon obcí ČSSR z roku 1968,²⁶ kde jsou administrativní hranice okresů a krajů platné v letech 1949–60 zakresleny ve stavu k roku 1959, již spolu se zákresem nového správního členění, které je zachyceno podle rozdělení k 1. únoru 1967. Případné změny v administrativním členění byly opět kontrolovány pomocí Historického lexikonu obcí České republiky a podle Retrospektivního přehledu.²⁷

Toto nové administrativní členění bylo výsledkem další reformy, při které k 1. červenci 1960 vznikly nové kraje a především nové velké okresy, které přežívají v mnoha správních agendách i v současném správním systému (například jako soudní okresy). Příčinou této reformy byla zejména snaha o centralizaci správy a k podobným procesům došlo ve stejném období také v dalších zemích tzv. sovětského bloku ve střední a východní Evropě.²⁸ Na území Česka vzniklo 8 krajů (včetně Prahy) a v nich 75 okresů (v roce 1996 vznikl rozdělením okresu Šumperk 76. okres Jeseník, Praha byla rozdělena na 10 obvodů, které měly správní postavení okresů). Nové správní jednotky vznikly často sloučením bývalých jednotek, a to především kraje (bývalý Ústecký a Liberecký vytvořil kraj Severočeský, Hradecký a Pardubický spolu se Semilskem a Havlíčkobrodskem kraj Východočeský atd.). Okresy byly vymezeny zcela nově, bez respektu k dosavadnímu regionálnímu členění i přirozeným vazbám a vztahům mezi jednotlivými centry osídlení. Tyto administrativní jednotky, resp. jejich hranice, jsou již zachyceny v podobě digitálních hranic v pro-

²⁴ Zákon ze dne 21. prosince 1948, č. 280 Sb., o krajském zřízení; vládní nařízení ze dne 18. ledna 1949, č. 3, o územní organizaci okresů v českých zemích.

²⁵ Zákon ze dne 22. prosince 1948, č. 320 Sb., o územní organizaci krajských a okresních soudů.

²⁶ Mapový lexikon obcí ČSSR, Praha 1968.

²⁷ J. RŮŽKOVÁ – J. ŠKRABAL et al., Historický lexikon (jako pozn. 21); Š. MLEZIVA, Retrospektivní přehled (jako pozn. 20).

²⁸ T. BURDA, Nové okresy (jako pozn. 14).

středí GIS,²⁹ ve stavu k roku 1999, tedy k období těsně před vznikem dnešních samosprávných krajů (původní „velké“ kraje ale zůstávají pro řadu agend, např. soudní, nebo územní členění Policie ČR, zachovány). Ke změnám krajských a okresních hranic v období 1960 až 1999 docházelo spíše ojediněle a především v souvislosti s výstavbou vodních děl, těžbou surovin nebo rozšiřováním území velkých měst, především Prahy. Takto získané hranice respektují současná katastrální území (postup srov. níže) a tvoří třetí porovnávací vrstvu (srov. obr. č. 9).

Poslední průřezovou vrstvou jsou pak aktuální hranice administrativních jednotek vzniklých v průběhu dvou fází reformy územní správy v letech 1997 až 2000 a 2002–2003 (srov. obr. č. 10). V první fázi vzniklo v Česku 14 samosprávných krajů, které mají stejná sídla, jako měly kraje v letech 1949–1960. Kraje byly vymezeny na základě tehdejších okresů, které vznikly po reformě v roce 1960, a proto vznikla celá řada disproporcí a někdy došlo k nevhodnému vymezení nově vzniklých jednotek. V roce 2005 došlo ke korekcím hranic některých krajů a k přesunům území mezi jednotlivými kraji (například mezi Vysočinou a Jihomoravským a mezi Moravskoslezským a Olomouckým krajem).³⁰ V další fázi reformy územní správy pak došlo k 1. lednu 2003 ke zrušení okresních úřadů a převodu jejich pravomocí částečně na krajské úřady a především na úřady obcí s rozšířenou působností státní správy (ORP), kterých vzniklo 205 a jejichž obvody již částečně nerespektovaly hranice tehdejších okresů. Od roku 2005 došlo v několika fázích také k úpravě hranic okresů, které zůstaly stále platné pro některé agendy státní správy (soudy, policie), tak aby odpovídaly současným hranicím ORP. Vrstvy těchto hranic jsou k dispozici jako součást digitální geografické databáze ArcČR 500, kam byla zdrojová data poskytnuta Zeměměřickým úřadem a Českým statistickým úřadem.

Pro přepis hranic administrativních jednotek, pro účely další práce s nimi a pro vytvoření jednotlivých vrstev, které lze vzájemně porovnávat, musel být zvolen jednotný referenční rámec, kterým se stala mapová vrstva současných katastrálních území (srov. obr. č. 3 a 4). Ta byla k dispozici v geografických informačních systémech ve stavu k roku 2010. Jednotlivé hranice tak jsou přizpůsobeny aktuálním katastrálním územím, a proto nedochází k rekonstrukci zcela přesné historické hranice, resp. jejího přesného průběhu. Změny hranic těchto katastrálních území jsou v podstatě permanentní, ale většinou nemají významný vliv na průběh administrativních hranic vyšších celků. Touto generalizací je však umožněna snadná interpretace prosto-

²⁹ V databázi ArcČR 500 (verze 2.0a) je stav okresů k 1. 1. 2003 a stav „velkých krajů“ k 31. 12. 1999 s promítnutím do územní struktury k 1. 1. 2003.

³⁰ Jednalo se o území POÚ Moravský Beroun mezi Moravskoslezským a Olomouckým krajem a okolí Nedvědice a Pernštejna, které bylo vyňato z kraje Vysočina a připojeno k Jihomoravskému kraji. O několika dalších územích, která si chtějí změnit svoji krajskou příslušnost, se dále diskutuje.

rových statistických dat a především pak i srovnání dat i za tato nejmenší území v různých časových horizontech.

Pouze v případě větších změn, které znamenají zánik nebo sloučení katastrálních území na hranicích administrativních jednotek, se k této situaci přihlíží a situace se zaznamená v digitální mapové vrstvě. Četnost těchto případů však není velká a týká se především pohraničních oblastí postižených odsunem německého obyvatelstva a následně nedostatečně dosídlených.³¹ Změny se týkaly i oblastí vojenských újezdů (zejm. Boletice, Brdy, Hradiště, Ralsko).

³¹ Především v blízkosti státních hranic, kde po roce 1950 bylo zřízeno rozsáhlé hraniční pásmo, které zůstalo prakticky bez obyvatelstva a došlo zde k zániku více než tisíce sídel. Zdeněk KUČERA, Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945. Základní analýza, HG 34, 2007, s. 317–334.

Využití a úpravy datových podkladů v prostředí GIS

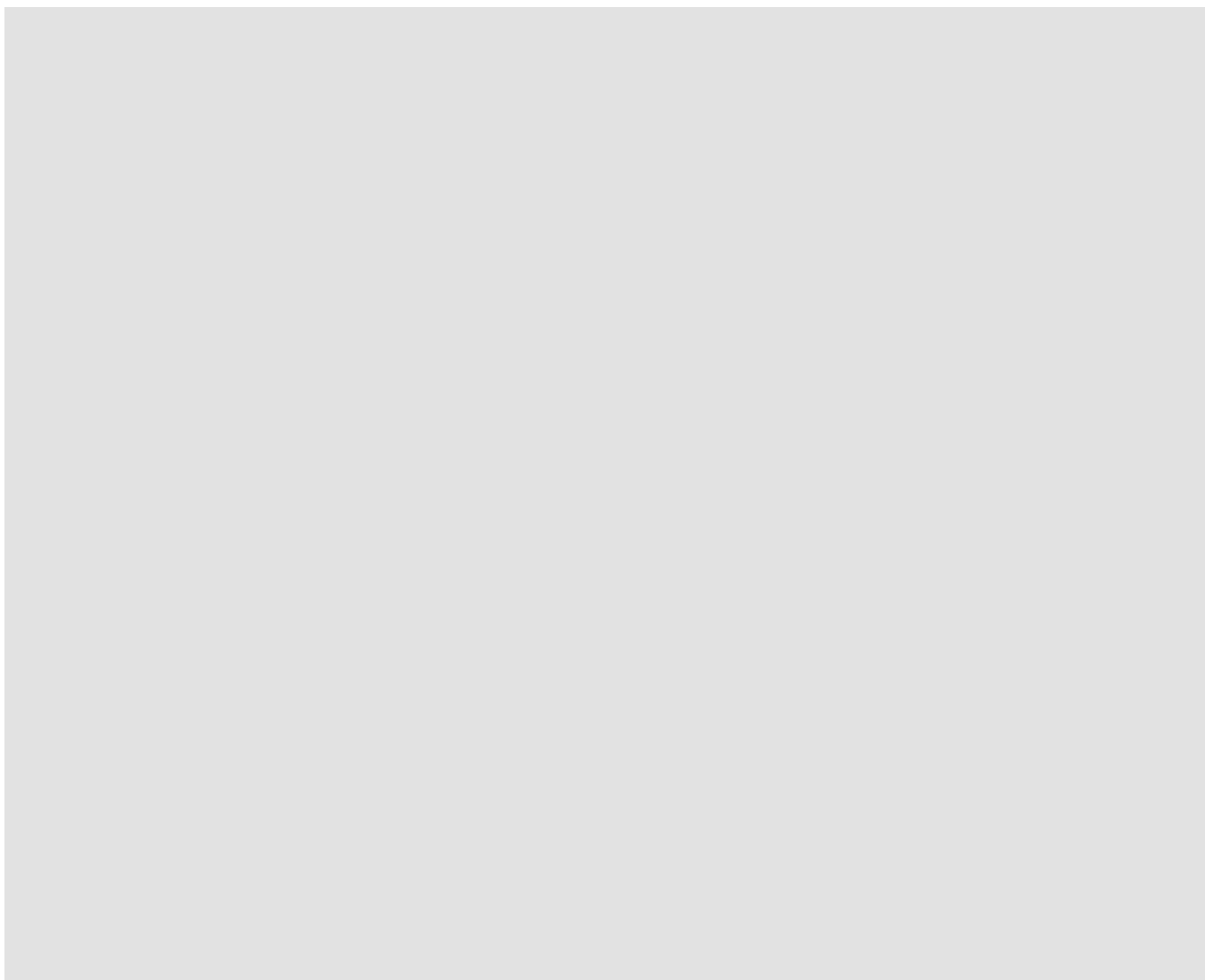
Vlastní prvotní zákres hranic územních jednotek k roku 1930 a 1950 byl proveden do podkladových map z Mapového lexikonu obcí ČSSR (1968) v měřítku 1 : 200 000 a teprve poté došlo k jejich převodu do prostředí GIS.

Mapy byly naskenovány a poté transformovány do souřadnicového systému JTSK, k čemuž byla použita digitální vrstva katastrálních území Česka k 31. prosinci 2010.³² Na základě vizuálního porovnání naskenovaných map a uvedené vrstvy katastrálních území byla jednotlivá katastrální území přiřazována k odpovídajícím (soudním) okresům. Slučováním těchto katastrálních území byly vytvořeny vrstvy (jejich předběžné pracovní verze) řádovostně nejnižší úrovně použitých správních jednotek za jednotlivá časová období, tedy soudních okresů v roce 1930 a okresů v roce 1950. Hranice současných katastrálních území se samozřejmě liší od stavu v minulosti a prošly řadou změn. Nám však nešlo o naprosto přesnou rekonstrukci průběhu hranic správních jednotek, takže drobné změny (při nichž nedošlo ke změně příslušnosti sídel – srov. níže) byly zanedbány.

Sídlům ležícím v těsné blízkosti hranic správních jednotek byla věnována zvláštní pozornost (opět v rámci vizuálního porovnání průběhu hranic) a v případě pochybností byla jejich územní příslušnost zkontrolována ve výchozích pramenech. Na hranicích správních jednotek se vyskytly také případy, kdy jsou součástí jednoho současného katastrálního území dvě a více sídel, která ovšem v minulosti náležela k odlišným správním jednotkám. Bylo nezbytné tato katastrální území rozdělit tak, aby jednotlivá sídla mohla být přiřazena k odpovídajícím správním jednotkám. K tomuto účelu posloužila digitální vrstva základních sídelních jednotek, resp. jejich dílů, k 1. lednu 2007 z Územně identifikačního registru ZSJ vedeného ČSÚ. Upravovány byly pouze nezbytné úseky, jinak byl ponechán (geometricky přesnější) průběh hranice podle katastrálních území k roku 2010. Celkem byly provedeny úpravy v 70 katastrálních územích, což umožnilo přiřazení sídel k odpovídajícím historickým správním jednotkám.³³ Přehled všech katastrálních území, jejichž hranice byly upraveny, je uveden v tab. 3 a 4.

³² Odmocnina ze střední kvadratické chyby (RMSE) jednotlivých transformací byla v naprosté většině případů menší než 100 metrů (nejčastěji kolem 50 metrů), což bylo pro účely vizuálního srovnání dostačující.

³³ Příklad popsané úpravy je uveden na obr. č. 5. Staré a Nové Práchněany byly do roku 1961 osadami obce Čáslavsko (okres Pacov), Sudislavice pak osadou obce Křešín v témže okrese. Poté se tyto osady staly částmi obce Čechtice (okres Benešov). Nemají vlastní katastrální území, ale je možné s nimi pracovat např. v úrovni základních sídelních jednotek. (Holýšov v jihozápadní části výřezu byl v roce 1930 osadou obce Velký Ježov, od roku 1961 je částí obce Mezilesí.)

Specifická území – vojenské újezdy, přehradní nádrže, těžbou intenzivně přeměněná krajina

Nejvýraznějšími změnami ve vymezení katastrálních hranic prošla území vojenských újezdů. Vzhledem k radikální změně sídelní struktury těchto území nebylo možné uplatnit postup úprav popsany výše. Pro vojenské újezdy Hradiště a Brdy mohla být využita digitální vrstva se starším stavem katastrálních území v 90. letech 20. století a byla zde provedena celková úprava hranic (nejen v případech změny příslušnosti sídel).³⁴

³⁴ Katastrální území ve vojenském újezdu Hradiště byla sloučena až v roce 1997 (resp. v roce 2003 ve vojenském újezdu Brdy) – srov. Zbyněk SOUČEK, Retrospektivní rejstřík katastrálních území, Praha 2010 (dostupné na http://www.vugtk.cz/odis/sborniky/jine/soucek_rejstrik_ku.pdf).

Občas docházelo k situaci, že nebyl k dispozici žádný digitální zdroj s vhodnými hranicemi. Přibližný průběh hranice musel být vymezen ručním zakreslením a zpětnou kontrolou, většinou na základě Mapového lexikonu obcí ČSSR. Rozsáhlejší úpravy tohoto typu byly nutné ve vojenských újezdech Ralsko a Boletice, částečně i v Dobré Vodě.³⁵ Dále se jednalo o lokality, kde vznikly vodní nádrže (Nechranice, Lipno, Slapy) či rozsáhlé povrchové doly a průmyslové areály (Růžodol, Záluží, Úžín). Často se však i takto zásadní lidské zásahy do krajiny projevily pouze výraznější změnou průběhu katastrální hranice, bez vlivu na dané sídlo. Zřídka bylo doplnění hranice nezbytné také v ostatních oblastech na pomezí administrativních celků (například Radiměř, Ctěnice, Láz).

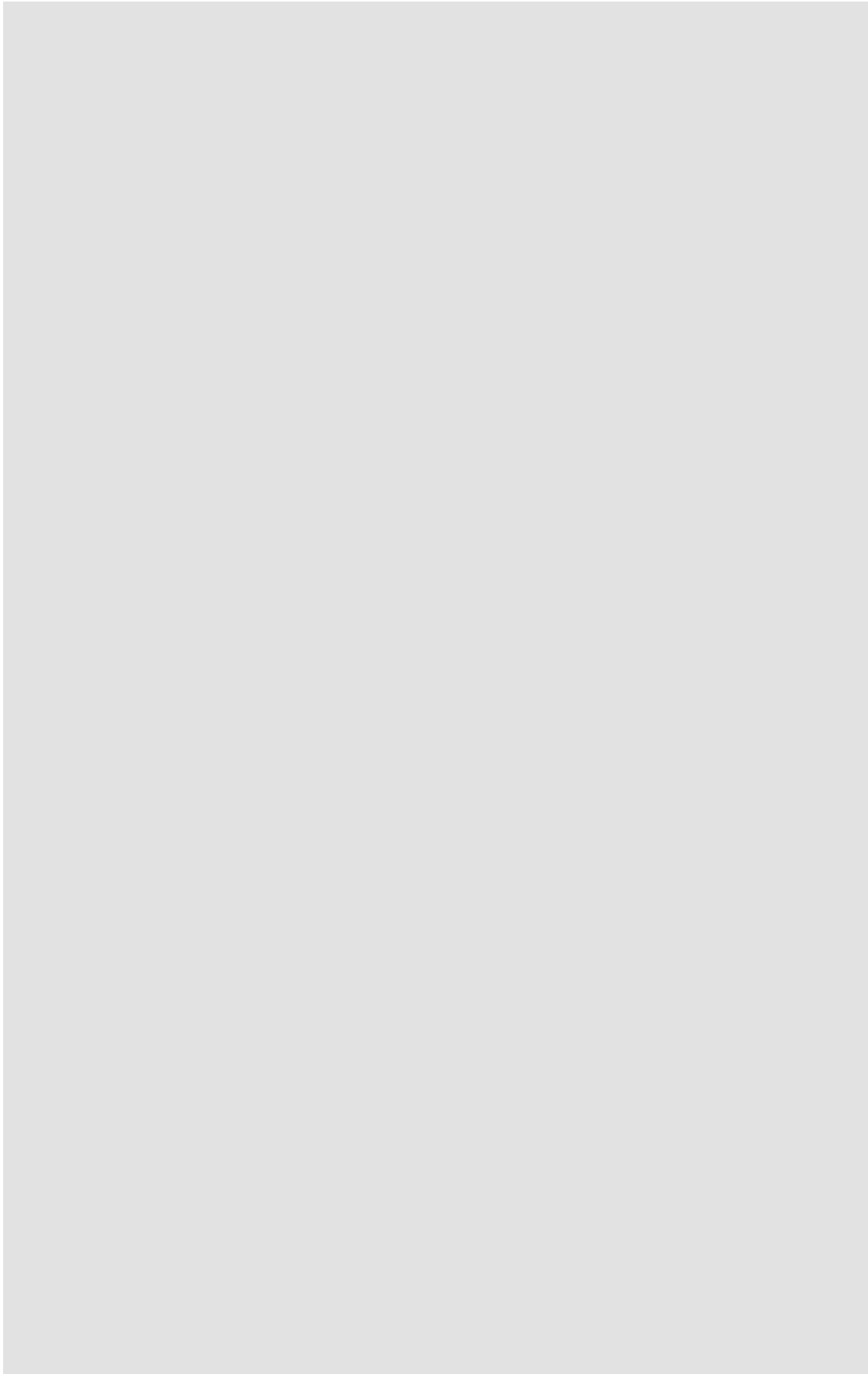
Výsledné vymezení územních jednotek v GIS

Po zanesení výše uvedených úprav mohly být správní jednotky nejnižší úrovně slučovány do jednotek úrovně vyšší. Soudní okresy k roku 1930 byly použity k vymezení politických okresů, soudních obvodů krajských soudů, zemí i žup. S tím, že župy byly vymezeny na základě skladebnosti soudních okresů podle župního zákona z roku 1920, který měl vejít v platnost k 1. lednu 1923, k čemuž v praxi došlo pouze na Slovensku.³⁶ Většinou byly skladebné i politické okresy do žup, ale zde došlo k několika výjimkám v případě rozdělení politických okresů (celkem 15, 9 v Čechách a 6 na Moravě; srov. tab. 2). Hranice obvodů krajských soudů pak vznikly podobným postupem, tedy poskládáním obvodů okresních soudů ve stavu k 1. lednu 1930 (celkem to bylo 16 obvodů krajských soudů v Čechách a také celý obvod krajského soudu v Jihlavě a dalších šest moravských soudních okresů náležejících ke krajským soudům v Brně a ve Znojmě). I tady není sice úplná skladebnost politických okresů do obvodů krajských soudů, ve sledovaném období bylo rozděleno 11 politických okresů v Čechách a 7 na Moravě (srov. tab. 2). Ale i přes to můžeme považovat politické okresy nejen za pouhé správní obvody, ale také za skladebné územní jednotky i ve vztahu k územním jednotkám či správním obvodům, kde skladebnost předpokládaná není.

Celý výše popsany postup tvorby hranic správních jednotek k roku 1930 přehledným způsobem zachycuje obr. č. 7. Hranice k roku 1950 byly vytvořeny obdobným postupem s tím, že použitými prameny byly pouze Mapový lexikon obcí ČSSR (1968), Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti (2010) a Historický lexikon obcí ČR 1869–2005 (2006). Výstupy tvoří

³⁵ Příklad je zachycen na obr. č. 6 (viz zejména hranici mezi k. ú. Strážov a Kuřívody a hranici k. ú. Jezová).

³⁶ Š. MLEZIVA, Retrospektivní přehled (jako pozn. 20); V. VOŠICKÝ, Československý župní zákon (jako pozn. 15).

vrstva okresů a z ní odvozená vrstva krajů. Tímto způsobem byly dosud zpracovány správní jednotky k rokům 1930 a 1950 na území Čech (včetně původně moravské části Pardubického kraje) a celého Kraje Vysočina.

Vymezení správních jednotek vzniklých v roce 1960 bylo výrazně usnadněno možností použít digitální geografickou databázi ArcČR 500 (verze 2.0a). Tato databáze obsahuje hranice okresů k 1. lednu 2003 a hranice krajů k 31. prosinci 1999 s promítnutím do územní struktury k 1. lednu 2003. Pro zajištění srovnatelnosti hranic s vrstvami k roku 1930 a 1950 byla podle zmíněných hranic okresů a krajů roztríděna a následně sloučena katastrální území k roku 2010.³⁷ Vrstvy správních jednotek k roku 2012 byly vytvořeny obdobným způsobem na základě databáze ArcČR 500 (verze 3.0), která obsahuje hranice správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem, obcí s rozšířenou působností a krajů k 1. červenci 2012.

Výstupy a jejich možné využití

Dosavadní výsledky za celé území Čech a část území Moravy,³⁸ včetně průběhu historické česko-moravské zemské hranice, již jsou k dispozici a využívají se při řešení výzkumných úkolů v rámci geografické sekce PřF UK v Praze a Historického ústavu AV ČR. Výstupy mohou být dále použity pro problémově orientovaná výzkumná témata, jako jsou například procesy formování, reprodukce či zániku regionů, územních identit, historických inercií vědomí regionální příslušnosti obyvatelstva, proměny sociokulturních vzorců (volebního) chování populace, prostorové rozrůstání měst a formování metropolitních areálů, resp. formování jádrových a periferních oblastí a hodnocení vývoje polarizace prostoru.

Výsledky lze využít v základním i aplikovaném výzkumu týkajícím se těchto problémů. V oblasti základního výzkumu jde v současné době zejména o problematiku hranic – jejich typů, funkcí a hraničních efektů – a o prokázání těchto jevů a procesů dosud zkoumaných především v rámci hranic státních také na hranicích administrativních uvnitř státního území. Dále pak jde o procesy formování regionů a územních identit, čímž se zabývá například projekt GA ČR č. P404/12/1112 Pavla Chromého a kol. „Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech“ nebo projekt Grantové agentury UK č. 632913 Michala Semiana „Geosociální regionalizace: obecné otázky, metodologické přístupy

³⁷ Pro přiřazení vrstvy k. ú. (2010) ke k. ú. v databázi ArcČR 500 a následně ke správním regionům byly použity atributové tabulky obou datových zdrojů (propojení pomocí kódů k. ú.); dále byl (především ke kontrole) využit nástroj topologického překrytí (intersect).

³⁸ Zpracováno je v současné době území Kraje Vysočina a historicky moravská území ležící dnes v Pardubickém a Jihočeském kraji (Svitavsko, Moravskotřebovsko a Dačicko).

a jejich ověření“, kde tato prostorová data mohou být využita k mapování změn příslušnosti území k různým administrativním celkům, a tím i k výzkumu změn identity jejich obyvatel.

V aplikační rovině lze výsledky využít například v oblasti regionálního rozvoje – při koncipování strategií rozvoje regionů různých řádovostních úrovní, resp. rozvoje oblastí, kterými procházejí stávající správní hranice a které se nacházejí ve více správních celcích, jako jsou velkoplošná chráněná území (národní parky Krkonoše a Šumava, CHKO Český ráj, Křivoklátsko nebo Železné hory, přírodní parky, geoparky a další) nebo různé mikroregiony, Místní akční skupiny (MAS), euroregiony a oblasti cestovního ruchu. Právě zde chybí znalosti průběhu reliktní hranice a vzniká řada problémů při identifikaci příčin územních a dalších změn, které se v územích kolem těchto hranic projevují.

Pro problémově orientovaný výzkum mohou být výsledky využity k řešení problémů hranice jako bariéry spolupráce jak mezi obcemi tak mezi regiony. Neměnnost průběhu hranice a jejich stabilita na jedné straně a naopak vyšší frekvence jejich změn může přispět k identifikaci neatraktivních, hospodářsky slabých území s nízkým sociálním kapitálem. Environmentální podmíněnosti průběhu hranic, jejich časté vedení přes zvláště chráněná území (různých stupňů ochrany přírody od přírodních parků a geoparků přes chráněné krajinné oblasti až po národní parky) svědčí naopak o kvalitě přírodního prostředí v dotčených územích s častou frekvencí změn administrativních hranic.

Rekonstruované historické hranice mohou být využity také při rekonstrukci obrazu krajiny v minulosti i při řešení různých územních změn a jejich dopadů. Díky použité metodě, která se opírá o hranice katastrálních území, může dojít k využití mapových vrstev při konverzi vojenských újezdů, která patří k aktuálním problémům projednávaným decizní sférou. Při zamyšleném rozdělení těchto území mezi jednotlivé okolní obce lze využít tyto vrstvy k promítnutí historických katastrálních hranic i případnému přiřazení celých katastrálních území dnes již zaniklých sídel. Dosažené výsledky také umožní vizualizaci prostorových dat, a tím jejich lepší interpretaci, což může napomoci i při explanaci příčin řady problémů vyskytujících se v území.

Z dílčích studií věnovaných přímo změnám administrativních hranic byl v roce 2013 publikován článek T. Burdy „Proměny hranic v krajině horního toku Divoké Orlice od roku 1742 až po Schengen“, mapující vývoj a změny administrativních hranic především v oblasti soudního okresu Rokytnice v Orlických horách v širším časovém měřítku.³⁹ Použity jsou zde nejen zpracované výstupy za roky 1930, 1950, 1990 a současné období, ale stejné metody jsou použité i při zpracování starších

³⁹ Tomáš BURDA, Proměny hranic v krajině horního toku Divoké Orlice od roku 1742 až po Schengen, Orlické hory a Podorlicko 19, 2013, s. 29–38.

hranic administrativních jednotek, konkrétně před rokem 1868, kdy vznikl soudní okres Rokytnice v Orlických horách (srov. obr. č. 11). Výstupy rekonstrukčních map budou zveřejněny také v edici Historických atlasů měst České republiky, vydávané Historickým ústavem AV ČR – konkrétně jde o rekonstrukční mapu vývoje územně-správního členění okresu Most.⁴⁰

Další možnosti využití vytvořené databáze historického správního členění se nabízejí v mnoha oblastech. Předně se jedná o výzkum vlivu změn vymezení administrativních jednotek na formování regionální identity, který lze studovat na více řádovostních úrovních. Další důležitou oblastí je díky důkladnému řešení příslušnosti sídel propojení s historickými daty o obyvatelstvu (viz připravovaný Historický populační atlas) a případně dalšími statistickými údaji, které jsou k dispozici za odpovídající územní jednotky.

Podobnou problematiku zachycení administrativních hranic v prostředí GIS řeší také projekt NAKI „Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS“ na KSGRR PřF UK v Praze pod vedením Martina Ouředníčka, který se zabývá také změnami uvnitř katastrálních jednotek a obvodů v Praze a historickými hranicemi a jejich změnami datovanými k jednotlivým rokům sčítání od roku 1920 až do roku 2011 na území Česka. Srovnatelnost volebních výsledků v různých časových horizontech a územních jednotkách řeší v projektu volebního chování obyvatelstva Česka v dlouhodobé retrospektivě badatelé v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR, Tomáš Kostelecký a kol.

Správní a soudní jednotky digitálně zpracované naší metodikou umožňují širokou škálu interpretace dat například ze sčítání lidu od roku 1930, tedy tvorbu rekonstrukčních map, kartogramů a dalších výstupů, a připravit tak například komplexní atlasy ze sčítání nebo dalších statistických pramenů. Příkladem takového výstupu může být atlas vytvořený ze sčítání v roce 1910 pro celé Rakousko-Uhersko kolektivem rakouských historiků, sociologů a geografů pod vedením profesorů Helmuta Rumplera a Martina Segera, který podává obraz vrcholného období celého území monarchie ze všech možných úhlů pohledu a odkrývá tak nové možnosti hodnocení distribuce nejen geografických jevů i na dnešním území Česka.⁴¹

⁴⁰ Historický atlas měst České republiky, sv. 26 – Most, red. Robert Šimůnek, Praha 2014, mapový list č. 42, mapa č. 55.

⁴¹ Helmut RUMPLER – Martin SEGER, Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial-, und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910, Wien 2010 (= Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IX/2).

Tomáš Burda – Zbyněk Janoušek – Pavel Chromý
Historical borders in GIS: Administrative regions in Czechia, 1920–2012

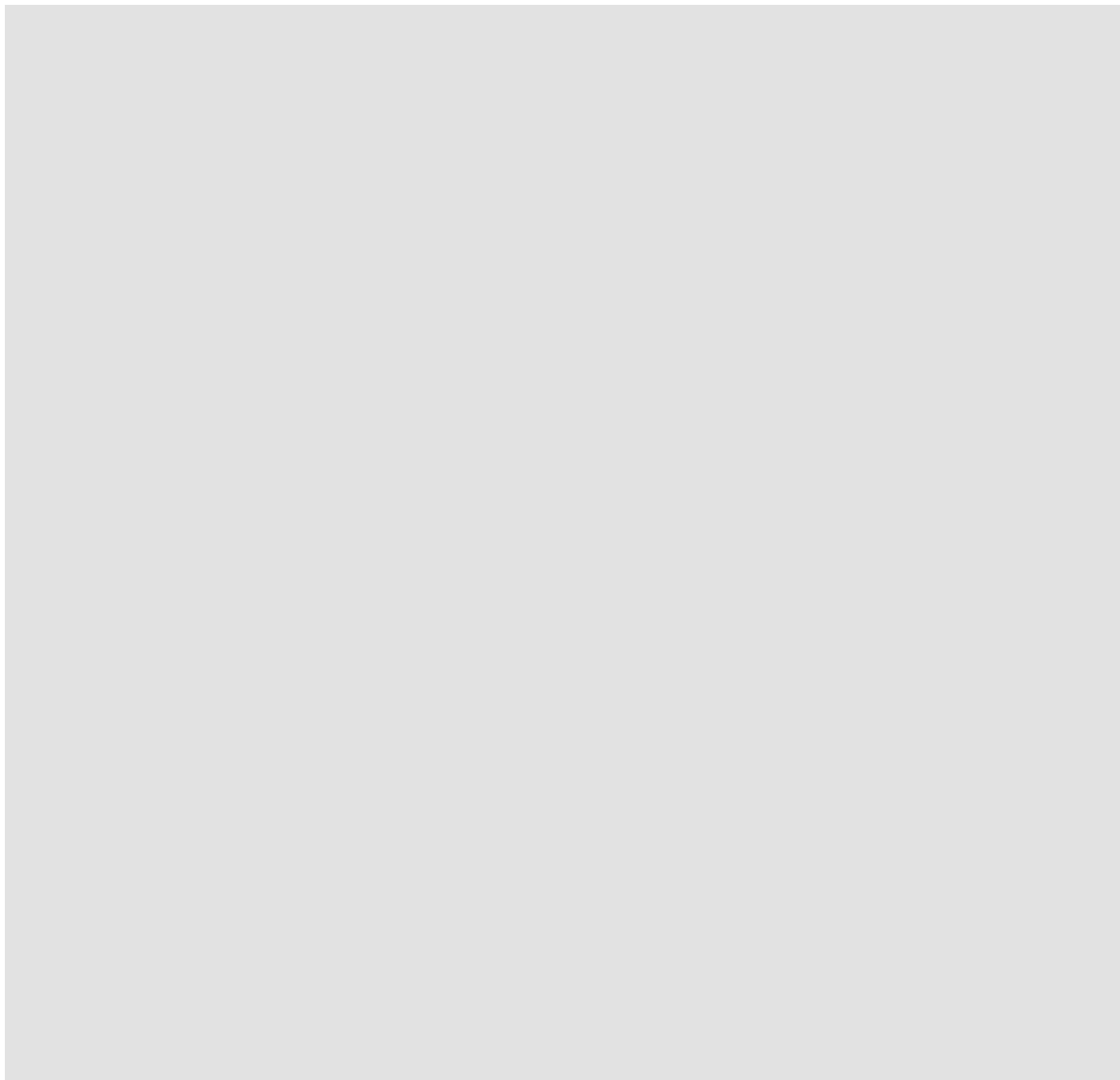
The article discusses the methodology of demarcating administrative borders in Czechia in GIS in several chronological horizons and interprets the causes for changes in these borders between 1920 and the present, with a special emphasis on the period after 1930. Changes in the borders of administrative units are studied on the level of micro-regions (districts) and mezo-regions (regions). What played a key role in these changes was their framing in terms of development in Czechoslovakia after 1918 and especially after 1945. Those periods saw distinctive changes in the social, political and economic environments. The introduction discusses the problem of borders, border areas and related peripheral territories and the present state of this question not only in geographical but also in historic-geographical literature.

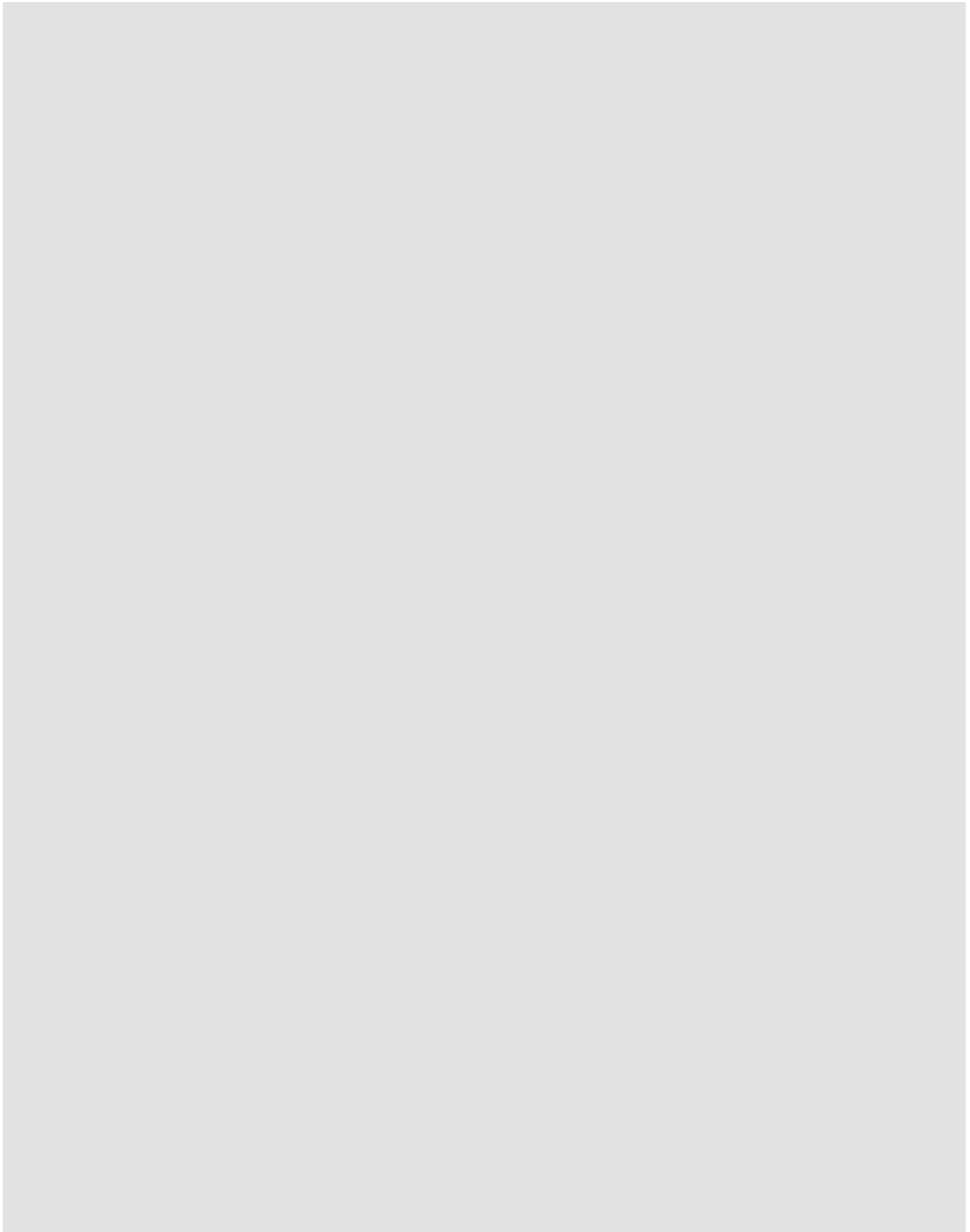
The subsequent sections feature four profiles, chronological horizons (establishment of municipalities in 1928–1938/1939, regional divisions 1949–1960, regional divisions 1960–2000, and between 2000 and the present) for the creation of digital layers of administrative units; the horizons reflect the main phases not only of administrative development but also of development in the entire country, and they make the best use of the available data. Administrative borders in these chronological periods are marked on individual maps on the level of cadastral units. The year 1930 reflects judicial and political districts, lands and counties and, indirectly, also districts in 1855 using the districts of regional courts. The year 1950 and also 1999 features districts and regions. The most recent maps feature borders and centers of self-government regions as well as districts with extended power in relation to the situation in 2012.

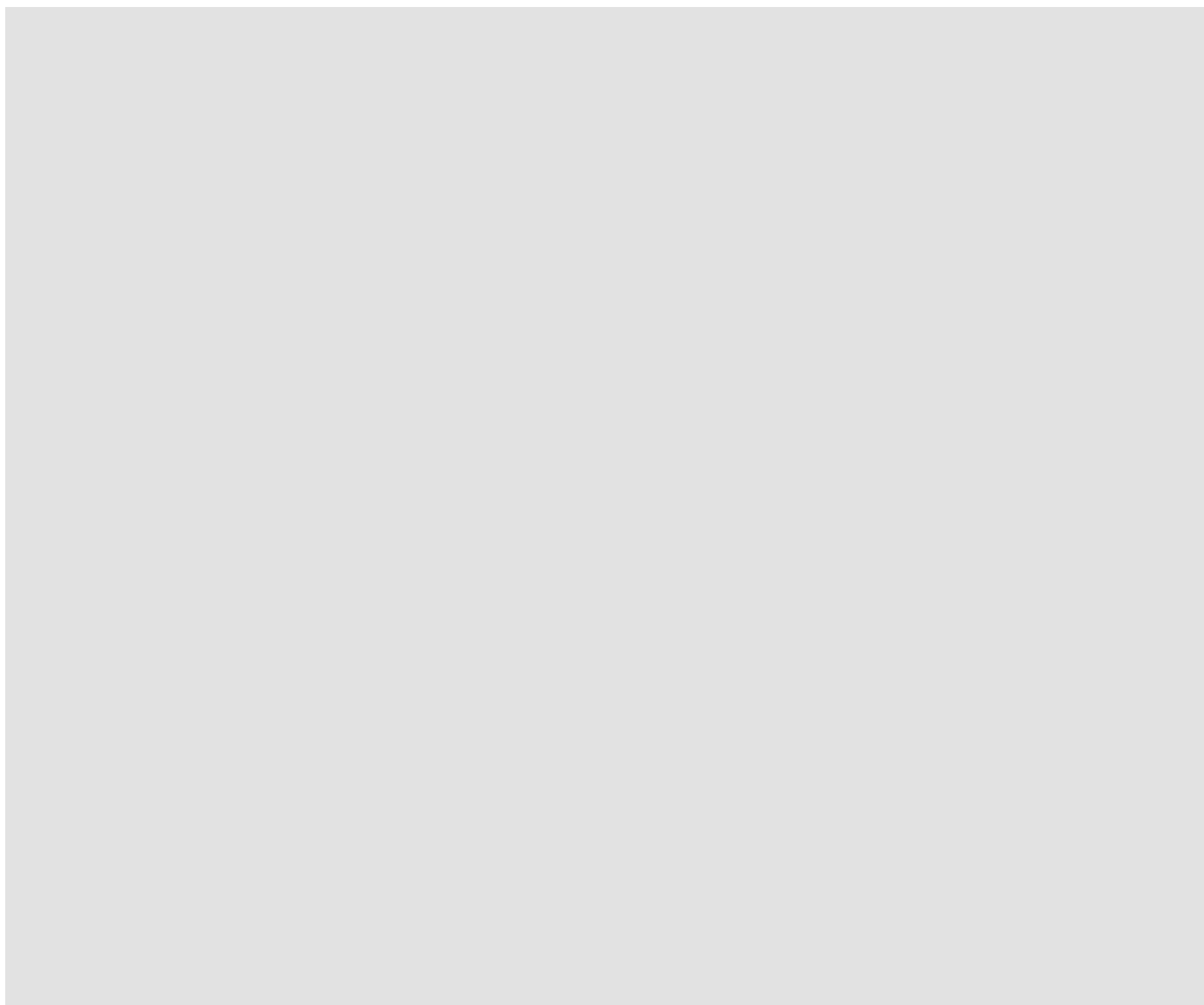
This article focuses on the first two chronological horizons (1930 and 1950). First it was necessary to map the data obtained from different sources (see chapter Sources and foundational maps used) uniformly onto the selected reference maps of the Map Lexicon of Villages in the Czechoslovak Socialist Republic (1968). After they were scanned and transformed, they were visually compared with the contemporary digital layer of cadastral units in GIS, and individual cadastral units were preliminarily assigned to the corresponding (judicial) districts. The resulting layers of (judicial) districts, from which higher administrative regions were subsequently inferred, were created by resolving all problematic cases (most often in areas dedicated to military proving grounds, water reservoirs and surface mining); this brought about an increase in spatial accuracy by using layers of basic settlement units (or their parts). The approach is well recorded in Image 7, which is, in fact, a graphic summary of the methodical part of the article. Geographical database ArcČR 500 was used for adding the administrative units created in 1960 and the present state after 2000.

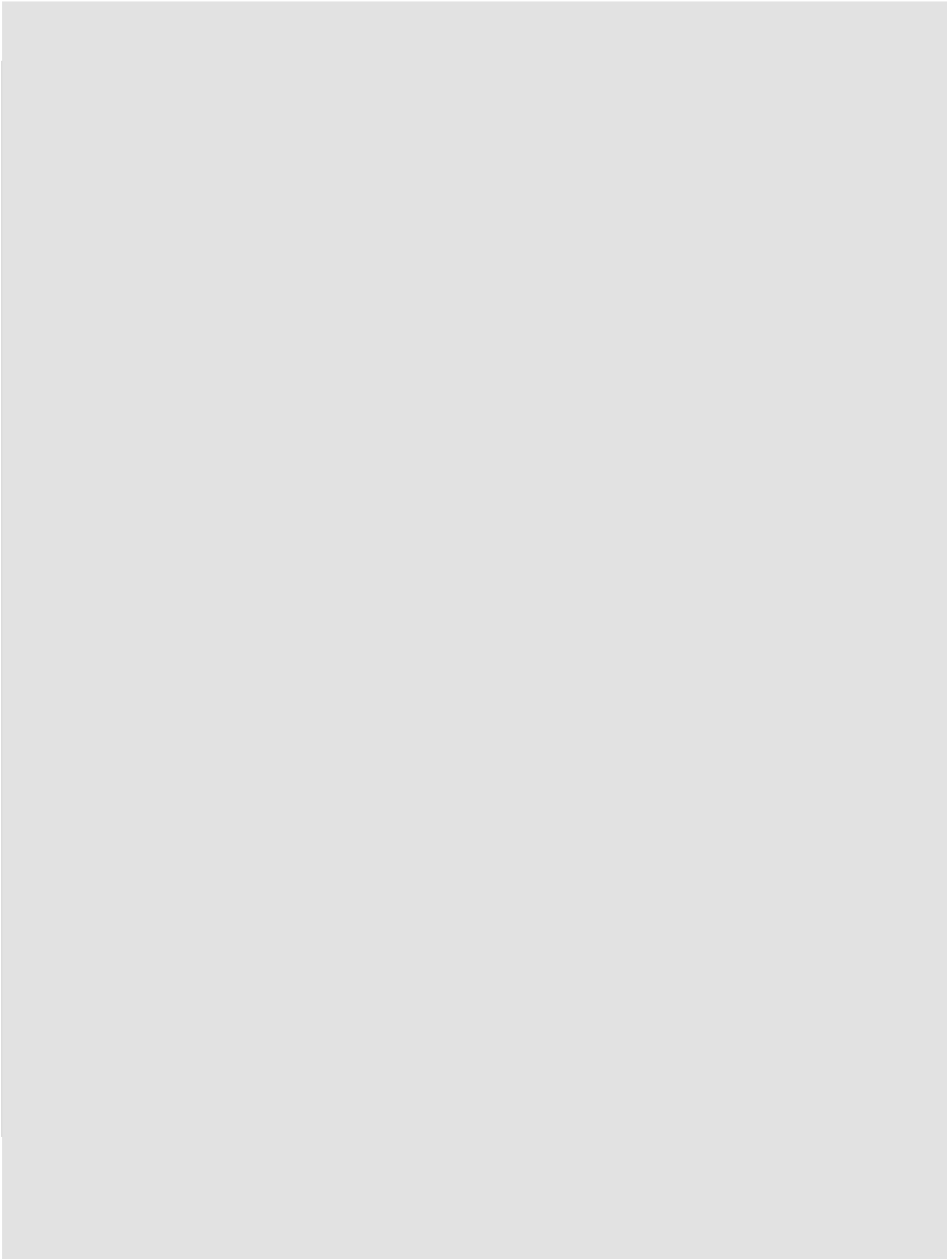
The processed data and the maps that were built based on the data can be used, for example, to identify territories that have often changed its belonging within the individual units (often problem areas of the so-called internal peripheries) and, in contrast, territories and part of the border, which have been stable over longer chronological periods in spite of administrative reforms. Identifying both of these above-mentioned types of territories gradually becomes the subject of other research and analysis, which strives to discover mechanisms

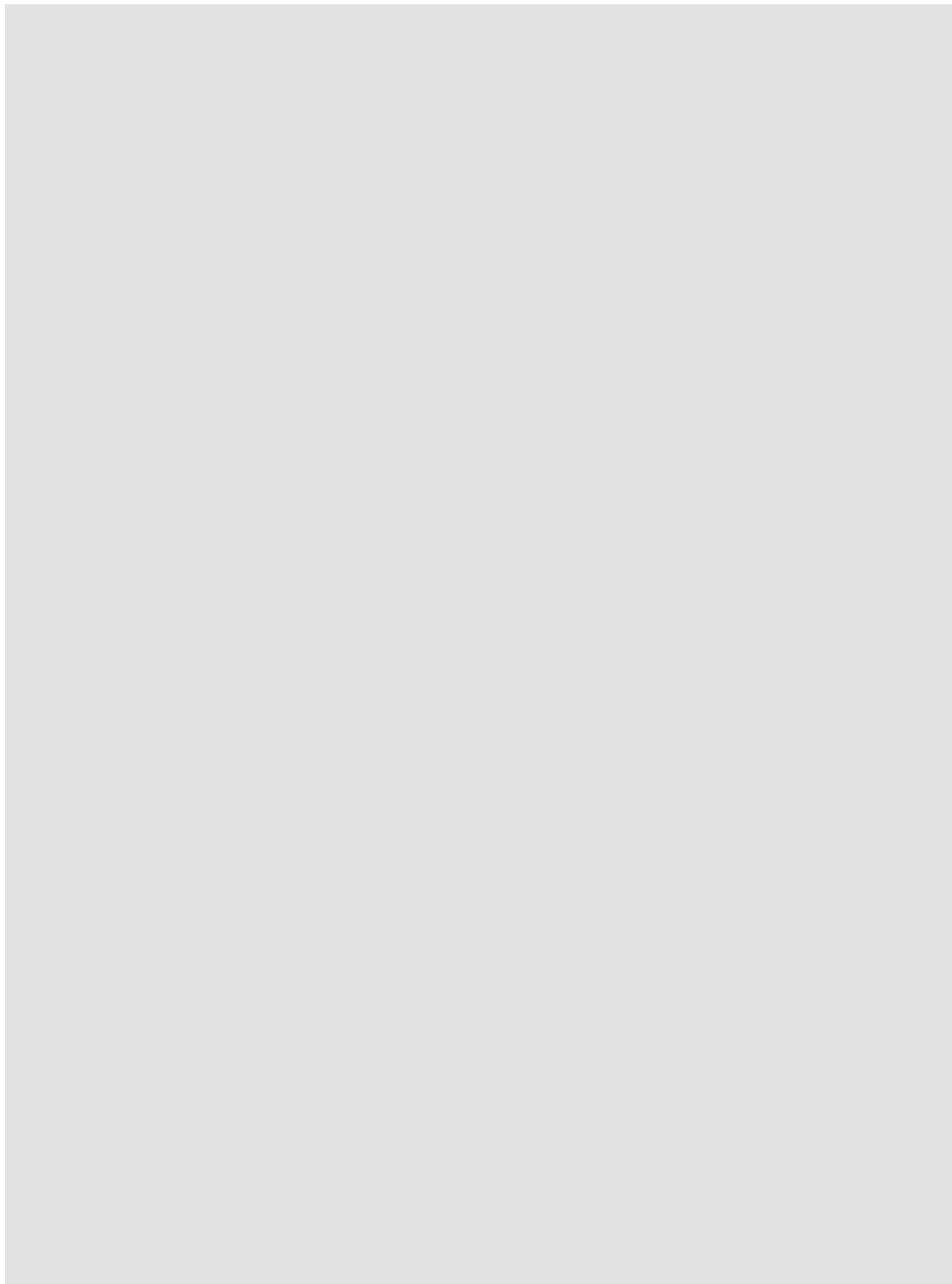
and processes that form such territories (or explain the problems of their development) and to explain how these changes relate to the intensity of landscape changes in Czechia.

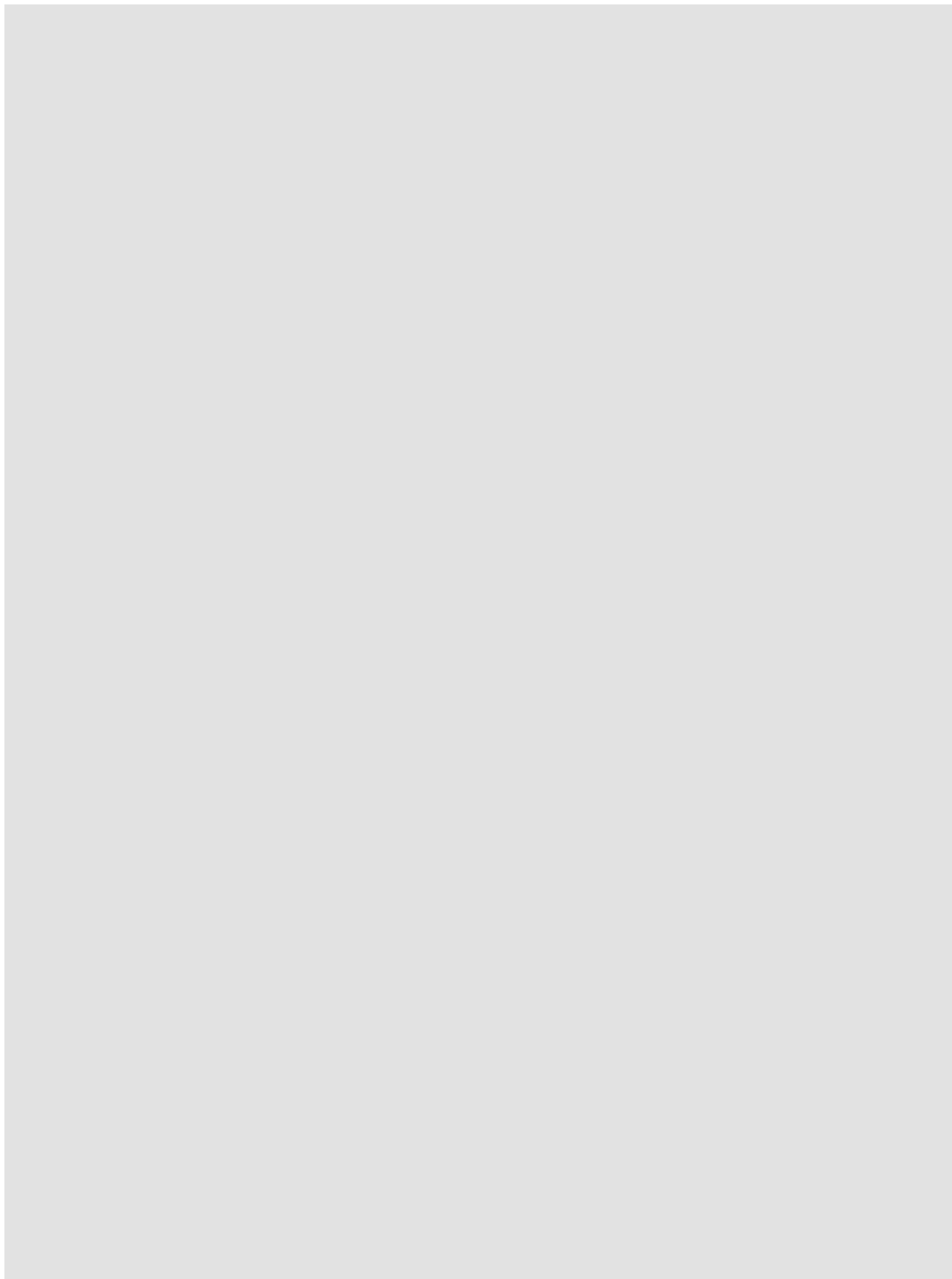

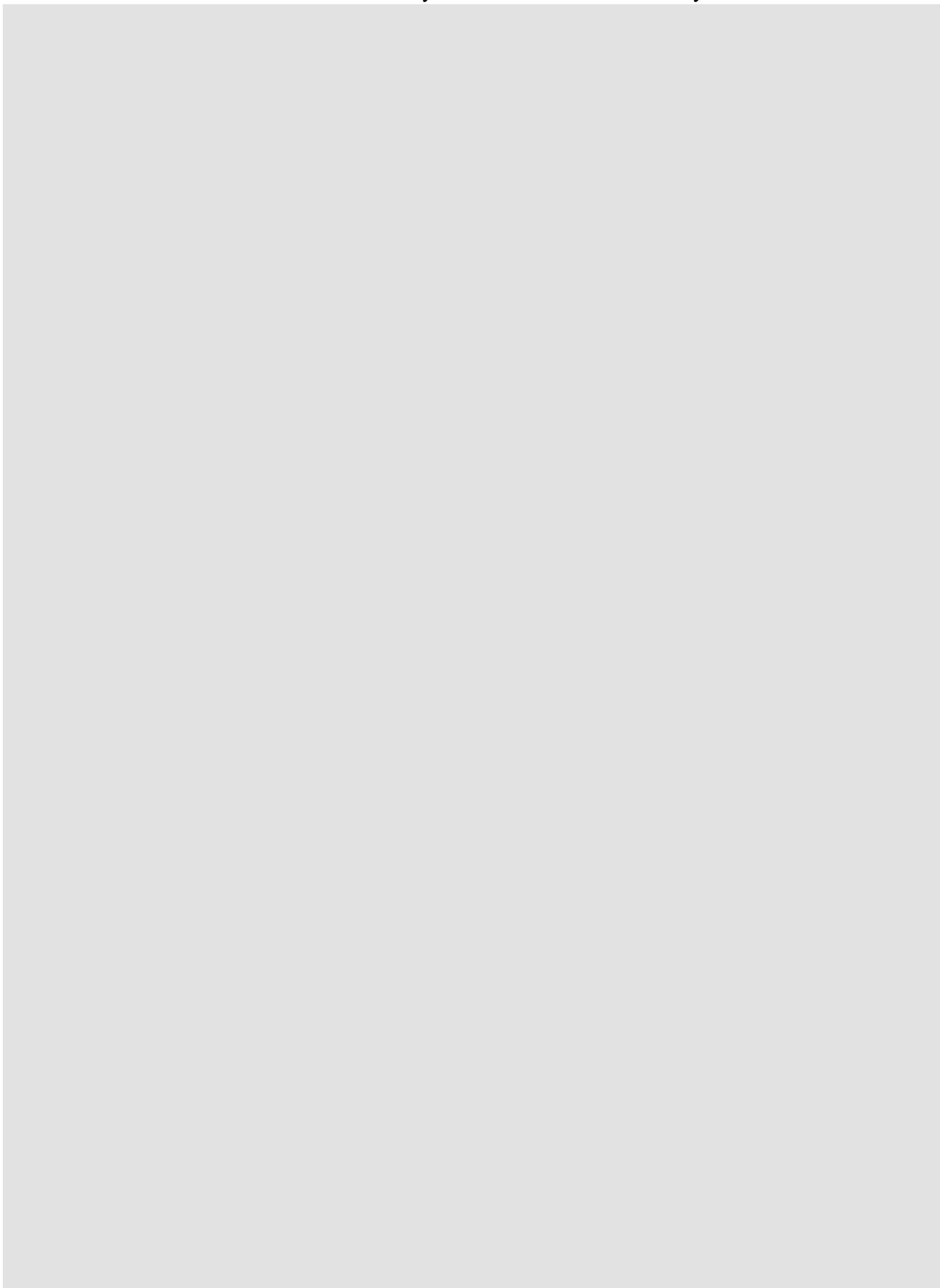

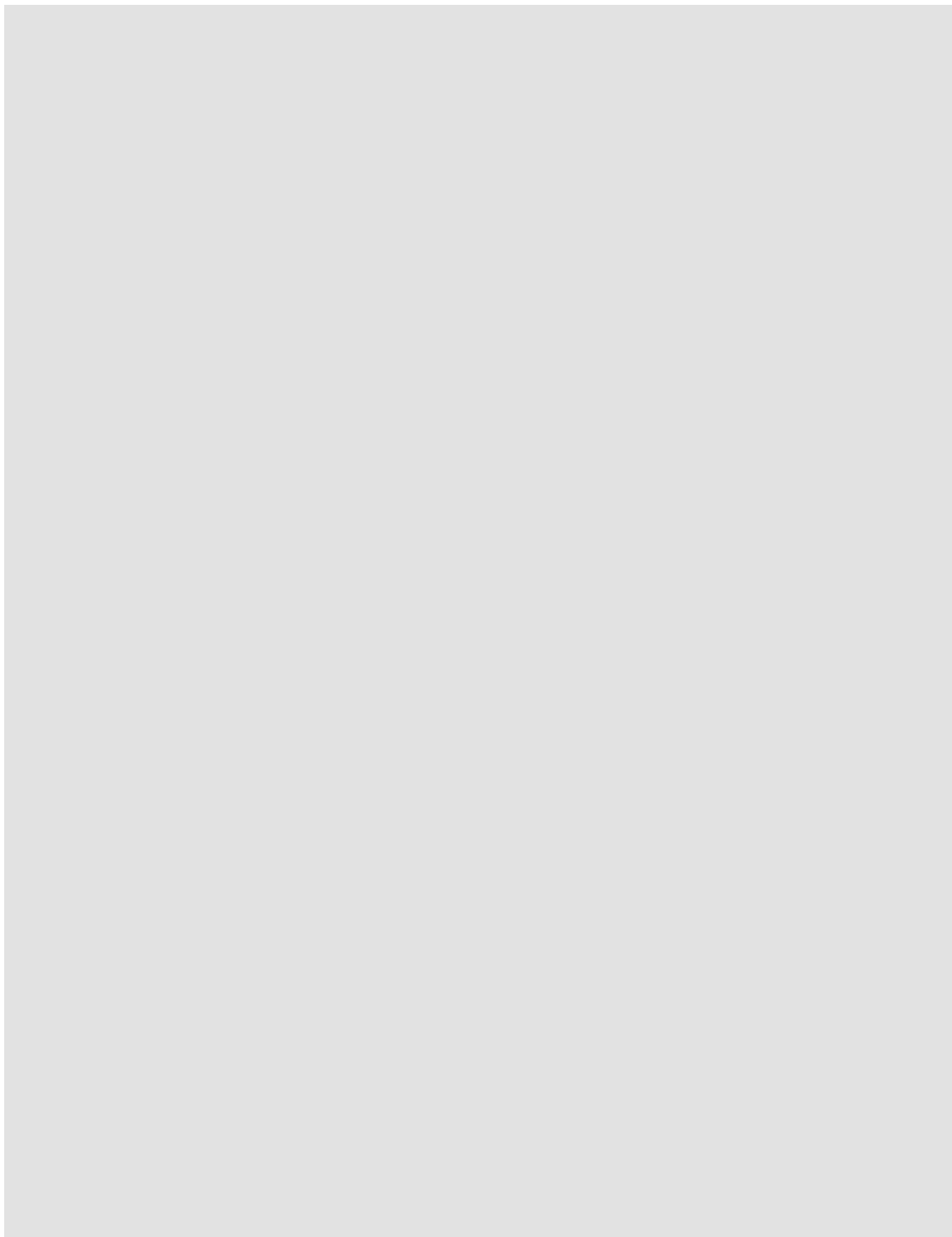

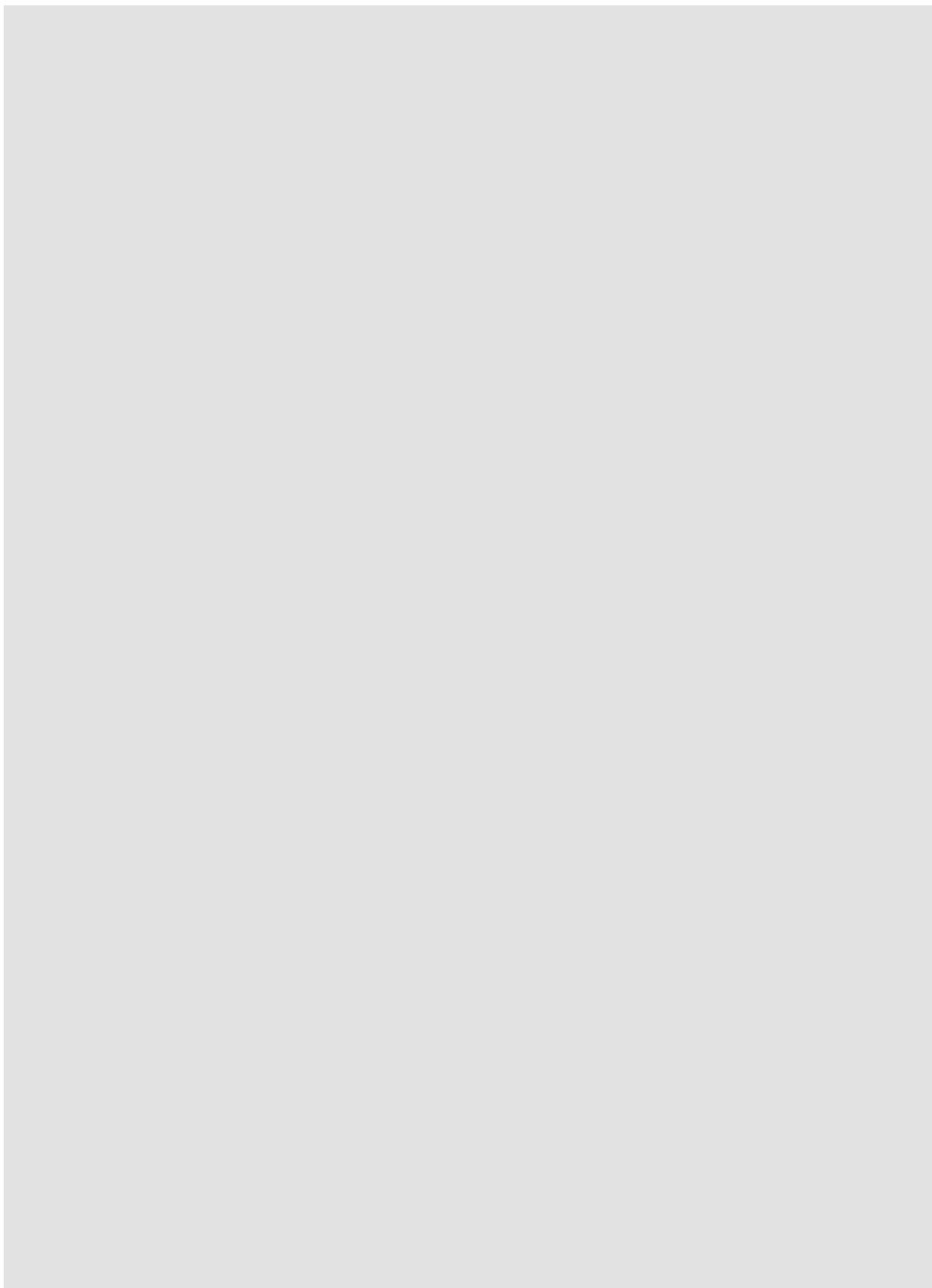

Jana Jíchová*

VÝZKUM ZLOČINU V ČESKU Z POHLEDU GEOGRAFIE

ANALYSIS OF CRIME IN CZECHIA FROM THE POINT
OF VIEW OF GEOGRAPHY

Keywords

Geography of crime
Crime
Czechia

Abstract

Traditionally, many disciplines have researched crime – depending on their specialization, they have focused on different aspects of the phenomenon. This article introduces the point of view of geography, putting greater emphasis on crime's spatial context. The main attention is devoted to the development of crime research in Czechia with the emphasis on questions, methods and territorial criteria. At the same time, the article reflects the development in crime research, especially in European countries, which has long served as a source of information and inspiration for Czech researchers.

* Mgr. Jana Jíchová, Ph.D., Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbánní a regionální laboratoř, Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: jana.jichova@natur.cuni.cz. – Příspěvek vznikl za podpory GA UK v projektu 6209/2012 „Prostorová diferenciacie kriminality a její podmíněnosti v České republice“ a SVV 267 203 „Sociogeografické a demografické podmíněnosti vývoje územních diferenciací a společenských transformací“.

Úvod

Kriminalita patří v současné době mezi významná interdisciplinární témata. Studuje ji řada oborů, zejména z oblasti sociálních věd, mj. kriminologie, sociologie, antropologie, psychologie, sociální geografie, dotýká se rovněž pedagogiky, sociální politiky či genderových studií. Přístup jednotlivých oborů ke studiu kriminality se liší, od důrazu na různé aspekty a témata studovaná v rámci kriminality (např. profil pachatele, typologie obětí, trestné činy, míra kriminality), přes samotné teoretické ukotvení výzkumu až po metodické pojetí, formu publikace výsledků či způsob uplatnění v praxi. Přístup geografie se od ostatních disciplín odlišuje zejména důrazem na důležitost studia prostorového kontextu a vazeb. Geografický přístup rovněž podtrhuje roli úrovně sledování a poukazuje na odlišnou důležitost faktorů působících na kriminalitu, např. na vliv socioekonomického prostředí. Důležitost geografického přístupu při výzkumu kriminality prokazují i studie hodnotící kvalitu života, rezidenční spokojenost, strach ze zločinu či image čtvrtí.¹ Na druhou stranu geografické studie ve své většině hlouběji neanalyzují např. osoby pachatelů či obětí zločinu, ale pracují pouze s jejich základními údaji (věk, pohlaví apod.). Oproti kriminologickým studiím rozebírajícím psychologické profily či rodinná zázemí pachatelů/obětí se geografické studie soustředí spíše na jejich vazbu na prostor a jeho využívání.

Téma kriminality nepatří v české geografii ke stěžejním oblastem výzkumu. Větší zájem geografů přichází až od přelomu 20. a 21. století, kdy se ale objevují převážně vysokoškolské absolventské práce než rozsáhlejší výzkumné projekty. Přesto nelze říci, že by dříve výzkumy kriminality využívající geografický přístup na našem území neexistovaly. Již ke konci 19. století byly sepsány první ucelenější studie přinášející základní přehledy územního rozložení kriminality na českém území a diskuze vazeb kriminality na ostatní charakteristiky. Další práce následovaly po přelomu 19. a 20. století.

Předkládaná studie se zaměřuje na vývoj studia kriminality na českém území. Hlavním cílem je: 1. zhodnotit vývoj přístupů ke studiu kriminality z pohledu české geografie a 2. zasadit vývoj v Česku do širšího kontextu výzkumu kriminality především v západní Evropě. Článek přináší dosud chybějící ucelenější přehled základních prací přispívajících ke geografickému poznání kriminality na našem území. Nezaměřuje se pouze na studie kriminality zpracované geografy – takových prací na našem území zejména ve vzdálenější minulosti příliš nevzniklo. Diskutovány jsou

¹ Např. Jennifer B. ROBINSON – Brian A. LAWTON – Ralph B. TAYLOR – Douglas D. PERKINS, Multilevel Longitudinal Impacts of Incivilities: Fear of Crime, Expected Safety and Block Satisfaction, *Journal of Quantitative Criminology* 5, 2003, s. 237–274; Jana JÍCHOVÁ – Jana TEMELOVÁ, Kriminalita a její percepce ve vnitřním městě: případová studie pražského Žižkova a Jarova, *Geografie* 117, 2012, s. 329–348.

výzkumy kriminality reflektující prostorový kontext, ať už se jedná o práce geografů, sociologů, lékařů či právníků. Pozornost je věnována zejména řešeným tématům, metodám a územnímu měřítku a jejich porovnání se soudobým vývojem v zahraničním výzkumu. Až na výjimky představovaly hlavní informační a inspirační zdroje pro výzkum na našem území až do 90. let 20. století studie vzniklé především v Evropě.² Teprve poté začal být ve větší míře reflektován výzkum ve Spojených státech amerických.

Členění studie odpovídá stěžejním etapám vývoje studia kriminality z pohledu geografie.³ První kapitola popisuje počátky vědeckého studia kriminality a prvotní mapy kriminality pocházející z 19. století. Druhá kapitola se zaměřuje na vývoj výzkumu kriminality po přelomu 19. a 20. století; k největším přínosům studia kriminality tohoto období lze zařadit studie města realizované zejména v rámci chicagské školy a areálové a ekologické studie využívající technologické změny možností zpracování statistických dat. Navazující kapitola diskutuje vývoj zhruba od konce 60. let 20. století, kdy dochází k výrazné proměně pohledu na kriminalitu a jejího výzkumu zejména pod vlivem environmentální kriminologie. Výrazný zlom ve výzkumu kriminality v českém kontextu představují 90. léta 20. století, předposlední kapitola se proto téměř výhradně soustředí na rozšiřování výzkumu na našem území. Závěrečná kapitola diskutuje možnosti dalšího vývoje studia kriminality v tomto prostředí z pohledu geografie.

Počátky vědeckého studia kriminality v 19. století

19. století je nejen z pohledu vědy označováno za velmi dynamické období, kdy se v Evropě šíří nové myšlenky liberalismu, socialismu a nacionalismu spojené s výraznými změnami ve společnosti. Změny se projevují i na českém území, nesporně i pod vlivem myšlenek národního obrození. V oblasti vědy pokračují proměny chápání nejen světa a jeho fungování, nastartované již objevy z 16. a 17. století a podporované pozdějšími technickými objevy a vynálezy, ale i obrat v chápání člověka a vývoje života (např. Darwinova teorie). V 19. století dochází k postupné emancipaci věd, odloučením od filosofie se ustavuje řada „nových“ přírodních i humanitních vědeckých oborů (např. sociologie, psychologie, kriminologie či moderní biologie).

² Výjimku představuje chicagská škola či areálové a ekologické studie, na které soudobé české výzkumy odkazují. Orientaci výzkumů ovlivňovala i politická situace v zemi.

³ Etapy byly zvoleny na základě členění používaného v zahraničí, např. David WEISBURD – Gerben J. N. BRUINSMA – Wim BERNASCO, *Units of Analysis in Geographic Criminology: Historical Development, Critical Issues, and Open Questions*, in: *Putting Crime in its Place*, ed. David Weisburd – Wim Bernasco – Gerben J. N. Bruinsma, New York 2009, s. 3–34.

Hlavním vědeckým přístupem se stává pozitivismus a jeho důraz na systematickosti, objektivitu a poznání.

Období 19. století znamená v Evropě rozvoj též v oblasti výzkumu kriminality a jejích podmíněností. Prvotní práce se věnují studiu úrovně kriminality v různých územních jednotkách, později jsou detailněji zkoumány i různé druhy kriminality. Příkladem mohou být výzkumy Guerryho a kol. zaměřené na porovnávání úrovně osobních i majetkových trestných činů v různých regionech Francie,⁴ nebo práce Grega analyzující nejen majetkovou a násilnou kriminalitu, ale také konkrétní trestné činy jako vraždy či znásilnění.⁵ Jiné studie se zaměřily na sebevraždy, prostituci, kriminalitu mladistvých, výzkum kriminálního podsvětí či pachatelů.⁶ Velké diskuze vzbudily studie italského vědce Lombrosa, podle něhož byly pro páchaní trestné činnosti určující fyzické atributy pachatelů, např. tvar lebky či délka končetin.⁷ Jeho výzkumy však byly poměrně záhy odmítnuty a vysvětleny.

Výzkum kriminality se v 19. století nezaměřuje pouze na diferenciaci územního rozložení kriminality, ale rovněž na hledání souvislostí s dalšími proměnnými. Balbi a Guerry na základě analýzy dat z let 1825–1827 docházejí na tehdejší dobu k překvapivým výsledkům odhalujícím vazbu mezi vyšší mírou kriminality a vyšší úrovní vzdělání.⁸ Guerry následně v kolektivu autorů publikuje studii odhalující, že bohaté departmenty na severu Francie mají vyšší úroveň kriminality než chudší jižní oblasti.⁹ Obdobně výsledky Queteletových analýz prokazují, že chudoba není příčinou kriminality, jak se do té doby usuzovalo.¹⁰ Výzkum kriminality v 19. století je tematicky široký, objevují se např. analýzy kriminality v závislosti na věku, pohlaví

⁴ André-Michel GUERRY – Silvestre F. LACROIX – Augustin-Francois de SILVESTRE – Pierre-Simon GIRARD, *Essai sur la statistique morale de la France*, London 1833.

⁵ William R. GREG, *Social Statistics of the Netherlands*, British Association for the Advancement of Science, London 1839.

⁶ Např. John WADE, *A Treatise on the Police and Crimes of the Metropolis*, London 1829; Alexandre J. R. PARENT-DUCHATELET, *De La Prostitution dans la Ville de Paris*, Paris 1837; Samuel P. DAY, *Juvenile Crime, its Causes, Character, and Cure*, London 1858; Whitworth RUSSELL, *Statistics of Crime in England and Wales, from 1839–1843*, *Journal of the Statistical Society of London* 10, 1847, s. 38–61.

⁷ Cesare LOMBROSO, *Criminal Man*, Durham 1876/2006.

⁸ Na práci Balbiho a Guerryho (1829) odkazují D. WEISBURD – G. J. N. BRUINSMA – W. BERNASCO, *Units* (jako pozn. 3), s. 3.

⁹ A.-M. GUERRY – S. F. LACROIX – A.-F. de SILVESTRE – P.-S. GIRARD, *Essai* (jako pozn. 4).

¹⁰ Adolphe QUETELET, *Recherches sur le Penchant au Crime aux Différens Ages*, Bruxelles 1833.

či etnicitě pachatele, zkoumá se vliv klimatu, hustoty zalidnění, blízkosti hranic či pobřeží na úroveň kriminality, nebo variabilita úrovně kriminality v závislosti na měsíci v roce.¹¹

Pro celé toto období je ve výzkumech zřetelný vliv pozitivismu, který se projevuje v přístupu k tématu i v používaných metodách. Naprostá většina studií je založena na analýze dat, čemuž napomohl i vznik specializovaných statistických institucí shromažďujících data pro různé oblasti života společnosti.¹² Zároveň jsou častými autory prvotních výstupů právě úředníci těchto institucí, např. A. M. Guerry (zaměstnanec Ministerstva spravedlnosti pracující s daty z národního registru), A. Quetelet (ředitel Královské observatoře, Akademie přírodních věd) nebo R. W. Rawson (sekretář Statistické společnosti v Londýně). I Lombroso používal při svých šetřeních fyzických znaků pachatelů analýzu statistických dat, ale rovněž analýzu dopisů zločinců (jejich rukopisu, používaných slovních spojení apod.) či jejich tetování a graffiti.¹³ Odlišnou metodu využívá Mayhew pro mapování podsvětí Londýna a kriminálního života, vedle statistických dat vychází též z vlastních terénních (etnografických) šetření.¹⁴

Zejména v prvních studiích kriminality je uplatňován regionální přístup využívající detailnějšího administrativního členění jednotlivých států: regiony, země, provincie apod. Například studie a mapy Ducpétiauxa analyzují kriminalitu (a sebevraždy) za regiony a země Francie a Anglie, naopak Španělsko, Itálii, Benelux či Spojené státy americké jsou zmiňovány pouze souhrnně.¹⁵ Neison a Russell publikují články o stavu kriminality v Anglii a Skotsku, zmiňují i situaci v jednotlivých hrabstvích.¹⁶

¹¹ Např. Rawson W. RAWSON, An Enquiry into the condition of Criminal offenders in England and Wales, with respect to Education; Or, Statistics of Education Among the Criminal and General Population of England and Other Countries, *Journal of the Statistical Society of London* 3, 1841, s. 331–352; A. QUETELET, Recherches (jako pozn. 10).

¹² Například v Anglii se konal první národní census v roce 1801, ve Francii pak existoval v roce 1833 jeden z prvních předchůdců statistických úřadů, na území Česka od roku 1858.

¹³ C. LOMBROSO, Criminal Man (jako pozn. 7).

¹⁴ Henry MAYHEW, London Labour and the London Poor: A Cyclopaedia of the Condition and Earnings of Those That Will Work, Those That Cannot Work, And Those That Will Not Work, New York 1861/2009. Weisburd a kol. poukazují na fakt, že Mayhew ve své podstatě využívá velmi podobnou metodologii jako R. E. Park o 70 let později v Chicagu (D. WEISBURD – G. J. N. BRUINSMA – W. BERNASCO, Units [jako pozn. 3]).

¹⁵ Édouard DUCPETIAUX, De la Peine de Mort, Bruxelles 1827.

¹⁶ F. G. P. NEISON, Statistics of Crime in England and Wales for the Years 1842, 1843, and 1844, *Journal of Statistical Society of London* 9, 1846, s. 223–276; W. RUSSELL, Statistics (jako pozn. 6).

Rawson pro porovnání úrovně kriminality nepoužívá administrativní členění, ale vytvořenou typologii území (velká města, oblasti těžby, zemědělské oblasti s farmami a industriální oblasti).¹⁷ Typickým výsledkem analýz jsou mapy, což přispělo k pozdějšímu označení jejich autorů jako tzv. evropských kartografických kriminalistů či souhrnně jako kartografické školy kriminologie.¹⁸

Ačkoliv Glyde upozorňuje na vysokou variabilitu velkých území a problematičnost jejich analýz na obecní a celostátní úrovni až v 50. letech 19. století,¹⁹ studie analyzující kriminalitu v detailnějším měřítku se začínají objevovat již ke konci 30. let. Například Parent-Duchâtelet využívá ve své práci o vývoji prostituce v Paříži jednotku sousedství.²⁰ Později i Mayhew pracuje při mapování podsvětí Londýna s velmi malými územími typu náměstí, ulice či budovy.²¹

V Česku je situace ve výzkumu kriminality v 19. století výrazně odlišná od západní Evropy. První studie více zaměřené na kriminalitu se objevují až na sklonku 19. století a shodně řeší kriminalitu zejména ve vztahu k mládeži. Krátký spis autora známého pouze pod jeho iniciálami L. K. představuje souhrnný vývoj trestné činnosti mládeže, včetně porovnání s evropskými zeměmi (např. Francie, Belgie, Itálie, Německo či Anglie).²² Studie je doplněna o analýzu příčin kriminality mládeže, ve které autor diskutuje nejen vliv rodiny a školy, ale i pornografické četby. Zuckerova práce vychází z autorových dříve publikovaných novinových článků a statí.²³ Analyzuje v ní vývoj celkové kriminality i konkrétních trestných činů i souvislosti, které k páchání kriminality vedou, a následně hodnotí vývoj kriminality mládeže a problematiku jejího trestání.

Práce vzniklé ke konci 19. století využívají zejména jednoduché statistické přehledy, často v detailu pouze za historické země. Zucker analyzuje úroveň kriminality v evropských zemích, podrobněji se věnuje oblastem v Rakousku-Uhersku

¹⁷ R. W. RAWSON, *An Enquiry* (jako pozn. 11).

¹⁸ Uvedená označení používají mj. David T. HERBERT, *The Geography of Urban Crime*, New York 1982; nebo Spencer CHAINEY – Jerry RATCLIFFE, *GIS and Crime Mapping*, Chichester 2005.

¹⁹ John GLYDE, *Localities of Crime in Suffolk*, *Journal of the Statistical Society of London* 19, 1856, s. 102–106.

²⁰ A. J. R. PARENT-DUCHATELET, *De La Prostitution* (jako pozn. 6).

²¹ H. MAYHEW, *London Labour* (jako pozn. 14).

²² L. K., *Zločinnost mládeže: o její velikosti, příčinách a léčení*, Praha 1897.

²³ Alois ZUCKER, *Kriminalistické črty zejména se zřetelem k zločinné a spustlé mládeži*, Praha 1894.

(včetně Haliče, Bukoviny či Dalmácie).²⁴ L. K. rovněž porovnává úroveň kriminality v různých zemích, ale zároveň si všímá diferenciacie kriminality ve velkých a malých obcích (územně ji ale přímo nehodnotí).²⁵ Ačkoliv sběr dat za kriminalitu začal již v druhé polovině 18. století a statistická data soudů byla zveřejňována v tiskové podobě od roku 1840 a obsahovala statistické přehledy, grafy i krátké texty, analýzy na nižších měřítkových úrovních se neobjevují.²⁶

I přes nízkou četnost prací zabývajících se kriminalitou na českém území je zřejmá znalost evropských prací. Studie odkazují např. na teorii Lombrosa o výrazné roli fyzických atributů, ke které ale víceméně přistupují kriticky a považují ji za nesprávnou a překonanou.²⁷ O vlivu poznatků Lombrosa na studie vzniklé v českém prostředí se zmiňuje i Lenderová v kapitole věnované prostituci v Čechách v průběhu 19. století.²⁸ Znatelný je podle ní vliv nejen Lombrosa, ale také dalších, především francouzských autorů na lékaře Otokara Rožánka, který sepsal několik studií zabývajících se kriminalitou, zejména pak prostitucí.

Prostorové a ekologické studie od přelomu 19. a 20. století

Období po přelomu 19. a 20. století se vyznačovalo výraznými výkyvy zejména v oblasti společenské, ekonomické a politické. Dobu relativní prosperity a hospodářského rozmachu výrazně narušily obě světové války a hospodářská krize ve 30. letech po krachu na newyorské burze. Důsledky těchto událostí se projevíly ve společenském a ekonomickém rozvoji i v politických vztazích a změnách. Výrazný rozvoj nastal i v oblasti technologií, které se mj. podílely i na rozvoji vědy – např. vynález počítače.

První polovina 20. století znamená pro studium kriminality významný zlom z hlediska tematického, metodického i měřítkové úrovně sledování. Velkou zásluhu na změně pojetí studia kriminality mají zástupci chicagské školy, kteří analyzovali

²⁴ A. ZUCKER, *Kriminalistické črty* (jako pozn. 23).

²⁵ L. K., *Zločinnost* (jako pozn. 22).

²⁶ Alena MAREŠOVÁ, *Resortní statistiky – základní zdroj informací o kriminalitě v ČR*, Praha 2011.

²⁷ František V. PROCHÁZKA, *Rozpravy o zločincích jako úvod do kriminální psychologie a sociologie*, Praha 1925; L. K., *Zločinnost* (jako pozn. 22).

²⁸ Milena LENDEROVÁ, *Prostituce a veřejná moc v českých zemích od poloviny 19. století do 20. let 20. století*, in: *Zločin a trest v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků ze 30. ročníku symposia k problematice 19. století*, red. Lucie Peisertová – Václav Petrbok – Jan Jandák, Praha 2011, s. 161–170.

vztah mezi sociálními indikátory prostředí a úrovní kriminality²⁹ či lokalizaci kriminální činnosti a mladistvých delikventů ve městě.³⁰ Paralelně s nimi Cyril Burt v Evropě již ve 20. letech 20. století identifikoval oblasti situované blízko atraktivních terčů ve vnitřních městech jako typická bydliště pachatelů.³¹ Právě studium kriminality v rámci města, důraz na vliv prostředí a studium indikátorů prostředí, stejně jako analýzy lokalit, ať už bydlišť pachatelů či přesných míst trestných činů, představují nový přístup ve výzkumu kriminality. Zvýšená pozornost je věnována charakteristikám nejen pachatelů, ale i oblastí, ve kterých dochází k většímu počtu trestných činů. Výzkumy kriminality se zaměřují např. na vliv míry urbanizace, průmyslovosti oblastí, jejich etnického složení či socioekonomického statusu.³² Etnicita a imigranti se stávají jedním z častých témat ve studiích kriminality již od přelomu 19. a 20. století zejména ve Spojených státech amerických, kam míří řada Evropanů.³³

Výzkumy první poloviny 20. století zpracovávají zejména kvantitativní data a obvyklými metodami jsou proto statistické analýzy. Nejvýraznějšího rozkvětu však dosahují statistické analýzy v období po druhé světové válce v souvislosti s kvantitativní revolucí. S novými technologickými možnostmi vzrostl zájem o statistické modely, komplexnější prostorové analýzy a různé multivarietní techniky. Hlavními typy výzkumů kriminality jsou areálové a ekologické studie. Areálové studie se zaměřují na identifikaci vzorců v prostoru, např. v distribuci různých druhů trestných činů, využívají různé kartografické techniky (např. centrografii) a zejména zpracování pomocí počítačů.³⁴ Ekologické studie hledají korelace mezi kriminalitou a dalšími zejména socioekonomickými ukazateli obyvatelstva a území. Navazují tak na studie z 19. století, které rozšiřují díky lepším možnostem zpracování dat. Mezi typické používané metody patří regresní analýzy, faktorové analýzy či tzv. kanonické analýzy.

²⁹ Robert E. PARK, Community Organization and Juvenile Delinquency, in: *The City*, ed. Robert E. Park – Ernest W. Burgess – Roderick D. McKenzie, Chicago 1925, s. 99–112.

³⁰ Clifford R. SHAW – Henry D. McKAY, Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of rates of Delinquents in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities, Chicago 1942.

³¹ Cyril BURT, The Causal Factors of Juvenile Crime, *British Journal of Medical Psychology* 3, 1923, s. 9–33.

³² W. B. SHAW, Relationship between Crime Rates and Certain Population Characteristics in Minnesota Counties, *Journal of Criminal Law and Criminology* 40, 1946, s. 43–49.

³³ Mj. William S. BENNET, Immigrants and Crime, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 34, 1909, s. 117–124; I. A. HOURWICH, Immigration and Crime, *American Journal of Sociology* 17, 1912, s. 478–490.

³⁴ D. T. HERBERT, *The Geography* (jako pozn. 18).

Studie kriminality zpracované v tomto období využívají velmi různé územní jednotky. Ekologické i areálové studie pracují zejména s většími územími (státy, kraje, okresy). Např. ve Velké Británii byla teprve od roku 1960 data za kriminalitu dostupná za menší jednotky čítající zhruba 700 obyvatel.³⁵ Chicagská škola a její následovníci se naopak soustředili na detailnější studie měst, zkoumali sociálně prostorové odlišnosti různých částí města až v detailu sídelních jednotek (*census tract*) či konkrétních adres.³⁶

Mezi stěžejní výstupy tohoto období ovlivňující pozdější výzkumy kriminality patří model zonálního členění města, teorie sociální disorganizace a analýzy bydlíš' pachatelů. Aplikace obdobných postupů v Evropě ovšem přináší sporné výsledky. Na jednu stranu Castle a Gittus identifikovali v Liverpoolu klastry s vyšší úrovní kriminality a sociální patologie v oblasti vnitřního města (v místech s vyšším podílem migrantů a vysokými hustotami zalidnění).³⁷ Naopak jiní badatelé poukazují na nemožnost zobecnění zonálních pravidelností či obecně na nemožnost aplikace výsledků studií z amerických měst na britská města, což zdůvodňují např. diferencovanými strukturami měst vázanými na odlišný historický vývoj, či různou majetkovou strukturou.³⁸

Od přelomu 19. a 20. století roste zájem o výzkum kriminality i v českém prostředí a objevují se první rozsáhlejší práce.³⁹ Ale ačkoliv je v těchto studiích citována řada zahraničních, evropských, ale i amerických výzkumů,⁴⁰ v domácím prostředí se obdobné výzkumy nerealizují. Práce Procházky se zaměřuje především na kriminální psychologii a sociologii, zejména na příčiny zločinnosti, a vztahem mezi zločinem a rodinným a sociálním statusem pachatelů (např. specifika u žen, mladistvých či tuláků).⁴¹ Rovněž se zabývá problémy chudinských bydlíš' v Praze a uvádí, že

³⁵ John BALDWIN, *Ecological and Areal Studies in Great Britain and the United States*, *Crime and Justice* 1, 1979, s. 29–66.

³⁶ C. R. SHAW – H. D. McKAY, *Juvenile Delinquency* (jako pozn. 30).

³⁷ I. M. CASTLE – E. GITTUS, *The Distribution of Social Deffects in Liverpool*, *Sociological Review* 5, 1957, s. 43–64.

³⁸ Např. J. BALDWIN, *Ecological and Areal Studies* (jako pozn. 35).

³⁹ F. V. PROCHÁZKA, *Rozpravy* (jako pozn. 22); Václav SOLNAŘ, *Zločinnost v zemích českých v létech 1914–1922*, Praha 1931.

⁴⁰ Např. Solnař ve své rozsáhlé studii odkazuje na řadu spisů německy píšících autorů, ale i na studie z Francie, Itálie a články vydávané za oceánem, např. v *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology* (V. SOLNAŘ, *Zločinnost* [jako pozn. 39]).

⁴¹ F. V. PROCHÁZKA, *Rozpravy* (jako pozn. 39).

„nejchudší čtvrtě měst, kde se špatně bydlí, jsou také doupata zločinu“.⁴² Práce Solnaře je zacílena na hodnocení zločinnosti v období 1. světové války a v následujících letech a na analýzu vývoje celkové kriminality i jednotlivých druhů trestných činů a působících faktorů.⁴³ Kriminalitou se zabývají některé články publikované v dobových periodikách. Např. ve *Věstníku čs. společnosti pro právo trestní* publikoval Scholz srovnávací data trestní statistiky mládeže z let 1913–1922,⁴⁴ Ráliš pak zkoumal vliv hustoty zalidnění a krajinného rázu na zločinnost na Slovensku.⁴⁵ Řada děl je tematicky zaměřených spíše na výkon práva, typy trestných činů, či obecně kritizuje vývoj společnosti, nerozebírá ovšem prostorové aspekty kriminality.⁴⁶

Již zmíněná Solnařova práce jako jedna z prvních analyzuje data za kriminalitu v detailu jednotlivých historických zemí (v dřívějších analýzách byly české země zkoumány vždy společně s Rakouskem). Solnař sám zdůrazňoval význam velikosti studovaného území a potřeby studia menších území: „v nauce bylo velmi doporučováno studium zločinnosti podle menších územních obvodů, na nichž možno poměrně bezpečně odhadnouti vlivy, které asi na zločinnost působily a kde možno srovnáváním většího počtu takových menších územních celků lišících se svým společenským rázem i povahou zločinnosti činiti závažné závěry kriminálněetiologické“.⁴⁷ Scholz nejprve analyzuje data pouze na úrovni vrchních zemských soudů (pražský a brněnský), následně ale porovnává nižší jednotky (okresní soudy).⁴⁸ Ráliš využívá poměrně inovativní metodu, a to dotazníkové šetření mezi okresními soudy zaměřené nejen na kriminalitu, ale např. i na zjištění rozlohy, počtu obcí či krajinného rázu oblasti působnosti jednotlivých okresních soudů.⁴⁹

⁴² F. V. PROCHÁZKA, Rozpravy (jako pozn. 39), s. 93.

⁴³ Příkladem může být výrazný pokles počtu odsouzených po zavedení sborových soudů, vlivy přesunů obyvatel na kriminální statistiky či specifické vlivy války na nárůst některých trestných činů (V. SOLNAŘ, Zločinnost [jako pozn. 39]).

⁴⁴ Otto SCHOLZ, Zločinnost mládeže ve světle statistiky, *Věstník čs. společnosti pro právo trestní* 3, 1927, s. 39–57.

⁴⁵ Antonín RÁLIŠ, Grafické tabulky o zločinnosti a průběhu početí na Výstavě Soudobé Kultury v Brně, *Věstník čs. společnosti pro právo trestní* 4, 1928, s. 53.

⁴⁶ Např. Jaroslav KALLAB, Dvě studie o významu kriminální statistiky pro reformu trestního práva, in: *Sborník věd právních a státních* 13, 1913, s. 372–390.

⁴⁷ V. SOLNAŘ, Zločinnost (jako pozn. 39), s. 109.

⁴⁸ O. SCHOLZ, Zločinnost (jako pozn. 44).

⁴⁹ A. RÁLIŠ, Grafické tabulky (jako pozn. 45). Následné analýzy Ráliš založil na diferenciaci okresních soudů podle krajinného rázu.

Důležitými podklady pro výzkum kriminality v českých zemích se staly trestní statistiky vydávané za I. republiky Státním úřadem statistickým, obsahující přehled trestných činů, pachatelů i trestů. Po 2. světové válce se však v českých zemích stávají data za kriminalitu širší odborné veřejnosti nepřístupná. Marešová upozorňuje, že dodnes se hlubší analýze těchto dat až na pár výjimek nikdo nevěnoval a teprve v roce 2011 byly v archivech Policejního prezidia objeveny soupisy kriminality z let 1946–1964.⁵⁰ Ve většině studií jsou využívány jednoduché statistické metody (přepočet trestných činů na počet obyvatel) a zkoumány rozdíly v páchání kriminality mezi muži a ženami či různými věkovými skupinami. Kromě mládeže se studie častěji zabývají specifickou skupinou recidivistů.

Environmentální kriminologie a proměna studia kriminality

Období po konci 2. světové války lze v řadě zemí označit za období hospodářského růstu, rozmachu keynesiánské politiky a sociálních států. Koncem 60. let však dochází ke zpomalení růstu, následovanému ekonomickými krizemi (vč. ropné krize v roce 1973) a sociálními problémy. Vědci se snaží hledat příčiny ekonomických i sociálních problémů a jejich možná řešení, nicméně tehdejší vědecké postupy (zejména prostorová věda) je nenabízejí. Kritika prostorové vědy směřovaná na odlidštěnost přístupu, falešnou objektivitu či odtrženost od problémů společnosti vede společně s děním ve společnosti (emancipační hnutí, národní hnutí, boj za lidská práva, rovnoprávnost apod.) k hledání alternativních přístupů k výzkumu (souhrnně později nazývaných jako postpozitivistické směry). Tyto změny se projevují i ve studiu kriminality. Pochopení, že existenci a rozmístění kriminality nelze jednoduše vysvětlit působením jednoho faktoru, spolu s rostoucím zájmem o detailnější studie lokalit a fungování komunit vede k etablování nových přístupů a směrů. Velkou roli zde hraje environmentální kriminologie, jejíž zájem se koncentruje na zločiny a studium okolností, které ke spáchání zločinu vedou.⁵¹ Změna přístupu se projevuje nejen v zaměření výzkumů, ale i v jejich teoretickém ukotvení, používaných metodách a způsobech interpretace výsledků. Za ústřední koncepty lze považovat teorii rutinních aktivit (*routine activity approach*), koncept prevence kriminality prostřednictvím designu prostředí (*crime prevention through environmental design*) či teorii struktury trestné činnosti (*crime patterns theory*). Od 60. let 20. století se rozvíjí výzkum strachu ze zločinu (*fear of crime*) zaměřený na diferencované vnímání a pro-

⁵⁰ Blíže A. MAREŠOVÁ, Resortní statistiky (jako pozn. 26).

⁵¹ Přehled o základních myšlenkách, metodách a teoriích patřících do proudu environmentální kriminologie shrnuje např. kniha Richard WORTLEY – Lorrain MAZEROLLE, *Environmental Criminology and Crime Analysis*, New York 2011.

žívání strachu různými skupinami obyvatel. Rozdíly mezi muži a ženami či mezi různými věkovými kategoriemi se často zabývaly feministicky zaměřené geografky.⁵²

Studie ovlivněné environmentální kriminologií se tematicky zaměřují na odhalení hlubších souvislostí a vazeb mezi zločinem, jeho obětí a místem, kde se čin odehrál. Cohen a Felson svou teorií rutinních aktivit upozorňují na nutný souběh podmínek vedoucích k uskutečnění zločinu a na roli každodenních aktivit a jejich proměn v průběhu vývoje společnosti.⁵³ Kromě přítomnosti motivovaného pachatele, potenciální oběti a naopak nepřítomnosti ochránce/hlídače je podle nich pro uskutečnění zločinu nezbytné vhodné místo a vhodný čas.⁵⁴ Teorie rutinních aktivit tak upozorňuje na roli do té doby opomíjeného prostorového a časového kontextu kriminálních činů. S časem a místem rovněž pracuje teorie struktury trestné činnosti zaměřující se na odhalování prostorového (a časového) uspořádání kriminality. K teorii přispěli i manželé Brantinghamovi, kteří sledovali pohyb útočníků v čase a prostoru či zkoumali vliv rozložení aktivit v prostoru a v rámci určité komunity.⁵⁵

Do oblasti zájmu výzkumu kriminality se dostávají konkrétní místa či typy míst (např. park, náměstí, podchod), které blíže rozpracovává např. koncept *hot spots*. Výchoziskem tohoto výzkumu je tvrzení, že rozložení kriminálních aktivit není náhodné a lze identifikovat místa, kde dochází k jejich větší koncentraci (tzv. *hot spots*). Výzkum se následně zaměřuje na odhalení příčin vyšší koncentrace kriminálních aktivit v těchto místech.⁵⁶ K výzkumu míst přispívají rovněž Brantinghamovi rozlišující dva základní typy míst – tzv. *crime generators* (místa poskytující vhodné pří-

⁵² Mj. Gill VALENTINE, *Geography of Women's Fear*, Area 21, 1989, s. 385–390; Elizabeth A. STANKO, *Women, Crime and Fear*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 539, 1995, s. 46–58; Rachel PAIN, *Social Geographies of Women's Fear of Crime*, *Transactions of the Institute of British Geographers* 22, 1997, s. 231–244.

⁵³ Lawrence E. COHEN – Marcus FELSON, *Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach*, *American Sociological Review* 44, 1979, s. 588–608.

⁵⁴ Hlídači mohou být nejen strážníci či policisté, ale kdokoliv představující pro pachatele riziko odhalení.

⁵⁵ Např. Patricia L. BRANTINGHAM – Paul J. BRANTINGHAM, *Nodes, Paths and Edges: Consideration on the Complexity of Crime and the Physical Environment*, *Journal of Environmental Psychology* 13, 1993, s. 3–28.

⁵⁶ Např. Lawrence W. SHERMAN, *Hot Spots of Crime and Criminal Careers of Places*, in: *Crime and Place*, ed. John Eck – David Weisburd, New York 1995, s. 35–52; Richard L. BLOCK – Carolyn R. BLOCK, *Space, Place and Crime: Hot Spot Areas and Hot Places of Liquor-related Crime*, in: *tamtéž*, s. 145–183.

ležitosti pro spáchání zločinu) a tzv. *crime attractors* (místa cíleně vybraná pachatelé pro spáchání zločinu).⁵⁷

Na začátku 70. let přichází paralelně C. Ray Jeffery a Oscar Newman s výzkumy vztahu fyzického prostředí a kriminality. Studie Jefferyho a Newmana se staly základem pro koncept prevence kriminality prostřednictvím designu prostředí zdůrazňujícího vliv fyzického prostředí, jeho uspořádání apod. na úroveň kriminality, ale i na vnímání a prožívání strachu ze zločinu.⁵⁸ Kriminální aktivita se podle nich častěji váže na místa s nevhodnou kompozicí, špatným architektonickým designem, s nepřehlednými částmi či nejasnými funkcemi a využitím. Newman oživuje koncept hájitelnosti prostoru (*defensible space*), který je založený na cíleném utváření prostoru směřujícím ke snížení kriminality a zlepšení pocitu bezpečí uživatelů daných míst.⁵⁹

Se změnou přístupu a zaměření výzkumů dochází i k nezbytnému rozšíření používaných metod, zejména o ty kvalitativní. Významnou měrou se na této změně podle Listerborn podílejí feministicky orientované geografky, které aplikují řadu do té doby v kriminalitě nevyužívaných metod a zdrojů dat.⁶⁰ Ve výzkumu kriminality a strachu se začínají využívat šetření mezi obyvateli realizované formou dotazníkových šetření, anket, rozhovorů, kreslení mentálních map či časových záznamů (deníků). Zároveň probíhají terénní šetření, pozorování či analýzy dokumentů, médií. Často je využíváno více metod a jejich výsledky jsou následně kriticky hodnoceny a porovnávány. Studie se zaměřují na rezidenty či uživatele určitých míst, zdůrazněny jsou rozdíly mezi muži a ženami či mezi různými věkovými skupinami. Některé výzkumy cílí na specifické skupiny, viktimologické studie zkoumají oběti trestných činů, *self-reportové* studie se věnují pachatelům.⁶¹

Přístupy ovlivněné environmentální kriminologií pracují zejména s menšími územními jednotkami. Často využívají jako základní jednotku lokality či sousedství,

⁵⁷ Patricia L. BRANTINGHAM – Paul J. BRANTINGHAM, *Criminality of Place, Crime Generators and Crime Attractors*, *European Journal of Criminal Policy and Research* 3, 1995, s. 5–26.

⁵⁸ C. Ray JEFFERY, *Crime Prevention through Environmental Design*, Thousand Oaks 1971; Oscar NEWMAN, *Defensible Space: Crime Prevention through Environmental Design*, New York 1972/1996.

⁵⁹ O. NEWMAN, *Defensible Space* (jako pozn. 58). Původní myšlenky mj. Jane JACOBS, *The Death and Life of Great American Cities*, New York 1961/2013.

⁶⁰ Carina LISTERBORN, *Understanding the Geography of Women's Fear: Toward a Re-conceptualisation of Fear and Space*, in *Subjectivities, Knowledges and Feminist Geographies: The Subjects and Ethics of Social Research*, ed. Liz Bondi, Lanham 2002, s. 34–43.

⁶¹ Blíže např. Jan TOMÁŠEK, *Úvod do kriminologie*, Praha 2010.

ale výjimkou nejsou ani studie pracující s konkrétními ulicemi či místy.⁶² Paralelně je ale stále hodnocena diferenciací struktury a úrovně kriminality v různých regionech. Zájem o tento typ studií je v západních zemích patrný jak v 60., tak v 80. letech 20. století.⁶³ Diferenciací kriminality je zkoumána i v urbánním a rurálním prostředí, výzkumy se zaměřují nejen na analýzu odlišností ve výskytu a struktuře trestných činů, ale kriminalita je hodnocena ve vztahu např. s ekonomickými a sociálními charakteristikami vázanými na rozdílná prostředí a jejich obyvatele.⁶⁴ Stále větší pozornost se věnuje i problematice kriminality v suburbii.⁶⁵

Výzkum kriminality v Česku se od 60. let 20. století výrazně rozvíjí, roste zejména publikační aktivita spojená i se založením Vědeckovýzkumného ústavu kriminalistiky v roce 1960 (dnešní Institut pro kriminologii a sociální prevenci). Existence instituce zaměřené na výzkum kriminality znamená cílené zaměření na problematiku kriminality, rozvoj kriminologických výzkumů, řeší se otázky teoretické i metodologické a rozšiřuje se tematické zaměření výzkumů kriminality.

Ke konci 60. let Jüttner podrobně rozebírá vznik kriminologie, stěžejní teorie, ale i metody výzkumu, statistiku a popisuje situaci v oblasti kriminality na našem území.⁶⁶ Obdobně široce se kriminalitě věnuje Karabec, který se ale hlouběji soustředí na hodnocení stavu kriminality v českých zemích a diskuzi možných metod využitelných k hodnocení kriminality.⁶⁷ Řada studií se zaměřuje na problematiku kriminality mládeže,⁶⁸ zájem o toto téma podporují i symposia konaná socialistickými zeměmi. Další studie se zabývají prevencí kriminality, její úlohou ve společnosti

⁶² Např. O. NEWMAN, *Defensible Space* (jako pozn. 58), L. W. SHERMAN, *Hot Spots* (jako pozn. 56).

⁶³ Např. Calvin F. SCHMID, *Urban Crime Areas: Part I*, *American Sociological Review* 25, 1960, s. 527–542; Sarah L. BOGGS, *Urban Crime Patterns*, *American Sociological Review* 30, 1965, s. 899–908; D. T. HERBERT, *The Geography* (jako pozn. 18); Cyrille FIJNAUT, *Organized Crime: A Comparison between the United States of America and Western Europe*, *British Journal of Criminology* 30, 1990, s. 321–340.

⁶⁴ L. E. COHEN – M. FELSON, *Social Change* (jako pozn. 53).

⁶⁵ Např. Simon HAKIM, *The Attraction of Property Crimes to Suburban Localities: A Revised Economic Model*, *Urban Studies* 17, 1980, s. 265–276.

⁶⁶ Alfred JÜTTNER, *O kriminologii a kriminalitě*, Praha 1968.

⁶⁷ Zdeněk KARABEC, *Vývoj kriminality v ČSSR*, Praha 1973.

⁶⁸ Např. Otakar OSMANČÍK – Zdeněk ŠVANCAR, *Kriminalita mládeže: studie o mladistvých delikventech*, Praha 1969; Jaroslav ŠTÍPEK, *Delikvence dětí a mládeže v ČSSR*, Praha 1974; přehledově Vilém BRÄUNER, *Kriminalita mládeže: výběr knih a statí*, Brno 1968.

i konkrétními opatřeními směřujícími k redukci kriminality.⁶⁹ V oblasti prevence kriminality vznikají rovněž tzv. komplexní plány opatření k omezení kriminality (např. Pardubice, Trutnov). Spíše ojediněle se studie věnují i dalším tématům, např. kriminalitě žen či recidivě.⁷⁰

S růstem zájmu o výzkum kriminality se rozšiřují i metodiky výzkumů. Osmančík a Švancar ve výzkumu vztahu mládeže ke kriminalitě využívají dotazníkové šetření, ve kterém figurují tzv. anketáři zaznamenávající odpovědi do archů.⁷¹ Karabec pracuje zejména se statistickými analýzami dat, pomocí nichž analyzuje vliv různých faktorů, např. industrializace, urbanizace, růstu populace či vnitřní migrace, na úroveň kriminality.⁷² Ve své studii zmiňuje možnost využití i dalších metod při výzkumu kriminality, např. anket a dotazníkového šetření, *self-reportových* šetření, řízených rozhovorů či metodu zúčastněného pozorování. I přes zřejmou znalost zahraničních výzkumů využívajících zmíněné metody je jejich širší aplikace ve výzkumu v českém prostředí spojena až s pozdějšími léty.

Výraznou úlohu ve výzkumech kriminality od konce 60. let sehrálo vydávání ročenek kriminality. Na konci 60. let se objevily statistiky dvojího typu, jednak Statistické ročenky kriminality Generální prokuratury a dále Kriminální statistiky veřejné bezpečnosti. Statistické ročenky kriminality Generální prokuratury jsou pravidelně zveřejňovány od roku 1968, zločiny jsou členěny podle trestního zákona a jsou dostupné za úroveň krajů (českých a slovenských). Kriminální statistiky Veřejné bezpečnosti byly vydávány mezi lety 1966 a 1974 a poskytovaly informace o stavu a vývoji kriminality až do úrovně okresů (Praha byla členěna na 10 oblastí). Kromě základních dat o úrovni kriminality, počtech trestných činů a stíhaných osob obojí statistiky obsahují detailnější informace o pachatelích (diferenciace podle věku, pohlaví, vlivu opilosti, souběžnost trestných činů).⁷³ Studie analyzující data za kriminalitu využívají jednoduchých statistických ukazatelů přepočtu vybraných trestných činů na dotčenou populaci.

⁶⁹ Oldřich SUCHÝ, *Příčiny a prevence recidivy*, Praha 1983; Gustav PŘENOSIL, *Teoretické základy prevence kriminality v ČSSR*, Praha 1984.

⁷⁰ Jiří ČEPELÁK – Zdeněk KARABEC, *K teoriím kriminality žen*, Praha 1987; A. JÜTTNER, *O kriminologii* (jako pozn. 66); O. SUCHÝ, *Příčiny* (jako pozn. 69).

⁷¹ O. OSMANČÍK – Z. ŠVANCAR, *Kriminalita* (jako pozn. 68).

⁷² Z. KARABEC, *Vývoj* (jako pozn. 67).

⁷³ Detailněji o obsahu statistik kriminality A. MAREŠOVÁ, *Resortní statistiky* (jako pozn. 26).

Data ze statistik kriminality jsou využívána v řadě soudobých studií,⁷⁴ jejich dostupnost pouze za úroveň okresů či krajů předurčuje i používané územní jednotky. Úroveň okresů využívají Osmančík a Švancar ve studii zabývající se mladistvými delikventy a ne-delikventy,⁷⁵ ale i zmíněné komplexní plány opatření k omezení kriminality. Studie měst, čtvrtí, lokalit či míst, tedy územní jednotky studované v téže době v zahraničí, se v českém výzkumu začínají zpracovávat až od 90. let 20. století.

Současný vývoj studia kriminality

Studium kriminality se dále rozvíjí v 90. letech 20. století. Oproti předchozím obdobím nedochází k výrazným změnám přístupů k výzkumu kriminality, ale spíše k prohlubování stávajících postupů, zdokonalování modelů, zpřesňování teorií a konceptů. Největší rozvoj je spojen s technologickými možnostmi – rozvíjející se geografické informační systémy umožňují nejen vysoce kvalitní mapová zpracování a vizualizaci kriminality, ale ovlivňují i možnosti zpracování a správy kriminálních dat. Zájem o intenzivnější studium kriminality se šíří do dalších zemí, posiluje jak v oblasti postsocialistických zemí Evropy,⁷⁶ tak v zemích Asie, Jižní Ameriky či Afriky.⁷⁷ Koncepty a metodiky z oblasti kriminality rozvinuté v kontextu vyspělých zemí jsou aplikovány na odlišná prostředí, výzkumy se následně zaměřují na hledání odlišností a specifík studovaných zemí. Pokračuje výzkum tradičních témat (rozmístění vybraných trestných činů, výzkum pachatelů apod.), ale rozvíjí se i nová témata reagující na dění ve světě. Vhodným příkladem je problematika terorismu a světové bezpečnosti, jíž jsou věnována i celá čísla odborných časopisů.⁷⁸ Jiné vý-

⁷⁴ Např. Z. KARABEC, Vývoj (jako pozn. 67); Stanislav MUSIL – Bohumila TICHÁ, Přehled dynamiky kriminality 1970–1974 a prognóz 1975–1980, Praha 1977.

⁷⁵ O. OSMANČÍK – Z. ŠVANCAR, Kriminalita (jako pozn. 68).

⁷⁶ Mj. Richard LOTSPEICH, Crime in the Transition Economies, *Europe-Asia Studies* 47, 1995, s. 555–589; Maria ŁOŚ, Post-communist fear of crime and the commercialization of security, *Theoretical criminology* 6, 2002, s. 165–188.

⁷⁷ Např. Lucia DAMMERT – Mary F. T. MALONE, Does it Take a Village? Policing Strategies and Fear of Crime in Latin America, *Latin American Politics and Society* 48, 2006, s. 27–51; Samuel ADU-MIREKU, Fear of Crime among Residents of Three Communities in Accra, Ghana, *International Journal of Comparative Sociology* 43, 2002, s. 153–168.

⁷⁸ Např. *British Journal of Criminology* 50, 2010, č. 4.

zkumy se zaměřují i na spíše okrajová a poměrně specifická témata v rámci geografie zločinu, např. mapování kriminality a role vizualizace a estetiky.⁷⁹

90. léta 20. století znamenají pro studium kriminality v českém kontextu výrazný zlom v mnoha ohledech. Česko se otevírá světu a spolu se socioekonomickými, technologickými a politickými změnami přichází i změny na poli kriminality, roste její úroveň a mění se struktura. Rozvíjí se nové typy trestné činnosti (např. počítačová kriminalita) a existující zločiny se rychle adaptují na změny ve společnosti (hospodářská kriminalita). Na vývoj v oblasti kriminality reaguje i odborná veřejnost, zejména v rámci Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (dále IKSP) se zpracovává řada výzkumů zaměřených mj. na organizovaný zločin, drogovou problematiku, pachatele zločinu či jejich oběti.⁸⁰ Rozšiřují se tak nejen zkoumaná témata v oblasti kriminality, ale diverzifikují se i přístupy, metodiky a územní měřítko výzkumu. Výzkumy v Česku začínají intenzivněji reflektovat zahraniční výzkumy.

Základní dva přístupy k výzkumu kriminality v českém prostředí představují analýzy úrovně a struktury kriminality v různém územním měřítku a analýzy jednotlivých témat z oblasti kriminality, často doplňované případovými studii. Analýzou úrovně a struktury kriminality se zabývají především pracovníci z IKSP, např. Marešová se spolu s dalšími pracovníky IKSP každoročně podílí na zpracování výroční zprávy o trendech kriminality v proběhlém roce.⁸¹ Pro publikované studie je typický územní detail krajů, analýzami na úrovni okresů se hlouběji zabýval Kamenický,⁸² nižší jednotky (tzv. obvodní oddělení policie) jsou spíše raritou. Přínosem je v tomto ohledu portál www.mapakriminality.cz, který zveřejňuje data za kriminalitu v uplynulých letech a umožňuje porovnání nápadu trestné činnosti v jednotlivých odděleních i prostřednictvím přepočtu na obyvatele.

⁷⁹ Aurora WALLACE, Mapping City Crime and Aesthetic of Danger, *Journal of Visual Culture* 8, 2009, s. 5–24.

⁸⁰ Např. Martin CEJP, *Tři sondy k problematice organizovaného zločinu*, Praha 1995; Institut pro kriminologii a sociální prevenci, *Extremismus mládeže v České republice*, Praha 1996; Šárka BLATNÍKOVÁ – Karel NETÍK, *Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti*, Praha 2007; Milada MARTINKOVÁ, *Zkušenosti obyvatel České republiky s některými delikty – výsledky viktimologického výzkumu*, Praha 2007.

⁸¹ Např. Alena MAREŠOVÁ – Martin CEJP – Milada MARTINKOVÁ – Jan TOMÁŠEK, *Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období*, Praha 2010.

⁸² Jiří KAMENICKÝ, *Vývoj kriminality v územích ČR po roce 2000*, Praha 2007.

Řada odborníků přistupuje k výzkumu kriminality prostřednictvím hlubších analýz specifických témat.⁸³ Zkoumají například vybrané druhy trestných činů na určitém území či pachatele trestných činů.⁸⁴ Pozornost je věnována i tématu strachu ze zločinu. Mezi prvními v Česku zkoumal obavy (strach) ze zločinu Buriánek, který ve své studii hodnotil názory občanů na rizikovost prostředí v Praze.⁸⁵ Navázali na něj mj. Pechačová a kol., kteří zkonstruovali hypotetický model propojující vnímání bezpečnosti s dalšími charakteristikami (např. věkem, vzděláním, zdravím, důvěrou ve vládu apod.), či Schmeidler zkoumající vliv fyzického a sociálního prostředí měst na vnímání bezpečnosti v Hodoníně.⁸⁶ Jiné studie se zaměřují na diferenciaci vnímání pocitu bezpečí v různých čtvrtích, na příkladu Prahy např. Jíchová a Temelová.⁸⁷ Výzkumy často doplněné případovými studiemi jsou realizovány na menších územích (např. konkrétní čtvrtě, menší lokality) a vzorcích populace.⁸⁸

Ve výzkumech kriminality realizovaných od 90. let se velmi často využívá kombinace různých metod. Kromě statistických analýz dat, pro studie úrovně a struktury kriminality typických, jsou využívána především dotazníková šetření, rozhovory, terénní šetření, pozorování či obsahové analýzy.⁸⁹ Dotazníková šetření či rozhovory

⁸³ Zájem o kriminalitu roste od počátku 90. let i na akademických institucích, např. na Sociologickém ústavu, Univerzitě Karlově v Praze či Masarykově univerzitě v Brně, a to jak formou rostoucího počtu absolventských prací, tak řešených výzkumných projektů.

⁸⁴ Např. Jan ROZUM – Petr KOTULAN – Lucie HÁKOVÁ – Jan TOMÁŠEK, Výzkum trestného činu loupeže v Praze, Praha 2005; M. MARTINKOVÁ, Zkušenosti (jako pozn. 80).

⁸⁵ Jiří BURIÁNEK, Názory občanů na kriminologické aspekty prostředí v Praze, Sociologický časopis 24, 1994, s. 201–214.

⁸⁶ Zdeňka PECHAČOVÁ – Joseph HRABA – Wan-Ning BAO – Frederick O. LORENZ, Pocit ohrožení kriminalitou v České republice, Sociologický časopis 34, 1998, s. 205–219; Karel SCHMEIDLER, Sonda Hodonín: Jak občané vnímají riziko kriminality ve svém městě? Urbanismus a územní rozvoj 5, 2002, s. 28–33.

⁸⁷ Jana JÍCHOVÁ – Jana TEMELOVÁ, Kriminalita a riziková místa centrálního a vnitřního města: sonda do názorů obyvatel vybraných pražských čtvrtí, in: Nové sociálně prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života, red. Jana Temelová – Lucie Pospíšilová – Martin Ouředníček, Plzeň 2012, s. 46–76; Jana TEMELOVÁ – Daniel ČERMÁK – Jana JÍCHOVÁ, Kriminalita a vnímání bezpečnosti v pražských čtvrtích, in: Sociální proměny pražských čtvrtí, red. Martin Ouředníček – Jana Temelová, Praha 2012, s. 47–67.

⁸⁸ Např. J. ROZUM – P. KOTULAN – L. HÁKOVÁ – J. TOMÁŠEK, Výzkum (jako pozn. 84); J. JÍCHOVÁ – J. TEMELOVÁ, Kriminalita (jako pozn. 1); J. JÍCHOVÁ – J. TEMELOVÁ, Kriminalita (jako pozn. 87).

⁸⁹ Obsahové analýzy se zaměřují na různé druhy dokumentů, např. soudní spisy a rozhodnutí (J. ROZUM – P. KOTULAN – L. HÁKOVÁ – J. TOMÁŠEK, Výzkum [jako pozn. 84]), nebo

jsou zacíleny především na dotčenou populaci⁹⁰ nebo na aktéry v oblasti kriminality.⁹¹ Studie jsou často koncipovány jako sondy do názorů a postojů vybraných lidí, např. rezidentů či specifických skupin (obětí trestné činnosti, starší populace), nebo fungují jako celorepublikové zobecňující studie.

V posledních letech se objevují i další metody v českém výzkumu kriminality zatím běžně neaplikované, např. Koubalíková použila ve svém výzkumu vzorku vězňů kromě rozhovorů i metodu mentálních map.⁹² Ivan a Horák využívají geografické informační systémy pro analýzy dat za konkrétní místa trestných činů (na konkrétním příkladu Ostravy).⁹³ Využití geografických informačních systémů se v posledních letech rozvíjí ve větší míře,⁹⁴ příkladem mohou být studie ve sborníku *Bezpečnostní situace v České republice*⁹⁵ či Karbanova stať o geografických aspektech kriminality v Praze.⁹⁶ Takováto data lze využít nejen pro lokální studie distribuce kriminality ve čtvrtích či ulicích, ale i pro hlubší sondy vnímání bezpečnosti, např. prostřednictvím výzkumů inspirovaných environmentální kriminologií.

Závěr

Oproti některým západním zemím (Francii, Anglii či Německu) a podle dostupných materiálů se kriminalita na českém území začala studovat až se zpožděním. V 19. století, kdy ve Francii či Anglii vznikaly regionální studie distribuce kriminality a zkou-

analýzy médií a mediálního obrazu (např. Jan TOMÁŠEK, *Obraz delikventní mládeže v českém tisku*, in: *Vybrané problémy sociální patologie*, red. Kazimír Večerka, Praha 2005, s. 226–229).

⁹⁰ Kazimír VEČERKA – Jakub HOLAS, *Prevence kriminality očima občanů*, Praha 2003; K. SCHMEIDLER, *Sonda* (jako pozn. 86); J. TEMELOVÁ – D. ČERMÁK – J. JÍCHOVÁ, *Kriminalita* (jako pozn. 87).

⁹¹ Např. Stanislav MUSIL, *Počítačová kriminalita*, Praha 2000; Kazimír VEČERKA – Jakub HOLAS – Jan TOMÁŠEK, *Prevence kriminality na úrovni obcí a krajů*, Praha 2009, s. 117; J. JÍCHOVÁ – J. TEMELOVÁ, *Kriminalita* (jako pozn. 1).

⁹² Sylvie KOUBALÍKOVÁ, *Město z perspektivy kriminální populace, geografická percepce rizika a ohrožení kriminalitou*, diplomová práce, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno 2011.

⁹³ Igor IVAN – Jiří HORÁK, *Analýza kriminality v Ostravě*, in: *Symposium GIS Ostrava 2012: Současné výzvy geoinformatiky*, red. Jan Růžička, Ostrava 2012, s. 1–7.

⁹⁴ V mezinárodním kontextu výzkumu kriminality patří tento postup mezi běžně využívaný.

⁹⁵ *Bezpečnostní analýza kriminality*, red. Alena Marešová, Praha 2012.

⁹⁶ Michal KARBAN, *Geografické aspekty kriminality spáchané v roce 2008 v Praze*, in: *Analýza trendů kriminality v roce 2008*, red. Alena Marešová a kol., Praha 2009, s. 203–210.

mala se vazba úrovně kriminality a různých charakteristik populace či prostředí, se u nás na podobné studie teprve čekalo. Objevily se až v samém závěru 19. století. Jedním z oborů, které začaly kriminalitu zkoumat a přispívat k jejímu hlubšímu poznání, se stala i geografie, která klade důraz na prostorové aspekty kriminality. Přidává tak důležitou dimenzi, která je jinými obory opomíjena. V kontextu české geografie lze geografii zločinu považovat spíše za okrajovou disciplínu, zájem o ni se projevil až na přelomu 20. a 21. století, převážně formou studentských absolventských prací.

Velký vliv na výzkum kriminality měl a stále má technologický vývoj. Geografům umožnil jak zpracovávání velkých datových souborů na počítačích, tak snazší sběr dat, jejich správu a zpracování, např. využití GPS souřadnic pro místa trestných činů. Oproti zahraničí u nás existují bariéry bránící využití dat ve vhodném územním měřítku. V současné době jsou běžně dostupná data za základní druhy trestných činů za okresy, na vyžádání pak za obvodní oddělení policie. Pro řadu analýz by ale byla nejvhodnější právě data za konkrétní místa, která by mj. umožnila aplikovat poznatky a koncepty environmentální kriminologie.

Nezanedbatelný význam pro výzkum kriminality mají výzkumné granty. V rámci IKSP se dlouhodobě zpracovávají několikaleté projekty úzce zaměřené na specifická témata (např. organizovaný zločin, mládež a kriminalita, viktimologické výzkumy). Další, spíše menší projekty jsou realizovány na vysokých školách a jsou financované z prostředků grantových agentur. Rovněž spolupráce odborníků z oblasti kriminality s městskou/obecní správou, policií a neziskovými organizacemi poskytuje důležitou platformu pro realizaci výzkumů a jejich následné uplatnění v praxi. Příkladem je práce Ivana a Horáka, jež vznikla ve spolupráci s Magistrátem města Ostravy a zástupci policie.⁹⁷

Kriminalitu studuje řada oborů, z nichž každý na ni nahlíží z jiného úhlu a přispívá k jejímu detailnějšímu poznání. Sdílení nových poznatků, informování o výstupech projektů a následná diskuze je nezbytným předpokladem pro další studium kriminality. Platformu pro takovýto rozvoj může představovat Česká kriminologická společnost, na jejíchž pravidelných setkáních prezentují své výsledky znalci z různých (vědních) oborů. Rozvoji, ale i propagaci výzkumu kriminality by pomohl i odborný časopis publikující nejnovější poznatky z výzkumů kriminality. V současné době v českém prostředí existují spíše populárně naučné časopisy cílené na praxi v oblasti kriminality, např. *Kriminalistika* či *Policista*.

⁹⁷ I. IVAN – J. HORÁK, Analýza (jako pozn. 93).

Jana Jíková

Analysis of crime in Czechia from the point of view of geography

Traditionally, many disciplines have researched crime – depending on their specialization, they have focused on different aspects of the phenomenon. The approach of geography is different from that of the other disciplines, especially in its emphasis on the spatial context and its interconnections. It adds an important dimension to our understanding of crime, the one that is often ignored by other disciplines.

The study of crime in Czechia has lagged significantly behind the research presented in some other Western countries. Whereas France and England conducted regional studies of crime distribution already before the mid-1850s, Czechia had to wait for the first study until the very end of the 19th century. The following development of crime research in our country was marked by publication activity that was – after the 1960s – clearly influenced by the founding of the Research Institute for Crime (since 1962 known as Criminological Research Institute [VÚK]).

The next turning point in crime research came in the 1990s in the context of the socio-economic, technological and political changes in the Czech society. The thematic scope of the studies has expanded and a deeper awareness of foreign research has become evident. More frequently, researchers employ survey methodology and field surveys in combination with data analysis. Although research in geography of crime has significantly expanded in methodological, theoretical and thematic dimension since the 1990s, it continues to lag behind the research done abroad. One of the reasons, aside from the later start up, is also the difficulty in obtaining more detailed data and a lack of academic journals directly dealing with crime research.

RECENZE A ZPRÁVY

Jan MARTÍNEK – Jiří ŠMERAL, Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu, Brno, Centrum dopravního výzkumu 2012, 104 s. ISBN 978-80-86502-53-3.

Publikace je výstupem ze stejnojmenné konference, která se konala v květnu 2012 v Moravské Třebové a je součástí řešení grantového projektu „*Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech*“ v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity – NAKI (vyhlášeného a podpořeného Ministerstvem kultury České republiky).

Kniha je věnována jedné z důležitých složek historické geografie a regionální historiografie – historii vývoje komunikací. Zájem o tuto disciplínu (někdy označovanou jako viatika) zvláště v posledních letech výrazně stoupá a to nejen mezi historiky, ale i odborníky jiných disciplín, s dopravními cestami a dopravou spojených. Je

proto velmi důležité vytvořit určité mantinely, které povedou k tomu, aby se jednalo o disciplínu založenou na výsledcích moderního vědeckého poznání, oproštěnou od zvláště na regionální úrovni se vyskytujícího určitého amatérismu, který se nejčastěji projevuje v nekritické snaze posouvat pozůstatky různých cest v terénu co nejhlouběji do historie. Příspěvkem na cestě k položení skutečně vědeckých základů výzkumu starých komunikací byla i zmíněná konference a předkládaná publikace.

Z pohledu přínosu pro rozvoj klasického historického bádání o starých komunikacích je možno publikované příspěvky rozdělit do několika skupin. Za velmi důležité můžeme považovat texty informující o stavu výzkumu komunikací v určitých větších oblastech a přinášející často nepříliš známé poznatky o pramenech a literatuře k této oblasti. Do této kategorie spadají příspěvky: Petr POPELKA, Několik poznámek k výzkumu geneze silniční infrastruktury na Moravě a ve Slezsku v 18. a 19. století (s. 69–72), přinášející mnohé k otázce výstavby silnic jako moderních komunikací 18. století, k tomu, jak zasáhly do života některých míst regionu, a ovšem i příslušnou bibliografii. Za významné v této stati považuji také připomenutí a zhodnocení dnes již méně známé publikace Christiana d'Elverta. Peter IVANIČ, Aktuálny stav výskumu stredovekej cestnej siete na Slovensku (s. 84–87) přináší cenné informace o slovenských a též maďarských pracích (tyto jsou většinou českým historikům

zcela neznámé), zabývající se problematikou středověkých cest. Velká pozornost je zde věnována i vývoji komunikací spojujících Uhry a české země. Velmi zajímavým příspěvkem, ukazujícím, jak lze i z takové viaticke zdánlivě dosti odlehlé oblasti jako jsou itineráře středověkých panovníků či politiků vytěžit poznatky o průběhu, případně i kvalitě cest v různých ročních obdobích, je pojednání Petra KOZÁKA, Itinerář prince Zikmunda Jagellonského, knížete hlohovského (1499–1508) a opavského (1501–1511), místodržitele Slezska a Lužic (1504–1506) (s. 73–79). K těmto informačním statím je možno přiřadit ještě zprávu o vzniku muzea vztahujícího se k silniční dopravě, na čemž se podílelo nadšení několika zájemců o obor, kteří získali i podporu státních institucí: Alena TURKOVÁ, Muzeum silnic ve Vikýřovicích u Šumperka (s. 100–103). Podobné muzeum by si jistě zasloužily i další dopravně významné regiony.

Další prakticky i teoreticky velmi významnou skupinu představují příspěvky informující o tom, jaké hmotné prameny (kromě samotných pozůstatků cest) mohou přispět k poznání trasování starých komunikací, případně i objasnění dalších historických souvislostí. David VÍCH v příspěvku Využití detektoru kovů při průzkumu zaniklých komunikací (s. 4–6) informuje o významu nálezů různých kovových předmětů (zbraně, součásti vozů a koňských postrojů, případně kovové ozdoby oděvů) pro upřesnění časového zařazení terénních pozůstatků komunikací, případně i dalších staveb. Zde konkrétně autor upozorňuje, že nálezy kovových předmětů umožnily upřesnit dobu existence jednoho z choceňských hradů (Zítkov) i dalších opevněných lokalit na Orlickoústecku. Pojednání o tomto typu pramenů není ve sborníku samostatné, ale autor je spojuje i s hodnocením jedné z výzkumných metod – používání detektorů, které je velkým přínosem v rukou odborníků, ale poškozuje archeologické situace, pokud je využíváno „detektoráři“, kteří hledají jen komerčně zajímavé předměty bez ohledu na narušení možného vědeckého archeologického výzkumu.

Význam nálezů mincí pro upřesnění datace komunikací hodnotí Dagmar KAŠPAROVÁ, Nálezy mincí na trasách obchodních cest na severozápadní Moravě v 11.–13. století (s. 7–11) a současně soupisem mincovních nálezů doplňuje katalog E. Nohejlové-Prátové z roku 1956. Přínosem k poznávání pramenů určujících průběh a případně dobu existence určitých komunikačních tras je pojednání Taťány KUČEROVSKÉ, Sakrální i jiné objekty jako doprovodné znaky průběhu pozemních komunikací (s. 31–34), zabývající se spojením pohanského a křesťanského označování důležitých míst na komunikacích. Za odraz pohanských tradic považuje autorka vysazování výrazných stromů, nejčastěji lip na význačných komunikačních místech, a za proniknutí křesťanské tradice umístování různé drobné církevní plastiky do blízkosti těchto míst. Upozornění na význam drobné církevní plastiky pro výzkum cest považují za velmi důležité, neboť dnes je tomuto typu památek věnována značná pozornost, vznikají různé soupisy těchto památek a jejich umístění v terénu se může často z dnešního hlediska jevit jako těžko vysvětlitelné a přitom může být důleži-

tým svědectvím o trase staré komunikace. Jistě zajímavým příspěvkem k tomu, kde získávat informace o průběhu komunikací a době jejich existence, je kratší pojednání Petra NOVÉHO, Příspěvek k problematice zaniklých starých cest v hranicích pozemků (s. 28–30), které informuje o tom, jaké poznatky k dějinám cest lze získat ze studia stavební jámy na jedné pozemkové parcele v Horoměřicích u Prahy.

Pro historika jsou obzvláště přínosné stati zabývající se konkrétní problematikou komunikací v regionech, s využitím tradičních i netradičních výzkumných metod. Do této skupiny je možno zařadit pojednání Petra DRESLERA, Cesty okolo Pohanska u Břeclavi nejen za Velké Moravy (s. 12–19), zabývající se především předpokládanou komunikací spojující Mikulčice s Pohanskem a jejími změnami v souvislosti s vývojem mocenských poměrů v Pomoraví a přilehlém Podunají (nejprve spojnice dvou význačných center Velké Moravy, která měla i význam pro mezinárodní obchod – část Jantarové stezky, její úpadek po ovládnutí Podunají Maďary a nový vzestup po porážce maďarských družin na Lechu v roce 955). Dále sem patří stať Dušana CENDELÍNA a Pavla BOLINY, Pokračování trasy Lukov-Brumov-Vršatec do oblasti slovenských banských měst (s. 20–27), věnovaná předpokládané komunikaci vedoucí z Moravy k hradu Vršatec a dále směrem ke středoslovenským báňským městům. Zajímavé jsou zde především úvahy o průchodu této stezky složitým terénem Strážovské hornatiny, dále údolím horní Nitry a přechodem pohoří Žiar. Viatistickou problematiku terénního útvaru nazývaného „Čertova brázda“, který se vyskytuje již ve svatoprokopských legendách, probírá Čestmír ŠTUKA v příspěvku K problematice „Čertovy brázdy“ – staré severojižní stezky (s. 80–83). Rozborem v terénu zachovaných zbytků i předpokládaných (zaniklých) částí tohoto útvaru autor ukazuje, že jde o zbytek dálkové přímočaré komunikace spojující dvě důležité středočeské sídelní oikumeny – Posázaví a Povoltaví. Autor si všímá zvláštnosti této komunikace – jejího přímočarého směru, což pro středověké komunikace nebylo běžné, a v rovině hypotézy tak zvažuje možnost staršího pravěkého původu komunikace, kdy podobné přímočaré spojnice budovala na teritoriích svého zájmu Římská říše. Problematikou komunikací ve složitém terénu Krušných hor se zabývá Martin ŽEMLIČKA, Rekognoskace středověkých cest v Krušných horách. Sonda na pomezí Chomutovska a Mostecka (s. 88–99).

Jako závěrečnou skupinu lze vyčlenit příspěvky přinášející informace o nejnovějších metodách terénního průzkumu starých a v terénu většinou již zcela zaniklých komunikací, založených hlavně na poznacích přírodních věd. Sem patří pojednání Aleše LÉTALA – Libora BURIANA – Jana MARTÍNKY, Využití geofyzikálních metod při mapování starých stezek (s. 35–38), věnované využití tzv. georadaru, který na základě odrazu vysílaných vln je schopen zachytit pod terénem již zcela skryté nerovnosti a anomálie, jež mohou být pozůstatkem starých cest, a elektromagnetického dipólového profilování (tzv. DEMP), které totéž zjišťuje pomocí elektromagnetických vln vysílaných magnetickým dipólem. Jan MARTÍNEK ve stati

Způsoby interpretace dat z leteckého laserového skenování (s. 39–47) pak představuje novou metodu dálkového zkoumání povrchových útvarů pomocí leteckého laserového skenování terénu, jež spočívá v měření času uplynulého mezi dobou, kdy byl laserový paprsek emitován a dobou registrace od terénu odraženého paprsku senzorem. Další dva články se potom zabývají využitím těchto metod při výzkumu komunikací na dvou konkrétních příkladech: František KUBŮ – Petr ZAVŘEL, Využití airbornscanningu při výzkumu německé části Zlaté stezky (s. 48–61); Pavla MAŠKOVÁ, Predikce cest přes pohoří Stará Planina ve středním Bulharsku v prostředí ArcGIS (s. 62–68).

Většina článků je doprovázena schémata, mapami a různými nákresy těsně se vztahujícími a názorně dokumentujícími jejich obsah.

František Musil

Ivanu Bičíkovi je sedmdesát. Skutečně?

Jsou lidé, u nichž věk prostě neodhadnete. Také jsem se musel podívat do kalendáře, abych se ujistil, že Ivanu Bičíkovi je opravdu už sedmdesát: přitom elánu a energie má víc, než leckterý padesátník...

Narodil se 2. října 1943 v Praze a „matku měst“ vlastně nikdy neopustil. Geografii vystudoval na Albertově, kde záhy zůstal jako interní aspirant na katedře, vedené Vlastislavem Häuflerem. Roku 1974 získal doktorát, těsně po revoluci, v roce 1990, se pak mohl habilitovat. V letech 1990–1994 zastával nevděčný úřad studijního proděkana Přírodovědecké fakulty UK, dalších šest let (1994–2000) pak byl vedoucím katedry sociální geografie a regionálního rozvoje. Tři období, v letech 1994–2006, stál také v čele České geografické společnosti jako prezident a nyní je po zásluze jejím čestným členem.

Za vědce by ale neměl mluvit výčet titulů a funkcí, ale především práce. Širší veřejnost jméno Ivana Bičíka poznala už v 70. letech, když v cestopise *Cílem je*

Zagros (1975) popsal své zážitky ze studentské expedice ELBORZ-ZAGROS, která v létě 1969 procestovala podstatnou část Turecka a Íránu, včetně výstupů na jejich nejvyšší hory, Ararat a především bezmála šestitisícový Demávend. Spolu s Aloisem Obermannem napsal populární knihu *Asie* (1980), kde mohl využít i další poznatky ze svých cest – výborně poznal především bývalý Sovětský svaz (zážitky ze „země, kde zítra již znamená včera“, jsou dodnes oblíbeným osvěžením při jeho přednáškách), ale i další části světa. Odborně se na fakultě zaměřil zpočátku především na dobově prioritní regionální geografii socialistických států (*Socioekonomická a regionální geografie evropských socialistických států*, 1986; východní Evropa in: *Geografie Evropy*, s R. Netopilem a J. Brinkem, 1989) a také na obecnou hospodářskou geografii (skripta *Ekonomická geografie I. Geografie zemědělství*, 1982), později pak celkově na regionální geografii světa a jeho problémových oblastí.

Největší přínos jubilantovy práce pak ovšem pochází z posledních dvou dekenií, když se mu podařilo na fakultě vybudovat prakticky vlastní „školu“ – rozsáhlé výzkumy využití ploch (land use) a jejich historického vývoje v našich zemích, oceňované i v mezinárodním měřítku, jsou i jeho dílem, hlavně (ale zdaleka nejen) po organizační stránce (www.lucc.cz). Vedle toho ale má Ivan Bičík zásluhu i na řadě dalších aktivit, jako je výzkum fenoménu chataření a chalupaření (*Druhé bydlení v Česku*, 2001), zeměpisná olympiáda, různé akce České geografické společnosti, tvorba učebnic a atlasů pro základní a střední školy a v neposlední řadě vydávání časopisu *Geografické rozhledy*, v čele jehož redakční rady stojí už celou řadu let.

Nebyl jsem jeho přímým žákem (i když mám v indexu charakteristický podpis „Bičík“), ale na různých fórech – přednáškách, konferencích, redakčních radách, ale i při výuce, kdy si dokonce na ústecké fakultě mohou studenti volit, u koho z nás chtějí absolvovat – se s ním setkávám už skoro dvě desítky let. A zatímco já za ty roky vypadám výrazně jinak, docent Bičík je pořád stejný, tu sedmdesátku prostě nějak nechci věřit. Takže všechno nejlepší (a konečně tu profesuru, která měla přijít už dávno)!

Jiří Martínek

OBSAH

STUDIE

Vilém WALTER

Rekonstrukční virtuální modely města Brna 7
Reconstruction virtual models of city Brno

Václav MATOUŠEK – Šárka KOUKALOVÁ – Marcela ŠÁŠINKOVÁ

Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti 19
Summer and all-year villas and villegiaturas in the vicinity of Prague at the end of the 19th century and the first decades of the 20th century. Contribution to the changing landscape in Bohemia as function of modernization of the Czech society

Tomáš BURDA – Zbyněk JANOUŠEK – Pavel CHROMÝ

Historické hranice v prostředí GIS: správní regiony v Česku 1920–2012 41
Historical borders in GIS: Administrative regions in Czechia, 1920–2012

Jana JÍCHOVÁ

Výzkum zločinu v Česku z pohledu geografie 73
Analysis of crime in Czechia from the point of view of geography

RECENZE A ZPRÁVY

Jan MARTÍNEK – Jiří ŠMERAL, Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu, Brno 2012 97
František Musil

Ivanu Bičíkovi je sedmdesát. Skutečně? 100
Jiří Martínek

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál recensio.net
<http://www.recensio.net/front-page>

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
 - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
 - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
 - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
 - V souladu s běžným – a pro čtenáře užitečným – zvykem zahraničním byl pro opakované citace zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkráceně podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
 - Periodika a sborníky s ustálenými zkratkami (např. ČČH, ČMM, ČSPS, HG, MHB, PHS, VVM ad.) je vhodné citovat těmito zkratkami; v případech, kdy

neexistuje ustálená a v odborné literatuře jednotně užívaná zkratka (např. HT i HusT pro *Husitský Tábor*, ad.), a přirozeně v případě časopisů méně známých (zvláště regionálních) je vhodné citovat titul časopisu/sborníku v plném znění (tj. včetně podtitulu). Analogicky i v případě cizojazyčné produkce.

- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
 - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
 - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
 - Klíčová slova (4 – 8)
- Studie nabídnuté k otištění v *Historické geografii* je možno zasílat na adresu redakce (r_simunek@lycos.com).

Historická geografie 40/1. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2014. – 103 s. (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Miroslava Paulová. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Blanka Šubecová. Překlady resumé: Marcela K. Perett, PhD.

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).
Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and <http://www.recensio.net/front-page>